

Bodovics Éva

Gyermekélet és gyermekhalál a paraszti társadalomban

Tanulmányunkban a 19-20. századi paraszti társadalomban élő gyermek mindennapjainak bemutatására teszünk kísérletet, figyelmünket a gyermek családon belüli megbecsülésére összpontosítva. A paraszti közösség tagjai (szülők, rokonok) ritkán fejezték ki a gyermek iránti érzelmeiket, tartva attól, hogy ezzel inkább ártanak, mintsem használnak neki. A gyermek valódi értékét leghívebben a halálakor érzett fájdalom tükrözte, amely a temetéshez kapcsolódó szokásokban követhető nyomon. Az egykori gyermekélet ábrázolása mellett ezért a gyermek halálához kapcsolódó szokásokat és hiedelmeket is bemutatjuk.

A kiszolgáltatottság kora

A magzati kor

A gyermek élete a paraszti társadalomban nem a születés pillanatában kezdődik, hanem kilenc hónappal korábban, a fogantatáskor, tehát az emberi élet első szakaszának a magzati kor tekintendő. Az elgondolás mögött az a vallási meggyőződés áll, hogy az élet a fogamzással, s nem a születéssel veszi kezdetét. A gyermekáldás természetesnek számított, azt az élet velejárójának tekintették. A gyermeket nem tervezték, jött az magától. Csak a 19. század végére, a 20. század elejére vált világossá számukra, hogyan is lesz a gyerek. Amíg nem voltak tisztában a fogantatás folyamatával, addig nem tudtak tenni sem ellene. Csak akkor, amikor már „megtörtént a baj”. A magzatelhajtás azonban nem kis kockázattal járt: a közösség kiközösíthette a magzatát *eltevő*, *elcsináló* asszonyt, de akár maga is áldozatává válhatott egy rosszul sikerült kísérletnek.

Az első világháborút megelőzően családonként általában nyolc-tíz vagy annál is több gyerek volt jellemző. A fogamzásgátló módszerek fokozatos terjedésével és a tudatosabb családtervezéssel összefüggésben sok helyen ez a szám, idővel, négyre csökkent. Ahogy gyakran mondogatták: „*egy kell az apának, egy az anyának, egy a hazának s egy a halálnak*”.¹ Ha a családban sok gyerek volt, az a szülők és gyermekek erejét, egészségét bizonyította.

A gyermekáldást nem lehetett elkerülni, csak késleltetni. Az első gyermek többnyire már a házasság első évében megszületett. Ismeretes, hogy a fiatal házások korlátozták érintkezéseik számát, vagy egyáltalán nem közeledtek egymáshoz. A mezőkövesdi matyóknál a házasságot követő hat hétben az új menyecskét az anyós ténylegesen elzárta az urától.² Ha mégis teherbe esett az ifjú asszony, a helybeliek megszólták: „*ez se tudott még várni, még össze se melegedtek!*”³ Feltételezhetően legtöbbször akkor folyamodtak ehhez a módszerhez, ha a feleség nagyon fiatal volt. Országszerte elterjedt az a hiedelem, hogy

amíg az anya szoptat, addig nem esik teherbe.⁴ Ezért sok helyen akár több évig is szoptatták a gyermeket.

A fogamzásgátlás megismerése előtt tehát a házastársak háromféle módon korlátozhatták a gyermekek számát: 1. ritkán vagy egyáltalán nem létesítettek szexuális kapcsolatot, 2. kitölték a szoptatási időt, vagy 3. magzatelhajtást végeztek.

Aki a természet és egyúttal a közösség törvénye ellen vétve akarva (magzatelhajtás) vagy akaratlanul (meddőség) nem szült gyereket, az szégyenbe került. A gyermektelenség mindenhol nagy átoknak számított. Okának az asszony betegségét, méhének ferdeségét tartották.⁵ Előfordult, hogy a férjet vagy mindkét házastársat hibáztatták. Ilyen esetben a közösség akár afölött is szemet hunyt, ha az asszony más férfitől segítséget kérve esett teherbe.⁶ A gyermektelen asszonyok kevés esetben vállalkoztak orvosi beavatkozásra, inkább Szent Annához imádkoztak segítségért, aki maga is későn szülte Máriát.⁷ Ennek az lehet a magyarázata, hogy miután nem voltak tisztában a gyermek fogadásának biológiai hátterével, nem is remélték, hogy azon egy orvos vagy bábaasszony segíthet, hanem a gyermekáldást inkább természetfeletti, isteni ajándéknak tartották. Aki minden imádság ellenére gyermektelenül halt meg, annak élete úgy ért véget, hogy nem érte el a célját. Erre utal a matyóknál egykor életben lévő szokás, hogy a gyermektelen halott kezét nem kulcsolták össze a koporsóban.⁸

Ha az asszony teherbe esett, életmódja semmit nem változott. Ugyanazokat a munkákat végezte, ugyanolyan keményen, mint addig. A matyóknál úgy tartják, hogy az az asszony szereti igazán a gyermekét, aki megszenvedett érte.⁹ Egészen a szülés percéig dolgozott, ezért gyakran megesett, hogy a gyerek kint a határban, a mezőn született meg. A viselős asszonyt és magzatát a munkák csökkentésével ugyan nem, de más, elsősorban mágikus módszerekkel, igyekeztek megvédeni a bajtól. A terhesség alatt az asszonynak egy sor követelménynek, elsősorban tiltásnak kellett engedelmeskednie. Nem volt szabad szárítókötelek alatt bujkálnia, mert a köldökzsinór a gyerek nyakára tekeredik. Esős időben se járjon kint, mert ha az arcára hull az eső, a gyerek szeplős lesz. Kemencét sem volt szabad tapasztania, mert ha bebújik a kemencébe, néma gyereke lesz.¹⁰ Ugyancsak néma lesz a gyerek, ha eltitkolja terhességét. Állapotos asszonynak nem volt szabad kereszteltetnie, mert születendő gyermeke hamarosan meghalt volna.¹¹ Ha sírba nézett, vagy halottat látott, a gyerek sárgasággal vagy sápadtan születik.¹² Ha megtörtént a baj, vagyis az asszony belenézett a sírba, úgy tudta elkerülni, hogy gyermeke sárgasággal szülessen, hogy egy marék földet dobott a sírgödörbe.¹³ Ne nézzen villámlást, mert a gyerek majd hamar elhagyja a házat és nincstelenné válik.¹⁴ A mennydörgéstől pedig, ha megijed, a gyerek hibás lesz,¹⁵ vagy az asszony elvetél: „*elejtette, nem tudta szorítani*”.¹⁶ Amint látható, ezek a tiltások mind azt szolgálták, hogy a gyerek egészségesen jöjjön a világra.

Megpróbálták kitalálni a születendő gyermek nemét, kinézetét és természetét. Ha a magzat először a jobb oldalán mozdult meg, akkor fiút, ha a balon, akkor lányt jósoltak. Ugyancsak lányra lehetett számítani, ha az apának nyitva volt a szája közösülés közben.¹⁷ Ha a viselős asszony az úton vasat talált, akkor fiú, ha ruhadarabot, akkor lány gyermekre számított.¹⁸ Ha páros gyümölcsöt evett (cseresznye, meggy, összenőtt szilva stb.), ikrei lesznek. Ha szőrös állatba rúgott a terhes nő, gyermeke is szőrös lesz, vagy torzszülöttként jön a világra (pl. farkastorokkal).¹⁹ Az újszülött testen anyajegy formájában megmarad annak a tárgynak a nyoma, amivel megdobták a viselős asszonyt, de csak ak-

kor, ha hirtelen odakap, és nem gondol a gyermekére.²⁰ Viselős asszonyt nem volt szabad felingerelni, mert úgy vélték, akkor a gyermek is indulatos természetű lesz.²¹

A csecsemőkör

A gyermekre rengeteg veszély leselkedett a fogantatásától a kereszteléséig. A rossz ellen mágiával igyekeztek védeni a kicsit. A gyermek születésétől kereszteléséig tisztátalannak számított, így ebben az időszakban különösen nagy veszélynek volt kitéve. Ezért igyekeztek minél hamarabb megkereszteltetni az újszülöttet. Amíg ez meg nem történt, gonosz szellemek, ördögök, szépasszonyok kicserélhették a gyermeket. „A kicserélt gyermek nem fejlődött, törpe, kicsitestű, nagyfejű, eltorzult, csúnya arcú lett. A gyomra is elromlott, zódet kakált.”²² Védekezésképpen gonoszelhárító tulajdonsággal felruházott tárgyakat alkalmaztak: patkót, piros rongyot, fokhagymát, imádságoskönyvet, keresztet stb.²³ Kereszteléséig a nevén sem szólíhatták, nehogy a gonosz szellemek, megtudván nevét, uralkodhassanak felette. Esztelneken például a keresztelésig a *pogányka*, *buha* megnevezést használták.²⁴

A keresztelés semmiképpen nem maradhatott el. Ha a gyermek olyan gyengének született, hogy bármelyik percben meghalhatott, akkor a bába keresztelte meg.²⁵ A keresztelés révén az újszülött bekerült a közösségbe, s többé a szellemek sem árhattak neki. Igyekeztek minden gyereknek más keresztszülőpárt választani, de ha a család nagyon szegény volt, több gyermeket is ugyanazok lettek a keresztszülei.²⁶ A keresztszülők ajándékát *korozsmának* vagy *kolozsmának* nevezik. Ezen vidékenként mást és mást értettek. Jászkiséren a *korozsma* a keresztanya által a keresztlányának ajándékozott fülbevaló volt.²⁷ Esztelneken a *kolozsma* 1-2 méter fehér vászonból és két gyertyából állt.²⁸

A kereszteleetlenül elhalt gyermekre rettenetes sors várt. Lelke sohasem pihenhetett meg: „Bolygótűz képében kóborol a földön, vagy a limbusba jut, honnan leszáll a földre s ide s tova vándorol, míg teste a porban egészen porrá nem válik. Eközben folyton jajveszékkel.”²⁹ Hogy jajgatásával ne zavarja a többi halottat, a temető külső oldalába temették. A matyóknál az ilyen gyerek lelke minden hetedik évben megjelenik valamelyik bokorban vagy a garád alatt, amíg valaki meg nem szánja. „Aki ilyenkor meglátja, dobjon feléje valami fehér ruhadarabot s mondja neki: »Én téged megkeresztellek az Atyának, Fiúnak, Szentlélek Istennek nevében; ha fiú vagy, Ádám légy, ha leány, Éva!« – akkor a bolygó lélek *felszabadul*, angyal lesz belőle, bejut a mennyországba, ahol szüntelenül megsza- badítójáért imádkozik.”³⁰ A kereszteleetlenül elhalt gyermek a gonoszé lesz, csontjai varázserővel bírnak.³¹

Ha a terhesség alatt, vagy a szülés közben az anya meghalt, lelke azonnal a mennybe jut, bármilyen bűnös is volt.³² Jobbnak látták, ha az újszülött is követte anyját a túlvilágra, mintsem hogy anya nélkül, félárván nőjön fel vagy mostohaanya nevelje. Ezért, amikor kinyújtották az anya testét, a gyermeket a lába közé helyezték. Ha mégis életben maradt, apja nevelte fel, vagy valamelyik közeli rokona fogadta örökbe.³³ Úgy tartották, hogy az anya visszajár életben maradt gyermekéhez.³⁴

A terhesen elhunyt nő koporsójába a palócok kisinget, egy szál vékony gyertyát és egy krajcárt helyeztek, mert hitük szerint a gyermek a koporsóban is megszületik. A krajcárral megveszi a világosságot, a gyertya pedig a kereszteléshez kell, mikor az utolsó ítélet napján Keresztelő Szent János a Jordán vizében megkereszteli a halva született és kereszteleetlen gyermekeket.³⁵

Gyakori volt, hogy a gyermek halva született. Ennek okát nem igazán keresték: „Gyenge volt, sokat dolgozott vele az anyja”.³⁶ A matyóknál nem engedték, hogy a halva született gyermeket kereszteleetlenül temessék el: szenteltvízzel megkeresztelték otthon. A keresztanya feladata volt, hogy az elhunytat a kis koporsóban hóna alatt kivigye a temetőbe. Külön sírt nem készítettek az újszülöttnak, hanem ahol éppen sírt ástak, a gödör oldalába kis padlánt vájtak, oda tették be. Az elvetélt magzattal (a *letéttel*) is így jártak el.³⁷ Ha a szülésben az anya és a gyermek is meghalt, közös koporsóban temették el; a gyermeket az anyja karjára helyezték.³⁸

Ha a szülés nehézségei, a korai gyermekbetegségek és a boszorkányok mesterkedései ellenére a gyermek életben maradt, keresztelése után a falusi társadalom részévé vált. Az egy évesnél fiatalabb gyermekek külön korcsoportot alkottak a paraszti társadalomban. A nap minden percében anyjukra voltak utalva. Az egy év alatti gyermek igazi nyűg volt az édesanyja számára, aki a szülést követően ugyanott folytatta életét és munkáját, ahol abbahagyta. Szorosan beosztott napirendjébe be kellett iktatnia az új jövevény ellátását. Annak örültek a legjobban, ha a csecsemő sokat aludt. Ilyenkor nem volt baj vele, s úgy vélték, ettől nő majd nagyra.³⁹ A kicsi álmatlansága ellen máklé volt a leghatásosabb gyógyszer.⁴⁰ A szülők csak úgy merték magára hagyni gyermeküket mikor munkába mentek, ha az békésen és hosszan aludt. A máklé gyakori használata azonban nem tett jót a csecsemőknek: túladagolása esetén a gyermek esze „odalett”.

A gyermeket ameddig tudták, szoptatták. Egyrészt úgy vélték, ettől erősebb lesz, másrészt – mint már említettük – elterjedt az a hiedelem, hogy amíg az anya szoptat, addig nem eshet újból teherbe. Ha az anyának nem volt teje, tehéntejjel etette gyermekét.⁴¹ Amíg a csecsemő nem tudott pépes ételt enni, addig az anya kénytelen volt a mezőre is magával vinni, hogy szoptatni tudja. Miután magától abbahagyta a szopást, vagy elválasztották, cuclival hallgattatták el a síró csecsemőt. A csecsemő szívesen fogyasztotta a tejbe aprított kenyeret és a szalonnából és kenyérből álló ún. katonákat.⁴² Amikor már nem kötődött az anyatejhez, az anya mozgása szabadabbá vált. Otthon hagyhatta gyermekét, akire idősebb testvér, a déd- vagy nagyszülők, a szomszéd öregasszony vagy 9-10 év körüli fogadott dajka, pesztra vigyázott.⁴³

A csecsemőre, ahogyan az újszülöttre, sok veszély leselkedett. Miután teljes egészében gondozóra volt utalva, csak lelkiismeretes és szakszerű ellátás révén maradhatott életben. Egészségét, életét sok olyan eljárással igyekeztek megőrizni, amelyek többsége mágikus elgondoláson alapult.⁴⁴ Egy éven aluli gyermek körmét nem volt szabad levágni, mert meghal. Máshol azért tiltották a gyermek körmének levágását, mert tolvaj lesz belőle, ha felnő. Csak rágni volt szabad, vágni nem. Ugyancsak tilos volt egy éves kora előtt tükörbe néznie, mert rövidesen meghal. Ha hordozzák kézben, ne lábbal kifelé vigyék ki az ajtón, mert az azt jelenti, hogy miként a halottakat szokás, úgy őt is lábánál fogva viszik ki nemsokára. A fürdető víz kiöntése, az üres bölcső ringatása, vagy ha több ember ringatja, mind halált jelentett. Nem volt szabad összemérni egy másik gyerekekkel, mert valamelyik a kettő közül hamarosan meghal. Ha a gyermek kilenc hónapos korában beszélni kezd, nem kell rögtön hozzászólni, mert ellenkező esetben nem él sokáig.

A gyermek a keresztség felvételével bekerült a paraszti társadalom közegébe. Immáron neve van, egy a közösséget alkotó egyének közül. Megítélésében nem egyenértékű a társadalom többi tagjával; inkább csak a lehetőséget látják benne, azt az embert, akivé válhat, s nem azt, aki jelenleg. Most még formázható, érzékeny és fogékony a mágikus

eljárásokra. Úgy vélik, képesek tenni azért, hogy felnőtt korában szép, erős, szerencsés ember legyen.

A tanulás kora

A kisgyermekkor

A gyermek a saját szemszögéből meglehetősen passzívnak mondható csecsemőkor után belép élete első, s talán legaktívabb korszakába, a kisgyermekkorba. Az egy és hat év közötti gyermekek számos új folyamattal ismerkednek meg: megjelenik a játék, a tanulás és a munka. Szemlélődő és elszenvető egyénből cselekvővé válik. Egyre kevésbé függ édesanyjától: kapcsolatba kerül másokkal is. Játékosan tanul és dolgozik. Szinte észrevétlenül elsajátítja a közösség kultúrájának alapelemeit, amelyre aztán a későbbiekben támaszkodhat.

E periódus legfontosabb folyamata a tanulás. A gyerekek el kell sajátítani a közösség értékrendjét, szokásait, ismereteit. Nevelésében a család minden tagja részt vesz: az anya, az apa, a nagyobb testvérek, a nagyszülők, a dédszülők. Olykor a szomszédok is bekapcsolódnak az oktatásba. A szülőknek legtöbbször nem meghatározott célok szerint nevelik gyermeküket. „Stratégiájukat” spontaneitás, ellentétesség, szeszélyesség és szélsőségesség jellemzi. Mégis elég határozott elképzelésük lehetett arról, hogy gyermekük milyen felnőtté váljon. Konceptiójukat a közösségi értékeknek megfelelően alakították ki. Legtöbbször emlegetett szavaik: *„Legyen jó gazdaember belőle”, „Legyen szorgalmas ember”, „Tudjon megállni a lábán”,* vagy egyszerűen *„Legyen ember”*. Összefoglalva: *„Edzett, kitartó, munkára mindig kész felnőtt. Olyan, aki megadja a másnak kijáró tiszteletet, a máséhoz nem nyúl, nem hazudik, mindig egyenes úton jár; aki nem keveredik pletykába, sem törvényes ügybe. Aki egyszerű és vallásos.”*⁴⁵

Bár a család minden tagja részt vett a gyermek nevelésében, szerepük nem egyforma súllyal esett latba. Legnagyobb hatással azok voltak a gyerekekre, akik sokat voltak vele. Elsősorban az anya, illetve akik az anya távollétében vigyáztak (nagyszülők, dédszülők, szomszédok stb.). Így a legtöbb családban az anya feladata volt a fegyelmezés.⁴⁶ A gyermek sokat tanult idegenektől is. Jászkiáséren, a téli estéken gyakran gyűltek össze az emberek egymás házában *komázni, tanyázni*.⁴⁷ Mialatt a felnőttek fonás, hímzés, kártyázás közepette beszélgettek, történeteket meséltek, a gyerekek olyan dolgokról értesültek, amelyekről még nem lett volna szabad tudniuk.

A gyermeket legelőször a nevére, a szülei nevére és az illő köszönésre tanították meg.⁴⁸ Mindenkinek előre kellett köszönnie. Ha nem köszönt, vagy nem illendően, az idősek megszólították: *„Tán nem tudsz tisztességesen köszönni?”*⁴⁹ Az idősebbek iránti tiszteletét magázással fejezte ki. Régebben szülein kívül idősebb testvéreit is magázta. Mind a magázás, mind pedig az, hogy mindenkinek előre köszönt, a társadalmon és a családon belüli helyét jelölték ki. Ugyancsak a gyermek értékét fejezte ki az is, hogy az asztalhoz egészen addig nem ülhetek, amíg nem végeztek értékelhető, a család fennmaradását biztosító, „kenyérkereső” munkát.⁵⁰ Esztelneken a gyerekek még az első világháborút megelőző időkben is külön kis asztalnál étkeztek.⁵¹ Nem tűrték, ha beleszólt a felnőttek beszédébe, ugyanakkor elvárták, hogy mindig válaszoljon.⁵²

A gyermek vallásos nevelését korán megkezdték. A nem síró, jól viselkedő kisgyerekeket a szülők magukkal vitték ünnepnapokon a templomba.⁵³ Minden este közösen imádkozott

a család: a gyerekek a lóca előtt térdelve mondták el az esti imát.⁵⁴ Három-négy éves korukra már ismerték a fontosabb imák szövegét,⁵⁵ még ha a jelentésükkel nem is voltak teljesen tisztában.

A gyermek öt-hat éves korára már kellő ismeretekkel rendelkezett ahhoz, hogy részt vehessen a közösség ünnepeiben, szokásaiban. Az emberi élet fordulóinak (párvasztás, lakodalom, keresztelés) többségét csupán szemlélte, de például a temetéseken, különösen, ha rokon halt meg, maga is részt vett.⁵⁶ Szokás volt kisgyermekkel megnézteni a halottat, sőt, a lábujját is megfogatták velük, hogy ne féljenek tőle.⁵⁷ Kalotaszegen, ha gyermek halt meg a faluban, nemcsak szemléltek az eseményeket, hanem részt is vettek az előkészületekben.⁵⁸

A gyermek hamar ismeretséget kötött a munkával. Először csak játékos formában, később ténylegesen. A szülők igyekeztek minél hamarabb megismertetni a munkát, amely életben maradásának egyetlen eszköze lesz a későbbiekben. Már a bölcsőben próbálták gyermekük munkához való hozzáállását jótékonyan befolyásolni. Kislányoknak tűt, orsót,⁵⁹ kisfiúknak szerszámokat érintettek a kezéhez.⁶⁰ A gyermek minden idejét anyjával, felvigyázójával töltötte, aki ritkán hagyta abba a teendőit az ő kedvéért. Ekképpen megfigyelhette és az eredeti eszközök kicsinyített másával gyakorolhatta a munkát. Hat-nyolc éves kora előtt még nem várnak tőle sokat: ez a tanulás ideje, nem pedig a tényleges munkavégzése. Legtöbbször boltba, szomszédba szalasztják, kéri, hogy hozzon ide vagy vigyen oda valamit. Részt vett a főzésben, a kertészkedésben, az állatok ellátásában.⁶¹ Vigyázott kisebb testvérére, megfésülte, felöltöztette.⁶² Hogy ki mikor vonta be gyermekét a munkába, és hogy milyen feladatokkal bízta meg, az nagyban függött a család anyagi helyzetétől, nagyságától és a gyerekek számától is.⁶³ Noha a gyermekmunkának fontos szerepe volt a paraszti gazdaságban, a gyermeket mégsem lehetett időnek előtte munkára fogni; megszólták azt, aki így tett.⁶⁴

A tanulás és a munka mellett a játék az, amely a kisgyermek idejének nagy részét kitölti. Ebben a korban mind a tanulás, mind a munka játékos formában zajlott, mondókákkal, énekekkel színesítve. A számos néprajzkutató által évek alatt összeállított hatalmas játékgyűjteményből most csupán egy példát említünk. A gyerekek nemcsak háborús, lakodalmas, komámasszonyos játékokat játszottak, hanem szereposztásban végigjátszották a temetést is. Számukra a halál az élet természetes része. Naponta látják, tapasztalják, részt vesznek benne. Amikor döglött állattal találkoznak, vagy kezük által múlik ki egy giliszta, a temetéseken ellesett szertartást imitálva eltemetik a „halottat”. Dobozba teszik, gödröt ásnak a számára. A „pap”, akit most egy gyerek alakít, elbúcsúztatja a halottat, majd pedig elmondja az imát: „*Dominusz vobiszkum. Ettem pirított túrót.*”⁶⁵ Ezután elföldelik a halottat, sírjára virágot tesznek.⁶⁶ (A gyerekeknek ezt a játékát a szülők nem nézték jó szemmel, s nem engedték, hogy keresztet tegyenek a sírra.) A halál, halottakkal való érintkezés tehát nem idegen a falusi gyermek számára. Idejének nagy részét a természetben töltve gyakran találkozik a halál különféle megnyilvánulási formáival. Ezért veszi természetesnek az emberek halálát is, legalábbis idősek esetében. Fialok halálakor megdöbben, összezavarodik, kételkedni kezd az élet törvényében.

Az iskoláskor

A hat évnél idősebb gyermek újabb korosztályba kerül, az iskolások csoportjába. Az iskolába járás jelentős változás. Eddig lényegében anyja és testvérei társaságában élt,

most megismerkedik saját korcsoportjával. Az iskolások kiépítik saját kis közösségüket. Életük összetettebbé, színesebbé, s bizonyos szempontból nehezebbé válik. Munkájukra egyre nagyobb igényt tart a család, az iskolában is teljesíteni kell, a közösségi életben is nagyobb részt vállalnak, s a szórakozási alkalmak és játékok száma is nagymértékben bővül.

A 19. század folyamán és a 20. század elején az iskola nem a legfontosabb helyet töltötte be a parasztyermek életében. Szülei úgy vélték, hasznára válik, ha megtanul írni, olvasni és számolni. Amíg e készségeket elsajátították gyermekeik, iskolába is rendszeresen járatták őket. Később azonban, körülbelül 10 éves koruktól kezdve, csak a szigorú iskolakötelesség bírhatta rá a szülőket, hogy továbbra is odaküldjék gyerekeiket. A falusi gyermek 9-10 éves korától komolyabb feladatokat látott el, munkája szinte nélkülözhetetlen volt a család számára. Szegényebb családok már ebben a korban elküldték őket pénzt keresni.⁶⁷ A gyerek ettől kezdve egyre többször kimaradozott, szinte csak ősszel és télen teltek meg az iskolapadok. Tavasszal és nyáron, néhol még kora ősszel is, a családi gazdaságban dolgoztak. Így a legtöbb diák csak egy-két, ritkán négy évig járt iskolába.⁶⁸ De nemcsak azért nem jártak, mert odahaza szükség volt a munkájukra. Gyakran azért maradtak otthon, mert nem volt miben menniük.⁶⁹ Szegény közösségekben nem jutott minden gyereknek cipő és ruha. A földműveléssel foglalkozó családok gyerekei számára az iskolák gyarapodása és az iskoláztatási lehetőségek javulása nem hozta el a felemelkedés esélyét. Továbbra sem szabadulhattak a summás- és vándormunka szükségességétől. A kapuk elsősorban a polgárság, a vagyonosabb parasztság és a kisiparosság előtt tárultak ki.⁷⁰

A különféle beszámolókat, naplórészleteket olvasva az lehet a benyomásunk, hogy a 19. századi, 20. század eleji gyermeknevelés csak a szigorról, a verésről és egyéb büntetések alkalmazásáról szólt. Ez azért tűnhet így, mert a paraszti társadalom elvei szerint a dicséret, a buszogatás nem vezet eredményre, még „*elhinné magát a gyermek*”.⁷¹ Ez azonban nem jelenti azt, hogy nem szerették gyermeküket. „*A gyermek ne tudja, hogy szeretik. Csak titkon szabad szeretni.*”⁷² „*Szeresd a gyerekedet, de úgy, hogy ne tudja. A csók hideg ruha.*”⁷³ A sok verés ellenére gyakran dédelgették, csókolgatták, ajándékot készítettek vagy vettek neki. Ebből kifolyólag egy kisgyermek vagy iskolás elvesztése nagy fájdalommal és veszteséggel járt minden családban. A néhány éves korban elhalt gyermeket már nem a temetőn kívülre vagy más sírjába temetik minden ceremónia nélkül. Temetésük családon belüli értékük mutatója. A temetési szokásorban fontos szerepe van a keresztanyának. A néhány éves gyermeket az általa adományozott *korozsmában* temetik el.⁷⁴ Ha még nem készült el, ő fizette a kis koporsót, nagyobb gyerekeknél pedig a szemfedele.⁷⁵ Gyermekeknek általában fehér koporsót vettek; ezzel a szokással még ma is találkozhatunk vidéken és városban egyaránt. A matyók úgy tartották, hogy a gyermeket nem lehet korozsma nélkül eltemetni, mert sír a másvilágon. Ha még nem készült el, akkor egy másik gyermek halottal utána küldték.⁷⁶ Öt-hét éves korukig temették így a gyermekeket, az ennél idősebbeket ünneplő ruhájukban.⁷⁷ A gyermek halottakat menettel kísérték a temetőbe. Mezőkövesden négy rokon vagy szomszéd nagylány vitte a Szent Mihály lovát, amelyen a koporsó volt, s a keresztet is egy lány vitte.⁷⁸ Dávodon, gyerekek temetésekor szokás volt koronát is készíteni. „Műanyagból készítettek *koronát* még kiskisiskolásoknak is. Temetéskor fehér zsebkendővel leterített tányéron vitte egy lány, mellette, a kereszt mögött pedig két lány ment, égő gyertyával. A keresztet egy fiú vitte.

A sírra vágott virágot tettek, a koronát pedig elvitték a templomba, és ott az oltár mögötti párkányra helyezték. Néha 15 korona is volt ott. Egy-két hónap múlva, ha tönkrement, kidobták vagy elégették.”⁷⁹

A bizonyítás kora

A serdülőkora

A serdülőkora minden kultúrában kitüntetett jelentőségű szakasza az ember életének. Néhány éven belül az ember mind fiziológiailag, mind szellemileg jelentősen átalakul. Elhagyja a gyermekkort és megkezdí felnőtt életét. Noha maga a serdülőkora egységes és jól körülhatárolható, mégis inkább átmenetiséggel, mintsem befejezettséggel jellemezhető. Ennek az időszaknak egyetlen célja van: felkészíteni a gyermeket a felnőtt életre.

A serdülőkora a bizonyítás ideje. Bizonyítani kell rátermettségünket, tudásunkat, felkészültségünket. Ha ez sikerült, megfeleltünk a közösség által támasztott vizsgán, beléphe-tünk a következő életszakaszba, a felnőttkorba. A „vizsga” tétje a közösség teljes értékű tagjává válás.

Az iskola befejezésével a falusi gyermek automatikusan belépett a serdülőkora. Egyrészt biológiai fejlődésében is ez a következő szakasz – ekkor már 12-13 éves –, másrészt a faluközösség előtt is bizonyította (értelmi) érettségét, azzal, hogy befejezte az iskolát.

A serdülő már nem gyerek, de még nem is felnőtt. Ez az átmeneti jelleg a külsőségekben is megnyilvánult. Öltözetük már hasonlított a nagyokéra, önálló munkavégzésük eredményeként már az asztalnál étkezhetek a felnőttekkel együtt.⁸⁰ A matyóknál a lányok serdülőkora való lépését a megváltozott hajviselet is jelezte.⁸¹ A fiú és lány testvérek többé már nem aludtak egy ágyban. A fiúk már próbálgatják az udvarlást, a kocsmázást. Mindezek ellenére „mégsem tekintették őket felnőttek, egyrészt azért, mert bizonyos munkák elvégzésére még sem elegendő testi erejük, sem elég fejlett intelligenciájuk nem volt, másrészt azért, mert biológiai és társadalmilag egyaránt éretlennek bizonyultak az ifjak jogainak gyakorlására.”⁸² Ebben az időben inkább csak kötelezettségeik, mintsem jogaik voltak. Tilos volt nagylányos, illetve legényes ruhákban járni, kocsmázni, dohányozni, udvarolni.⁸³ Szórakozási lehetőségeik is meglehetősen korlátozottak, bár titokban mindent kipróbáltak, ami tiltott volt. A közösség éberrel figyelte minden mozdulatukat. Serdülőkora elején még mindig a tanuláson volt a hangsúly. Megmondták nekik, hogy mit hogy csináljanak, mit szabad és mit nem. Legnagyobb kritikusaik a már eladósorba lépett fiatalok voltak. Ők kontrollálták a túlkapasokra hajlamos serdülők viselkedését. Ha legények suhancokat iszogatók, vagy dohányzás közben tetten értek, kinevették, kigúnyolták őket.

A lányok és fiúk saját, nemenként elkülönülő csoportjukkal egyre szorosabbra fűzték a kapcsolatukat. A cimborák elsősorban nem az egy utcában élő fiatalok közül kerültek ki. A területi megoszlás helyett sokkal nagyobb súlya volt a barátok megválasztásában a rokonszenvnek és a társadalmi hovatartozásnak.⁸⁴ Eltérő társadalmi státusszal rendelkező családok gyermekei ritkán kötöttek barátságot. A fiúk hamar bandákba verődtek. Belebelekóstolgattak a legényélet rejtelmébe: ittak, rágyújtottak, eljártak a lányos házakhoz. Itt azonban sem a lány, sem a lány szülei nem vették őket komolyan, nem úgy tekintenek rájuk, mint lehetséges kérőre. Inkább csak megtúrták jelenlétüket addig, míg nem akadt egy valamirevaló legény. Ha a *vizitába* érkező legények suhancok csoportját találták a lányos háznál, gúnyolódva, fiatalságukon élcelődve hazazavarták őket.

A serdülő korú fiatalok nemcsak a cimborálás során különültek el nemenként. Otthon a suhancá érett fiúk kiköltöztek apjukhoz és legénytestvéreikhez az ólba,⁸⁵ míg a lányok anyjukkal és kisebb testvéreikkel a házban maradtak. A munkában is egyre jobban szétvált a tevékenységük. A fiúk az apjuk mellett végezték a mezőgazdasági munkát, ellátták az állatokat, gyakran beálltak summásnak, ahol már az asszonyokkal egyenlő bért kerestek. A lányok az anyjuk mellett dolgoztak. Ők vigyáztak a kisebb gyerekekre, takarították a házat, s emellett folyamatosan elsajátították a nehezebb női munkákat is (tésztagyúrás, kenyérsütés).⁸⁶ Ha a lány már szép magas kenyeret tudott sütni önállóan, akkor megérett a házasságra. Ha szükség volt rá, elszegődtek valahova állatokra vigyázni vagy dajkának.

Ebben a korban már megkezdődött az ismerkedés, az udvarlás, igaz, csak a közösség által jóváhagyott, erősen korlátozott formában. A matyóknál a suhancok gyakran szerveztek ivót.⁸⁷ A legények által szervezett ivóktól eltérően itt mindig volt felvigyázó. Az ún. *első suhanc*, a suhancsapat vezéregyénisége gondoskodott az ivó megszervezéséről. Ő bérelte ki a házat, ő kérte fel az *ivógazdát*, aki a felügyeletért cserébe kedvére fogyaszthatott a kimérésre kerülő borból. A lányok is az ivóba jártak először szórakozni, itt kezdték meg a *lyánykodást*.

Hogy ki mikor kezdte meg a *lyánykodást*, azaz az udvarlók fogadását, arról a szülők döntöttek. Serdülő lány azonban még biztosan nem fogadhatott *vizitát*. Este korán lefeküdt, s ha legény jött hozzá, szülei tudatták a fiúval, hogy korai még az érdeklődése. Az udvarlás egyéb formái (*megéneklés*, *megmuzsikálás*) is tilosak voltak a serdülők számára.⁸⁸

A serdülőkor zárásaként a fiatalok kérték felvételüket a nagylányok és legények közé. A beavatás sok helyen szertartásos formában történt, elsősorban a fiúk között. A lányoknál néhol nem is volt avatás, egyszerűen az iskola befejeztével, illetve a bérmálással vagy a konfirmációval automatikusan kiérdemelte a nagylány státuszt.⁸⁹ Ilyen helyen a külsőségekben történő változások tudatták a közösséggel a nagylánykor kezdetét. A legáltalánosabb és legszembetűnőbb külsődleges változás a ruházat megváltozása. A nagylány valamelyik nagy ünnepen öltötte fel először azt a ruhát, amit az eladó lányok viseltek.⁹⁰ Hajviseletük is sok helyen megváltozott. A fésülködés módjából egy időben következtetéseket vontak le a leány erkölcsére vonatkozólag.⁹¹ Kalotaszegen a párta viselése jelentette, hogy a lány eladósorba lépett. A pártát egy évvel a konfirmáció után, pünkösd vasárnapján viselte először.⁹² Itt nem várták meg a konfirmálás idejét, hanem már korábban felavatták a lányokat. Ennek oka az volt, hogy a lányok korán kötöttek házasságot, általában 16 évesen.⁹³ Ugyancsak eladó leányt jeleztek a ház ablakába helyezett virágok.⁹⁴ Az eladó lány a templomban is máshol foglalt helyet.⁹⁵

A leányavató szertartásokról viszonylag kevés az adat. Sok helyen nem is tartottak, vagy csak a karácsonyi táncban vagy a fonóban estek túl a keresztségen. „Ide kell sorolnunk a szertartásos jellegű kezdő, beavató komoly és tréfás rítusokat, melyekkel a munkába vagy a szórakozásba avatják be a nagylányokat.”⁹⁶ Mákóban a kislányokat megkenték: két idősebb lány egy fiatal beszorított a sarokba, és hüvelykujjukkal addig dörzsölték a homlokát, amíg majdnem vérezni kezdett.⁹⁷ Lényegében az uralkodók mintájára nagylánnyá kenték fel őket. A fiúknál több helyen találkozhattunk beavatási rítusokkal. A felszegi falvakban a karácsonyi próbatánc során történt meg a fiatalok felavatása. Az ifjú legényjelölteket a tánc közben felemelték, és hátsó részükkel vagy a hátukkal a mestergerendához, később az ajtóhoz verték. A „szívességért” borral vagy pálinkával fizettek

a felavatott fiatalok.⁹⁸ Mezőkövesden a felnőttkorba való átmenet rituális szertartása az *újlegényáldomás* volt.⁹⁹ A közel azonos korú és egy utcabeli legények összebeszélve egyszerre öltöznek fel újlegénynek. Ez a szertartás általában ősszel történik, mikor mindenki hazatért a summáságból. Megállapodnak, hogy mely eseményen (legtöbbször lagzin) öltik fel az újlegényruhát. A lakodalom napján elvonulnak a kocsmába, ahol áldomást fizettek az *öreglegényeknek*. Az *öreglegények* tréfás hátba veregetéssel fogadták őket maguk közé. Ettől kezdve tegezheték az idősebb legényeket.

A párválasztás kora

A beavatás után a fiatalok felszabadultak a tilalmak alól. Megkezdhették felnőtt életüket és az azzal járó tevékenységeket. A legények kocsmázhattak, dohányozhattak, udvarolhattak. Munkájukért teljes bért fizettek, de felnőtt módjára kellett teljesíteniük is. A lányok felölthették nagylányruhájukat, táncba járhattak, esténként legénycsapatokat fogadhattak, udvarlót tarthattak.

A házasodás előtt álló fiatalok élete a közösség fürkésző tekintete előtt zajlott. Semmi sem került el a figyelmüket. Különösen a lányok munkáját és viselkedését kísérte nagy érdeklődés. Az idősebb asszonyok, a kiházásításban fontos szerepet játszó szomszédok, rokonok minden lépésüket ellenőrizték.¹⁰⁰

Mind a nagylányok, mind a legények munkája nélkülözhetetlen volt a családi gazdaságban. A nagylányok munkájára a különböző családi munkaszervezetekben másképp volt szükség.¹⁰¹ Birtokos parasztnál alig vették igénybe a határbeli munkáknál, inkább a házban, ház körül tevékenykedett. Egykézű vidékeken a lányok is örökölhettek, így megítélésük is más volt; bizonyos munkák alól mentesültek. Hozományuk költségének fedezésére gyakran vállaltak alkalmi munkát. Szívesebben mentek summásnak, mint szolgálónak vagy cselédnek. Summásként falubeliekkel együtt dolgoztak, akik folyamatosan szemmel tartották őket. A közösség ellenőrzése alól kikerült lánynak azonban nem volt többé becsülete.¹⁰² A lányok gyakran vettek részt társas munkában, ún. kalákákban. Ilyen volt például a kukorica- vagy tollfosztás, lekvár főzés, szőlőörzés stb. A társas munkák fontos szerepet játszottak az eladó lány életében. Itt a közösség előtt is bemutathatta rátermetségét, szorgalmát, munkabírását, ezzel befolyásolva férjhezmeneteli esélyeit.

A házasodás előtt álló fiataloknak számos ismerkedési és szórakozási alkalmuk volt. Ilyen volt a vízfordás, a fonóba, ivókba, *cuharék*ba, bálókba, lagzikba járás vagy az esti *viziták*. Az ismerkedés, az udvarlás mindig a közösség szeme előtt, szertartásos formában zajlott. Megszólták azt, aki elbújt szeretőjével vagy vétett a szokások ellen.¹⁰³ Az udvarlásnak fokozatai voltak. Galgamácsán Vankóné így ír az udvarlási szintekről: „*Ha olyan volt az udvarlás, hogy a szülők nem tudtak róla, akkor csak a kapuig kísérte a kislányt. Amikor kitudódott, akkor megálltak a kiskapuban. Ha komolyabb volt a számítás, akkor már a kapun belülre mentek és ott szórakoztak. A legény be a szobába csak a lakodalom előtti hetekben mehetett. Le is nézték azt a lányt, aki korán bevezette az udvarlóját.*”¹⁰⁴

Udvarlót (szeretőt) minden lány maga választhatott, de feleségül csak ahhoz mehetett, akit családja (elsősorban az anyja) kinézett számára.¹⁰⁵ A választásnál fontos volt, hogy se anyagilag, se társadalmilag ne legyen nagy különbség a házastársak között. A házasságkötés ideje vidékenként változott. Lányok általában 16-17 évesen mentek férjhez,¹⁰⁶ de Eszteleken például ennél sokkal később, 19-23 év között, vagy még később is.¹⁰⁷ Ahol korán mentek férjhez, ott a 20 éves már vénlánynak számított. Az ilyen marginális

helyzetbe került. Sem a lányok, sem az asszonyok nem fogadták be. Otthon ugyanúgy dolgozott, mint mindenki, de semmibe nem volt beleszólása. Rendszeresen csúfolták, mindenki parancsolt neki.¹⁰⁸ A legények 18-20 éves korukban nősültek,¹⁰⁹ de Esztelneken a lányokhoz hasonlóan ők is később, a katonaság után, 22-25 évesen kötöttek házasságot.¹¹⁰

A házasságkötéssel a gyermekkor végleg véget ért. A hosszú éveken át tartó tanítás és nevelés végül elérte a célját: a gyermekből felnőtt lett, beilleszkedett a paraszti közösségbe, elsajátította a hagyományokat. A „kultúrába való behatolás” folyamatát felváltja a „kultúrában való élés” állapota.¹¹¹

Ha ebben az életszakaszban hal meg a legény vagy a leány, ez a folyamat nem tud befejeződni, élete nem éri el a célját: nem házasodik meg, és nem gondoskodik az utódokról. Éppen ezért temetésük valamennyi más életkorban elhunyt emberétől jelentős mértékben különbözik. Miután a paraszti élet célja a családalapítás, amelynek a házasság elengedhetetlen része, úgy vélik, a halál nem akadályozhatja meg, hogy a házasság küszöbén elhunyt egyén ne teljesítse ki életét. Az eladó sorban elhunyt ember liminális helyzetben van: már nem gyermek, de még nem felnőtt: meghatározhatatlan állapotú személy. Ebben a helyzetben azonban nem maradhat. Hogy ismét a társadalom része legyen (immáron halottként), szükséges, hogy átmeneti helyzetéből kilépjen. Ezért a temetést a halott lakodalmává változtatják. Az egész ceremónia külsőségeiben sokkal inkább hasonlít egy búskomor mulatságra, mintsem temetésre. Az elhunytat felöltöztették menyasszonynak vagy vőlegénynek. A matyóknál az eladó lányt menyasszonyi ruhájában és koszorújában temették el. Zsebkendőt, imakönyvet és rózsafüzért tettek a kezébe. Legény halottat singolt gyolcsingbe és gatyába, pitykés fekete posztó lajbiba öltöztették. Kalapja mellé gyakran bokrétát is tűztek. A temetésen részt vevő fiatalok ünneplő ruhát viseltek.¹¹² A koporsót ellentétes nemű fiatalok vitték: ha lány halt meg, akkor legények, ha legény halt meg, akkor leányok.¹¹³ Ha Felszegen leány vagy legény halt meg, fejkendőkből hatalmas zászlókat készítettek, virágból három, néhol ötágú fákat fontak, amelyeket a koporsó mellett vittek. Régebben még cigányzenészeket is fogadtak, hogy zeneszóval kísérik utolsó útjára a fiatalot.¹¹⁴

Miután a fiatal temetése egyben annak házasságkötése is, feltehetjük a kérdést: kivel lép frigyre az elhunyt? Egy halotti ének szerint a leány vőlegénye Jézus, a sír a nászágy, az örömatya a pap, a lakodalmi vendégek pedig a férges, akik a sírban várják őt.¹¹⁵ A matyóknál a halál a násznagy, Krisztus a jegyes, a menyasszonyi ág forgácsból készült, a koporsó pedig a mátka-nyoszolya.¹¹⁶ A legény a mennyországgal köt házasságot.¹¹⁷ Ebben a pompában benne van az a mérhetetlen fájdalom, amit a család és a közösség érez élete fénykorában, ereje teljében elhunyt tagja felett. A közösség akkor veszíti el a fiatalot, amikor az a közösség teljes jogú tagjává vált volna, amikor megkezdhette volna saját életét, családot alapíthatott. „Ezekkel a fiatalokkal – akik majdan szüleik támaszai lehettek volna, s biztosíthaták volna családjuk fennmaradását – saját jövőjének egy részét is vele temeti a közösség.”¹¹⁸

Jegyzetek

- ¹ Gazda Klára: *Gyermekvilág Esztelneken. Ős-Kép Kiadó, Budapest, 2008. 2. kiadás [1. kiadás: 1980], 15. o.*
- ² Fügedi Márta: *A gyermek a matyó családban. Herman Ottó Múzeum, Miskolc, 1988. (Borsodi Kismonográfiák 29.) 21. o.*
- ³ Uo.
- ⁴ Csete Balázs: *A jászkiséri gyermek élete a születéstől a házasságig (1954). K. n., Szolnok, 1993. 13. o.*
- ⁵ Gazda: i.m. 16. o.
- ⁶ Uo.
- ⁷ Fügedi: i.m. 23. o.
- ⁸ Uo.
- ⁹ Fügedi: i.m. 26. o.
- ¹⁰ Csete: i.m. 8–9. o.
- ¹¹ Csete: i.m. 9. o.
- ¹² Gazda: i.m. 18. o.
- ¹³ Bellosics Bálint: *A gyermek a magyar néphagyományban: Adatok a magyar gyermek néprajzához. K.n., Kecskemét, 1998 [1903]. (Járástörténeti Füzetek II.) 4. o.*
- ¹⁴ Bellosics: i.m. 5. o.
- ¹⁵ Csete: i.m. 8. o.
- ¹⁶ Gazda: i.m. 18. o.
- ¹⁷ Csete: i.m. 8. o.
- ¹⁸ Gazda: i.m. 19. o.
- ¹⁹ Csete: i.m. 8. o.
- ²⁰ Csete: i.m. 9. o.
- ²¹ Csete: i.m. 8. o.
- ²² Gazda: i.m. 27. o. *Kiemelés az eredetiben.*
- ²³ Uo.
- ²⁴ Gazda: i.m. 31. o.
- ²⁵ Csete: i.m. 10. o.
- ²⁶ Gazda: i.m. 31. o.
- ²⁷ Csete: i.m. 12. o.
- ²⁸ Gazda: i.m. 32. o.
- ²⁹ Bellosics: i.m. 13. o.
- ³⁰ Bellosics: i.m. 14. o. *Kiemelés az eredetiben.*
- ³¹ Uo.
- ³² Bellosics: i.m. 15. o.
- ³³ Gazda: i.m. 21. o.
- ³⁴ Bellosics: i.m. 15.
- ³⁵ Bellosics Istvánffy Gyulára hivatkozik (Nyr. XXIV. 288) In: Bellosics: i.m. 16. o.
- ³⁶ Fügedi: i.m. 42. o.
- ³⁷ Uo.
- ³⁸ Uo.
- ³⁹ Gazda: i.m. 27. o.

- ⁴⁰ Uo.
- ⁴¹ Gazda: i.m. 26. o.
- ⁴² Csete: i.m. 22. o.
- ⁴³ Gazda: i.m. 37. o.
- ⁴⁴ Bellosics: i.m. 15.; 23; 25. o.
- ⁴⁵ Gazda: i.m. 66–67. o. Kiemelés az eredetiben.
- ⁴⁶ Gazda: i.m. 67. o.
- ⁴⁷ Csete: i.m. 53. o.
- ⁴⁸ Gazda: i.m. 52. o.
- ⁴⁹ Gazda: i.m. 68. o.
- ⁵⁰ Gazda: i.m. 50. o.
- ⁵¹ Uo.
- ⁵² Gazda: i.m. 53. o.
- ⁵³ Gazda: i.m. 56. o.
- ⁵⁴ Fügedi: i.m. 51. o.
- ⁵⁵ Uo.
- ⁵⁶ Gazda: i.m. 106. o.
- ⁵⁷ Vasas Samu: *A kalotaszegi gyermek: A személyiségfejlődés népi hagyományai Kalotaszegen.* Kráter Kiadó, Budapest - Colirom, Cluj-Napoca, 1993: 88. o.
- ⁵⁸ Uo.
- ⁵⁹ Tátrai Zsuzsanna: *Leányélet. K.n., Budapest, 1994. 29. o.*
- ⁶⁰ Magyar Néprajz, VII. kötet. Népszokás, néphit, népi vallásosság (főszerk.: Dömötör Tekla, szerk.: Hoppál Mihály), Akadémiai Kiadó, Budapest, 1990. 21. o.
- ⁶¹ Tátrai: i.m. 29. o.
- ⁶² Fügedi: i.m. 51. o.
- ⁶³ Fügedi: i.m. 61. o.
- ⁶⁴ Gazda: i.m. 68. o.
- ⁶⁵ A gyerekek, miután nem értik a pap által elmondott latin nyelvű formulát, hasonló hangzású szöveget találnak ki.
- ⁶⁶ Gazda: i.m. 227. o.
- ⁶⁷ Fügedi: i.m. 60. o.; Gazda: i.m. 69. o.
- ⁶⁸ Vasas: i.m. 83. o.
- ⁶⁹ Vasas: i.m. 82. o.
- ⁷⁰ Fügedi: i.m. 58. o.
- ⁷¹ Gazda: i.m. 67. o.
- ⁷² Gazda: i.m. 52. o.
- ⁷³ Fügedi: i.m. 49. o.
- ⁷⁴ Györffy István: *Matyó népviselet.* (szerk. Fél Edit), Budapest, 1956. 62. o.
- ⁷⁵ Fügedi: i.m. 42. o.
- ⁷⁶ Uo.
- ⁷⁷ Uo.
- ⁷⁸ Uo.
- ⁷⁹ Solymosné Göldner Márta: *Asszonyélet Dávodon.* Baja, 1971. 43. o. Kiemelés az eredetiben.
- ⁸⁰ Gazda: i.m. 111. o.

- ⁸¹ Fügedi: i.m. 68. o.
⁸² Gazda: i.m. 111. o.
⁸³ Fügedi: i.m. 67. o.
⁸⁴ Gazda: i.m. 119. o.
⁸⁵ Fügedi: i.m. 68. o.; Csete: i.m. 193. o.
⁸⁶ Fügedi: i.m. 70. o.
⁸⁷ Fügedi: i.m. 71. o.
⁸⁸ Gazda: i.m. 120. o.
⁸⁹ Tátrai: i.m. 7. o.
⁹⁰ Uo.
⁹¹ Tátrai: i.m. 9. o.
⁹² Uo.
⁹³ Vasas: i.m. 123. o.
⁹⁴ Tátrai: i.m. 11. o.
⁹⁵ Uo.
⁹⁶ Uo.
⁹⁷ Vasas: i.m. 123. o.
⁹⁸ Uo.
⁹⁹ Herkely Károly: A legényélet szokásai Mezőkövesden = *Ethnographia*, XLVII. évfolyam, 1936. 210-213. o.
¹⁰⁰ Tátrai: i.m. 19. o.
¹⁰¹ Tátrai: i.m. 30–31. o.
¹⁰² Fügedi: i.m. 81. o.
¹⁰³ Tátrai: i.m. 98. o.
¹⁰⁴ Idézi Tátrai: i.m. 119. o.
¹⁰⁵ Tátrai: i.m. 117. o.
¹⁰⁶ Fügedi: i.m. 95. o.
¹⁰⁷ Gazda: i.m. 131. o.
¹⁰⁸ Tátrai: i.m. 14. o.; Fügedi: i.m. 95. o.
¹⁰⁹ Fügedi: i.m. 95. o.
¹¹⁰ Gazda: i.m. 131. o.
¹¹¹ Molnár Mária: A párválasztás és házasság néprajzi vizsgálatához = *Néprajzi Közlemények*, X. évfolyam, 1965. 388. o.
¹¹² Fügedi: i.m. 43. o.
¹¹³ Gazda: i.m. 129. o.
¹¹⁴ Csete: i.m. 200. o.
¹¹⁵ Kálmány Lajos: Halottas tánc = *Ethnographia*, XXIII. évfolyam, 1912. 293, 294. o.
¹¹⁶ Róheim Géza: Magyar néphit és népszokások. *Universum Kiadó*, Szeged, 1990. [1925], 183. o.
¹¹⁷ Uo.
¹¹⁸ Kunt Ernő: Az utolsó átváltozás: A magyar parasztság halálképe. *Hamvas Könyvek*, 2003. 97. o.

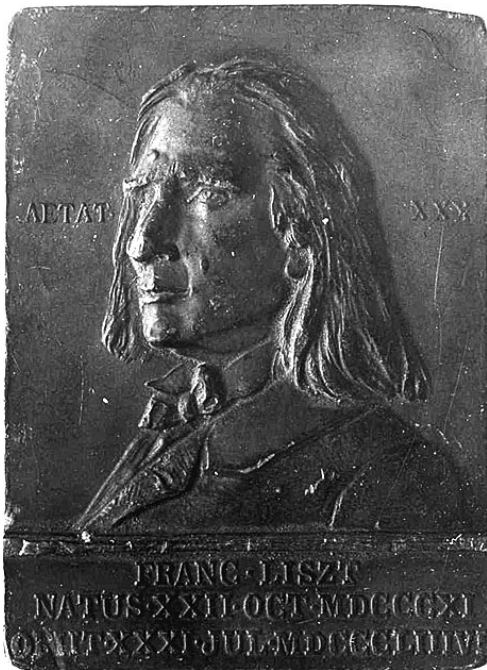
További felhasznált irodalom:

Faragó Tamás: Csecsemőhalandóság Magyarországon a XVIII–XX. században. In: Bölcsőtől a koporsóig: Szöveggyűjtemény a történeti demográfia tanulmányozásához (szerk. Faragó Tamás), Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 2005. 171–183. o.

Gunst Péter: A paraszti társadalom Magyarországon a két világháború között. MTA Történettudományi Intézet, Budapest, 1987.

Kapros Márta: A születés és a kisgyermekkor szokásai. In: Bölcsőtől a koporsóig: Szöveggyűjtemény a történeti demográfia tanulmányozásához (szerk. Faragó Tamás), Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 2005. 137–149. o.

Kresz Mária: A gyermekkor és az ifjúkor néprajza egy kalotaszegi faluban = Ethnographia, LV. évfolyam, 1944. 143–147. o.

Jauner, Heinrich (1833–1912), 1901; 66x49 mm, kétoldalas, vert ólomplakett

Szmodis Jenő

A jog történeti és szociológiai vonatkozásai

A jog történeti szemléletének előzményei

A történelemírás tudománnyá válásával, és annak nyomán a jogtörténet kialakulásával a jog jelenségeinek elméleti szintű értelmezése újabb perspektívát kapott. A helyes, a természetnek és az emberi sajátosságoknak leginkább megfelelő jog kutatásának helyét mindinkább a jog okozatosságának és időbeli változásának vizsgálata vette át. A történeti szemlélet elősegítette egyúttal azt is, hogy a jog normatív aspektusairól a hangsúly a társadalmi vonatkozásaira helyeződjön át, külön kutatási területet, a jogszociológiát is kialakítva ezáltal. A jog történeti szemlélete már Danténál előtérbe kerül, amikor *De monarchiájában* a világi hatalom elsőségét a Római Birodalom kialakulásával és hatalmának létrejöttével igyekszik alátámasztani, utalva arra is, hogy ez a kétségtelenül létező világi hatalom aligha nyugodott az akkor még nem is létező pápaság és Egyházi Állam valaminő előzetes, szakrális aktusán. Dante azonban a világi hatalom kialakulásában még igen hangsúlyosan az isteni kegyelem közvetlen megvalósulását látja. Nyomában Pádúai Marsilius, William Ockham szintén alkalmazzák okfejtésükben a történeti relevanciájú érveket, míg Jean Bodin a 16. században az államot, mint kifejezetten történeti képződményt tárgyalja.

Mind a történettudomány, mind a történelemfilozófia későbbi kérdésfeltevései és kialakulása szempontjából alapvető jelentőségű volt Giambattista Vico *La Scienza nuova* című munkája, amely Nápolyban jelent meg először 1725-ben.¹ Vico, miközben a történelem folyamatában és a társadalom működésében a Gondviselés munkálkodását látja, olyan okozatosságokat tár fel a szükségletek, a hiedelmek, a társadalmi cselekvések között, amelyek majd a szociológia számára is alapvető jelentőségűek lesznek. Hatása a történeti jogi iskola kialakulására és gondolkodásmódjára, például Friedrich Savigny vagy épp Fustel de Coulanges szemléletére vitathatatlan. A jogfilozófia szempontjából különösen érdekesek „a népek természetjogának rendszeréről” vallott nézetei, amelyben a kérdést – eszmei kiindulási alapjának minden emelkedettsége ellenére – a primitív szükségletek és a hasznosság oldaláról közelíti meg.

A jog történeti-történelemfilozófiai szemlélete

A történetírásnak mint történettudománynak a kialakulásával előtérbe kerülnek tehát a jog történeti kérdései is, és a körvonalazódó ún. jogtörténeti iskola (Gustav Hugo, Friedrich Savigny, Friedrich Puchta) körében egyre inkább megkérdőjeleződött a minden korban egyaránt érvényes természetjog koncepciója. Ez az irányzat a nép, a társadalom és a jog olyan okozatos összefüggését vallotta, amelyben nem kis szerepet kapott az ún. „népszellem” vitathatatlanul romantikus, nacionalista ízű, ám önmagában ártatlan kategóriája.

Albert Hermann Post *Grundriss der ethnologischen Jurisprudenz* című munkájában a történeti jogi iskola szóhasználatából ismert népszellem kategóriájával magyarázza a különböző jogrendszerek eltérő vonásait. Joseph Kohler – aki szerint minden nép a maga számára megfelelő jogrendet alakít ki – már igen széles ismereti bázis alapján teszi megállapításait. Számára az emberiség fejlődése kultúrfejlődés,² a jog pedig kulturális termék. Hegellel szemben azonban nem véli az emberiség fejlődését töretlen és általános haladásnak. Elismeri a zsákutcák és eltévelyedések létét.³ Az ausztrál őslakók társadalmi praxisának tanulmányozása nyomán szakít egyúttal azzal – az akaratelméletekből ismert – szemlélettel, hogy jogon csupán az államilag kikényszeríthető normák értendők.⁴ Működése – sajátos módszeréből következően – egyébként részben a jogösszehasonlítás területére esik.

A történeti jogszemlélet egyúttal erős történelemfilozófiai relevanciával is bír, így például Henry Sumner Maine *Az ősi jog* c. munkája legalább annyira történelemfilozófiai, mint jogtörténeti és jogelméleti jelentőségű mű. Mint ahogy maga a jogfilozófia is aligha választható el a történelemfilozófiától. Moór Gyula a jogfilozófia helyét az általános filozófia azon a területén jelölte meg, amely az ún. értékes valóságot kutatja, tehát a kultúrfilozófia és ahhoz szorosan kapcsolódó történelem- és társadalomfilozófia terepén.⁵ E területek merev elhatárolása tehát egyrészt lehetetlen, másrészt, ha lehetséges volna is, célszerűségét illetően erősen kétséges. A történelemfilozófia három legmarkánsabb irányzata – nevezetesen a történelem esetleges alakulását valló, a teleologikus (tehát az emberi történelem valamely célra törekvését tételező), valamint a történelmet ciklusok sorozatának látó vélekedés – meglehetősen határozottan implikál bizonyos jogfelfogásokat is. Az eshetőlegességet valló koncepció tökéletesen megfelel a pozitivistá jogszemléletnek. Közös bennük alapvetően racionális emberképük és az akarat hatalmába vetett modern hit. A jogpozitivismus valahogy ahhoz hasonlóan véli szabadon formálhatónak a jogrendet, ennek révén pedig a társadalmat, amint az antihistoricista koncepció viszonyul a történelem menetéhez. E viszonyulásban annak feltételezése a meghatározó mozzanat, hogy a történelem folyamatai meglehetősen szabadon alakíthatók. A jogpozitivismus egyúttal úgy tekinti misztikus próbálkozásoknak az emberi jellemvonásokat szem előtt tartó természetjogi törekvéseket, ahogy az eshetőlegességet valló történelemkép a historicista nézeteket. Az eshetőlegességet valló történelemkép és a jogpozitivismus emberképe tehát többé-kevésbé azonosnak mondható, így kölcsönösen erősíteni is képesek egymást ezek a látszólag merőben eltérő területekre eső gondolkodási formák.

Természetesen történelemfilozófiai koncepciók és jogfilozófiai áramlatok ilyen egymást erősítő kapcsolata általában – tehát nem csupán az antihistoricista és a jogpozitivistá áramlatok vonatkozásában – is létezik. A teleologikus történelemfilozófiai áramlatok az ember egy-egy vonásának túlhangsúlyozásával gyakran helyeselni, de legalábbis burkoltan erősíteni képesek olyan jogkonceptiókat, amelyek ideológiájuknak leginkább megfelelnek. Ezeknek az eszméknek is sokszor harmonikus a kapcsolatuk a jogpozitivismussal, azonban már meghatározott ideológiai korlátok mellett. Az ember szociabilitását eltúlzó kommunista eszme teleologikus elképzeléséből születik meg a jogpozitivismus sajátos kelet-európai változata, az ún. szocialista normativizmus, amely azonban elvi szinten továbbra is fenntartja a jog és az állam elhalásának marxista teleologikus vízióját. A náci ideológia, amelynek a fajok harcáról szóló teleologikus töltete eléggé világos, szintén viszonylagos harmóniában van a jogpozitivismussal, amelynek kritikájaként született a

második világháború után Radbruch „ungerechtes Recht” kategóriája, és e kritikával is összefügg Verdross szépen kifejtett természetjoga. Noha a náciizmusért közvetetten sem okolható, ám figyelmet érdemel Hegelnek a szakralitástól igencsak eltávolodó teleologikus történelemfilozófiai koncepciója, és annak mély összefüggése Hegel államról alkotott nézeteivel. Nevezetesen az államnak, mint szinte abszolutizált entitásnak a bemutatásával. Ebben a koncepcióban is a valóban emberitől különböző valami kap főhelyet. A keresztény teleologikus történelemkép kivételes viszonyban, valós szembenállásban van a jogpozitivizmussal. Ennek egyik oka többek között a katolikus természetjog antik hagyományokat ápoló, időről-időre megújító gyakorlatában jelölhető talán meg. Nem kevésbé fontos azonban ebből a szempontból a keresztény emberkép sem, amelyben az ember alapvetően jó, ám bűnre hajló. Mivel a keresztény történelemfilozófiai kép az embert (még kevésbé annak valamely vonását) nem abszolutizálja, bizonyos védelmet élvez egy olyan felfogással szemben, amelyben minden szabadon megtehető, amelyben a világ tökéletesen szabadon alakítható.

Ebben egyébként bizonyos mértékig rokon a ciklikus felfogást valló történelemképpel. Utóbbi is tartózkodik attól, hogy a világot és a történelmet az ember által uraltnak fogja fel. És úgy tűnik, hogy ahhoz, hogy egy mértékletes szemlélet megmaradjon, az szükséges, hogy magabiztosságunkat valami hatékonyan ellensúlyozza. Az embert oly sokra becsülő görög szellem a „homo mensura” elvének „feltalálása” után is hitt a Sorsban és a hübrisz bűnös voltában. A történelmet ciklusok sorozataként felfogó történelemfilozófiai koncepció – más megfontolásokból ugyan, de – a keresztényhez hasonlóan elveti a történelem szabad alakíthatóságának gondolatát. Nem feltételez azonban valamely végső célt, sem pedig azt, hogy ilyen cél kitűzhető és elérhető. A ciklikus történelemképből egyébként valaminő olyan jogi felfogás következhet, amelyben a különböző, egymást követő kultúrák jogi jelenségei kissé más formában, de voltaképp megismétlődnek. Oswald Spengler kortársa, Max Weber, amikor az uralmi struktúrákat felosztotta teokratikus, karizmatikus, racionális-bürokratikus típusokra, ki nem mondva is egy ilyen intézményi körforgás lehetőségét implikálta, különösen azáltal, hogy utóbbi típust a fejlődés egy stádiumának jelölte meg.

A jogfilozófia történetében a történelemfilozófiai érzékenység egyébként már Henry Maine-nél előbukkan, amikor a társadalom fejlődését a státustól a kontraktusig tartó útként írja le. Arra utal ezzel, hogy míg az ősi társadalomban az ember helyzetét és életét születési státusa határozta meg, amelyen változtatni alig állt módjában, addig a modernebb társadalmakban a szerződések mindinkább előtérbe kerülnek, és ezek nagymértékben hozzájárulnak a társadalmi helyzet változásához. Ez egyúttal egyfajta individualizálódást is jelent, amelyben mind inkább az egyén válik a kötelek alanyává. Persze ez a folyamat távolról sem mindenütt, és nem is azonos határozottsággal játszódott le. Maine megkülönbözteti az általa haladónak nevezett társadalmakat azoktól, amelyek fejlődése – szerinte – megállt.⁶ Ez utóbbiakra példaként említi a brahmanikus Indiát. A fejlődés és a fejlődésben való megtorpanás okát nem kísérli megadni. „A stagnáló és haladó társadalmak közötti különbség – írja – mindenesetre egyike azoknak a nagy titkoknak, amelyeknek mélyére a kutatásnak még le kell hatolnia.”⁷

Több mint egy évszázad elteltével megállapíthatjuk, hogy a kutatás e titkok mélyére nem-hogy nem hatolt le, hanem még a Maine-i kérdést is elfelejtette, noha például Prohászka Ottokár is megemlékezett arról a csodálatos időtlenségről, ami az arab kultúrát évszázad-

ok óta jellemzi. A kultúrák jellegeinek eltérő vonásait Spengler is felismerte, és a törésvonalat is nagyjából ott tapintotta ki, ahol az – Maine kifejezésével – a stagnáló és haladó társadalmak között meghúzódik. Ám Spengler e jellegeket nem tekintette befolyásoló erejűnek az egyes kultúrák ciklikus fejlődési útjára nézve.⁸ Megkülönbözteti ugyan a mágikus lélek kultúráját az antiktól és a nyugati kultúrától, ám a mágikus kultúrák (pl. arab) tekintetében is fenntartja a ciklikus fejlődés elképzelését.⁹ Maine utal ugyan a stagnáló társadalmakra, ám azok alapvető jellegeként nem ismeri fel a mágikus karaktert.

A szociológiai szemlélet megerősödése

A mágikus gyökerű kultúrák rokonságát – merőben értékszociológiai alapon – Max Weber is érezte, és egymás mellett tárgyalta India, Kína jogát, az iszlám, a perzsa és a zsidó jogot. Megvonta továbbá a párhuzamot ezek és a keresztény kánonjog között, rámutatva egyben arra is, hogy ez utóbbi „bizonyos fokig különleges helyzetben volt minden más szent joghoz képest.”¹⁰ Hiszen a kánonjog: „...jelentős részben racionálisabb és formális szempontból jogászilag kidolgozottabb volt, mint a többi szent jog. Továbbá kezdettől fogva viszonylag világosan állt szemben a profán joggal: ebben a formában soha másutt nem létezett ilyen – a területeket mindkét oldalon meglehetősen egyértelműen és kölcsönösen elkülönítő – kettősség.”¹¹

Weber rámutat a nyugati kánonjog bizonyos racionalizálódására, és azt megkülönbözteti a viszonylagos állandóságot mutató egyéb keleti jogoktól. Voltaképp nem mást tesz, mint – kimondva, kimondatlanul – felidézi Maine gondolatát haladó és stagnáló társadalmak kettősségéről. Weber más helyütt kimutatja a jog professzionalizálódásának, élethivatásá válásának és fokozatos kodifikálódásának folyamatát, és párhuzamot von e tekintetben az antik római és a nyugat-európai jogfejlődés között.¹² Ezáltal pedig a jog területén megelőlegezi Spengler eszméjét a párhuzamos történeti fejlődésről. Azonban az eltérő korokban ciklikusan és párhuzamosan fejlődő kultúrák és jogok tételét általános érvényre még nem mondja ki. Mint ahogy a stagnáló mágikus, illetve fejlődő nem mágikus jogi régiókat sem határolja még el egymástól elvi igénnyel, csupán az eseti különbségekre hívja fel a figyelmet.

A jog történetileg okozatos fejlődésének képzete – különösen Auguste Comte pozitivistá filozófiáját és szociológiai törekvéseit követően – szükségképpen vetette fel a jog szociológikus megközelítését. Rudolf Jhering, Ludwig Gumplowicz, majd Max Weber máig hatóan befolyásolták a jogról való gondolkodást, amelyben az értékekről az érdekekre, normárról a társadalmi gyakorlatra helyeződött a hangsúly. A szabadjogi iskola, a skandináv és amerikai jogi realizmus megfigyelő, leíró pozíciója is nagymértékben nyugszik a jogszociológia szemléletmódján, annak ellenére, hogy utóbbi két irányzatra legalább ennyire hatottak a modern pszichológia megfigyelései is. Tehát az a megközelítés is, amelyik az embert – szemben a 18. századi eredetű, egyoldalú racionalizmussal – már távolról sem véli elsődlegesen értelem által vezérelt lénynek. Ugyancsak a jogszociológiai hagyományok közegeből bontakozott ki a jog kultúra alapú megközelítése, valamint ezzel szoros összefüggésben a jogösszehasonlító irányzat. Kohler, David, Zweigert, Kötz már egy olyan jogi világot vázolnak fel, amelyben – noha regionális hasonlóságok kétség kívül kimutathatók, és a tipizálásnak is bizonyos lehetőségei adóttak, ám – sokkal inkább a különösségek, mint az általánosságok, általánosíthatóságok dominálnak. A szintén a történeti jogi iskolához is köthető, ám a jogszociológia szempontjából is jelentős Paul

Vinogradoff, már a kultúranropológiai gondolkodáshoz hasonló megközelítéssel, az általa vizsgált jelenségek mögött sajátos kulturális attitűdöket ismert fel, utalva például a görög jogi gondolkodásnak a rómainál eltérő nem formális és a professzionalizálódástól tartózkodó jellegére. Nagy hangsúlyt helyez a szokások szerepére a jog jelenségeinek értelmezésében, megfelelő távolságot tartva kora jogpozitivizmusának azon törekvéseivel, amelyek a jognak a konvencionális praxisoktól való elhatárolását feladatuknak tekintették.¹³ Jellemző egyébként, hogy Vinogradoffot Krader is a jogi antropológia szempontjából fontos szerzőnek tekinti.¹⁴ Weber jogszociológiája szintén olyan fontos, komparatistikus elemeket tartalmaz, amelyek nehezen választhatók el a jog történeti elemzésétől.

Perspektívák

A történelemmel való foglalkozás és a történelem tanulmányozása – akárcsak más emberi és társadalmi jelenség kutatása – a legváratlanabb oldalakról képesek új megvilágításba helyezni a jogról való eddigi vélekedéseinket. Itt csupán példaként említünk néhány további lehetséges kutatási területet. Igencsak érdekes problémákat vehet fel az európai korai feudális jogélet azon archaikus rétege, amely a romanizálódást megelőző korból veszi eredetét. Ezek egybevetése az észak-európai és közép-ázsiai népek hagyományaival igencsak sok tanulsággal járhat a Nyugat eredeti jogfelfogásának tisztázásában. Mindez azonban a néprajz és az irodalom területére is elvezet minket. Különösen érdekesek lehetnek azok a történeti és irodalmi adalékok egy kultúra jogkoncepciójának megértése szempontjából, amelyek olyan időkről tudósítanak, amelyek vonatkozásában hagyományos történeti beszámolókkal nem rendelkezünk. Így például az *Iliász*ban megjelenő jogi vonatkozású mozzanatok nem keveset árulnak el a homéroszi korról, annak ellenére, hogy a mű tárgyát illetően egy régebbi korról beszél. Hogy Homérosz alapvetően saját korának társadalmi valóságát és értékvilágát vette alapul költeményének megalkotásakor, jól mutatja a népgyűlés szerepének a műben való fontossága is, amely azonban a mükénéi kor királyainak gyakorlatában aligha volt meghatározó.¹⁵ Ám Róma alapítására és eredetére vonatkozó történeti kutatások és megállapítások is alapvetően érinthetik magáról a római jogról való vélekedéseinket. Az etruszkoknak az archaikus Rómában betöltött alapvető jelentőségű szerepe nem csak kétségeket ébreszthet a római jog latin eredetét illetően, de adalékokkal is szolgálhat az ősi *stricti iuris* értelmezéséhez. Vagy Kína sok évszázados – a különböző területek kulturális közeledését inkább követő, mint előidéző – kialakulásának folyamatáról való ismereteink nagyban hozzájárulhatnak a kínai jog alapvetően közjogi irányultságú jellegének megértéséhez. Ahhoz a belátáshoz tehát, hogy ahol a kulturális különbségek viszonylag csekélyek, a társadalmi értékek többé-kevésbé hasonlóak, ott nem következik be a jog olyan mértékű felértékelődése, mint ami megfigyelhető a polifonabb jellegű kultúrákban.

Mindazok a kérdések, amelyek a jog történeti szempontú kutatása során előtérbe kerülnek, bizonyos vonatkozásban szükségképpen szociológiai relevanciával is rendelkeznek, amennyiben a történelmen nem pusztán események adatsorát értjük, hanem a társadalmak és a társadalmi intézmények és jelenségek okozatos változását. A jogszociológia, amely az utóbbi időben nem csekély figyelmet fordított az ítélkezés folyamatának, jellegének és intézményi struktúrájának szociológiai feltérképezésére, szintén számos lehetőséget tartogat. Különösen érdekes lehet a jogkövető és normaszegő magatartások okainak felkutatása, a jogról és az igazságosságról való társadalmi vélekedések egybe-

vetése a tényleges jogi praxissal. Bizonyos ügyek tényállásairól interjúk készítése gyakorló jogászokkal és különböző társadalmi csoportok képviselőivel, majd ezek értékeléseinek egybevetése a tényleges ítéletekkel. A jogrendszer hatékonysága és a jogkövetés valószínűsítése szempontjából ugyanis aligha lehet közömbös annak az ismerete, hogy milyen széles az olló a jogról való laikus és szakmai vélekedések között, valamint ezek és a tényleges ítélkezési gyakorlat között.

Jegyzetek

¹ Vico, Giambattista: *Az új tudomány*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979.

² Kohler, Joseph: *Lehrbuch der Rechtsphilosophie*. W. Rotschild, Berlin, 1909. 109. o.

³ Uo. 13–25. o.

⁴ Kohler, Joseph: *Über das Recht der Australneger*. In: *Zeitschrift für Vergleichende Rechtswissenschaft* 7. 1887. 324. o.

⁵ Moór Gyula: *Jogfilozófia*. Püski Kiadó, Budapest, 1994. 23. o.

⁶ Maine, Henry Sumner: *Az ősi jog*. Gondola '96 Kiadó, Budapest, 1997.

⁷ Uo. 19. o.

⁸ Toynbee is érzékelte a keleti kultúrák viszonylagos „hosszabb életét”, ám fel nem ismerve azok alapvető strukturális különbözőségét a nyugatabbiaktól, arra a meglehetősen megalapozatlannak tűnő derűlátó következtetésre jutott, hogy a Nyugat számára is nyitva állhat egy hasonló állapot elérése. Nem ez az első és aligha az utolsó eset arra, hogy vágyaink és reményeink vakká tesznek bennünket.

⁹ Spengler, Oswald: *A Nyugat alkonya I-II*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1991. II. 324–369. o.

¹⁰ Weber, Max: *Gazdaság és társadalom 2/2. A megértő szociológia alapvonalai (Jogszociológia)*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1995. 148. o.

¹¹ Uo.

¹² Uo. 151–171. o.

¹³ Vinogradoff, Paul: *Custom and Right*. H. Aschehoug & Co, Oslo, 1925.

¹⁴ Kradler, Lawrence: *Anthropology and Early Law*. Basic Book, New York, 1966.

¹⁵ Ritoók Zsigmond: *Fokozatok a görög epika fejlődésében*. In: *Népi kultúra – népi társadalom*, 8. kötet. (szerk.: Ortutay Gyula), Akadémiai Kiadó, Budapest, 1975. 103–116. o.

Bartha Ákos

A sárospataki faluszeminárium és a két világháború közötti falukutatás

„Mindannak, ami a népi mozgalomban történt, én kicsinyített modelljét Sárospatakon látom. Itt minden megvolt, helyi alapon és kicsiben, ami valamivel később, s már nagyobbban országosan folyt: cserkészlet, faluszeminárium, falukutatás, falumunka, regölés, tehetőségmentés, népfőiskola, irodalmi estek.¹ Gombos Gyula, a népi irodalom egyik meghatározó fontosságú kortársa, követője és kutatója vall így *A harmadik út* című munkájában. Véleményét alátámasztani látszanak a visszaemlékezések, a szakmunkák, a különböző, vonatkozó korabeli kiadványok és a levéltári források is.² Ezek mind arról tanúskodnak, hogy Sárospatakon a 20. század első felében alaposan megtervezett, részleteiben kidolgozott és konzekvensen végigvitt falumunka³ folyt, hazánkban egyedülállóan hosszan és kirívóan nehéz történelmi korszakban: 1931 és 1951 között. Dolgozatom elsősorban a szeminárium vezetője, Újszászy Kálmán értelmezései segítségével próbálja meg bemutatni a pataki faluszeminárium viszonyát a többi műhelyhez – illetve saját (egyházi) gyökereihez –, valamint megkísérli kijelölni a patakiak helyét a honi falukutatás korabeli palettáján.

A faluszeminárium és szellemi háttere

A harmincas években kiformalódott, a Horthy-rendszer legmarkánsabb alulról szerveződő ellenzékének tekinthető népi mozgalom és a reformátusság kapcsolata már a kezdeteknél adott volt, mert a mozgalomra legnagyobb hatást gyakorló íróhármas (Ady Endre, Móricz Zsigmond, Szabó Dezső) mindegyike ehhez a felekezethez tartozott. A népiek első országos hírű megmozdulásait a „kálvinista Rómában” – tehát Debrecenben – rendezték és a református szervezetek is úttörő jellegűek voltak a fő népi irány, vagyis a faluorientáció terén. Itt két protestáns (tehát nemcsak reformátusokat tömörítő) egyesületet emelhetünk ki: a Bethlen Gábor Kör szegedi szervezetét és a budapesti Pro Christo Diákok Házát. Az előbbitől mindenekelőtt Erdei Ferenc és Ortutay Gyula, az utóbbiak közül többek között Püski Sándor és Kovács Imre személye mutatja a népiekkel való kapcsolatot. A legfontosabb, kifejezetten református, magyar sorskérdések felé tájékozódó diákmozgalom mindazonáltal a Soli Deo Gloria volt, szerteágazó, aktív szervezeteivel és közéleti irányultságával (a szárszói összejöveteleknek is ők adtak otthont).⁴

Az egyházak jellegétől nyilvánvalóan nem idegenszerű határozott társadalmi érdeklődés hamarosan a teológiai képzésen is megmutatkozott. A kortárs elemző is felfigyelt rá, hogy „az újabb nemzedéket nemcsak teológiai alapon képezik ki, hanem társadalomtani és lélektani alapon is”.⁵ A sárospataki kollégium teológiai akadémiajának tanári gárdájában és szemléletében is markáns változások kezdődtek a húszas évek végén, a harmincas évek elején. A stílusváltás, vagyis az „ébredés” következtében a lelkész- és tanítóképzés

közelebb került a társadalmi valósághoz és a gyakorlati élethez.⁶ A folyamatoktól nyilván korántsem függetlenül, a református főiskola teológushallgatóinak kérésére indult meg (a trianoni határokon belül Szeged után elsőként) az alulról szerveződő, ám szervezett kereteken belül folytatott falukutatás 1931-ben – tehát öt évvel a nagy szociográfiák országos berobbanása előtt, a világgazdasági válság közepén és a kollégium 400 éves jubileumának évében.

A sárospataki faluszeminárium tekinthető – minden sajátos jegyével együtt – az ország egyik leghosszabb ideig működő falukutató csoportjának, amely az sárospataki református teológia 1951-es bezárásáig kormányokon, határokon, rendszereken átívelően folytatta munkáját a környező tájegységekben: Hegyközön, Hegyalján és Bodroghözben. A cél elsősorban (de nem kizárólagosan) a leendő falusi lelkészek munkájának segítése, leendő munkaterületük megismerése volt, mivel a hallgatók többsége várhatóan a kisközségek parókiájára tért vissza hivatalába. Ennek következtében a szociográfia csupán egy aspektusa volt sokrétű munkásságuknak.

A szeminárium egyik legfontosabb eleme a félévenkénti, néhánynapos vidéki „kiszállás” volt, ahol evangelizációs munka mellett a falu és a református gyülekezet körében gyűjtötték a résztvevők adatokat, amit az anyag feldolgozása követett – immár Patakon. A szeminaristáknak szellemi és tárgyi néprajzi gyűjtésekre, kiállítások rendezésére, a végzett tagok munkába való bevonására is kiterjedt a figyelmük, amellyel, hogy a falvak számára a téli hónapokra negyvenkötetes vándorkönyvtárakat létesítettek, és egyéb szociális falumunkákat is végeztek. Elméleti képzésükön (amiből tulajdonképpen kinőtt a szeminárium), az úgynevezett „szerda estéken” lényegében végigtárgyalták a kor faluroidalmát, pártállástól függetlenül – a konzervatív Scherer Péter Páltól a marxizmussal rokonszenvező Veres Péterrel bezárólag. Továbbá, 1935-ben a faluszeminárium résztvevői megrendezték az ország első munkatáborát (melyet még továbbiak is követtek), valamint az első bécsi döntés után a Felvidéken is tevékenykedtek.⁷

Bár a faluszemináriumot a hallgatók érdeklődése, sőt, konkrét kérése hozta létre, kivételes szervezőképességű, a kérdés iránt nyitott, karizmatikus tanáregyeniségek nélkül nyilvánvalóan nem lehetett volna hosszútávon sikeres a kísérlet. Sárospatakon két ilyen tanár is ténykedett; a teológia tanára, Szabó Zoltán és a pedagógiát és filozófiát (többek között) egyaránt oktató Újszászy Kálmán. A falukutatás elméleti alapjainak kidolgozásában Újszászy képzettségéből is adódóan aktívabb volt, így dolgozatunkban az ő munkásságát tekintjük át, hangsúlyozva egyúttal Szabó Zoltán fontos szerepét is.⁸

Érvrendszerek ütközése

Az elesettek irányában kifejtett társadalmi aktivitás, esetenkénti társadalomkritika és a modern tudományokkal való foglalkozás természetesen nem jelentette önmagában az (egyébként sem koherens) „népi gondolat” minden elemének átvételét Sárospatakon. Az összefüggések megértéséhez legalább nagy vonalakban fel kell vázolnunk az Újszászy-féle kultúrakoncepciót. A professzor *A falu nevelés szellemi alapjai* című habilitációs dolgozatában⁹ megkülönböztet magas- és mélykultúrákat, előbbi a városhoz, utóbbit a faluhoz kötve, ám mindkettőt a nemzeti kultúra hordozójaként tüntetve fel. Eszerint a nemzeti kultúra csak e két terepen tud kibontakozni, és csak ott, ahol mindkét szegmens adott. Nemzeti kultúra nem épülhet kizárólag magas- vagy csak mélykultúrára építkezve.

A nemzeti kultúra ugyanis bármelyik hiánya következtében elhal, átadva helyét az itt kifejezetten negatív tónussal festett „civilizációnak”, melyet a nemzeti kultúrközösségen kívül lévők terjesztenek. A sorvadás eredményeként a városból – amelyen a szerző konzekvensen kisvárost ért – „city”, tehát kozmopolita, multikulturális nagyváros lesz, a faluból pedig telep, vagyis „kolhoz”, esetleg a (szintén nem kívánatos) tanya.¹⁰

Szellemi beállítódás szerint szintén elkülöníthetők a településformák. *„A faluközösség mint mélykultúra közösség mindig a transzcendens szellem hordozója”* a város alapvetően immanens jellegével szemben. Újszászy állításával itt egy toposzt is megbontani igyekszik, miszerint az egyház jelentősége faluhelyen a faluközösség tősgyökeres konzervatívságának, tradíciók iránti tiszteletének köszönhető. Nézete szerint a valláshoz való ragaszkodás nem ennek, hanem a transzcendenciával való eleven kapcsolatnak köszönhető. A falvakat jellemző szinte időtelen milió, az emocionális, irracionális és „aracionális” elemek túlsúlya, valamint a falu racionális, immanens képződmények (pártok, körök, szervezetek, szövetkezetek) iránti idegenkedése is ebben gyökerezik.¹¹ Ugyanakkor *„a falu közösség, s mint közösségnek egyaránt táplálói természeti, emberi és transzcendens tényezők. Ezeknek a tényezőknek sajátos együttműködése és egymásra hatása formálja a falu életét minden más közösségtől eltérő közösségi formává.”*¹² Vagyis, a faluközösség egyfajta organikus egység, önálló entitás, melyet eltérő szabályrendszerek irányítanak, mint „más közösségeket” (mindenekelőtt a várost).

A tétel eszerint szemben áll azzal az egyes népiek (Illyés, Erdei) által is felkarolt, a korban divatosá vált gondolattal, miszerint a magyar középosztályt népi elemekkel kell „felfrissíteni”. Az alapvető koncepcionális ellentét onnan eredeztethető, hogy míg, akik ekként gondolnak a falura, a parasztságra – tehát, hogy legjobbjai elérhetnek egy magasabb(rendű), polgári létformát – azok értelemszerűen szintkülönbséget tételeznek fel falu és város felett. Újszászy ezzel szemben mindkét létforma szükségszerűségét és önállóságát vallja (ehelyütt szembekerülve Kovács Imrével és – a szociográfus – Szabó Zoltánnal is, akik a „polgárosult parasztság” egysége mellett tesznek hitet), hirdetve, hogy csak különállásuk és külön megerősítésük révén kerülhetjük el a nemzeti kultúra elsorvadását.¹³ Konceptiója kifermálódásában minden bizonnyal hathatott rá egyes osztrák pedagógusok világháború utáni nézete, akik „általában abból indulnak ki, hogy külön paraszti közösségi és szellemi kulturáltság van, tehát valóság a külön falukultúra”, valamint Karácsony Sándor munkássága is.¹⁴ A gondolatmenetből természetesen nem következik, hogy szükségtelen, vagy nem lehetséges a falvak segítése, ám a falvakat magukhoz mérten és maguk számára kell segíteni – hogy megmaradhassanak a nemzeti kultúra számára.

Míg a fenti tézis a reformerek különböző célkitűzései között próbált új utat nyitni, addig a népi kultúra fogalmának elvetése már a népiség egyik alaptételét tagadja.¹⁵ A helyzet első pillantásra meglepő. A népieknél ugyanis – az előbbieknél tükrében kissé paradox módon – evidenciaként hatott a népi kultúra hirdetése és felvállalása (még, ha jövőjében, mint láttuk, egyes népiek nem is hittek), ezzel szemben a népi közösségek szükségszerűségét hirdető Újszászy már magának a fogalomnak a létjogosultságát is tagadja, csakúgy, mint a „faj” primátusát: *„Faji, vagy népi kultúra azért nem lehetségesek, mert faj és nép éppen abban hordozzák sajátos létüket, hogy önmagukban mindig kultúramentesek (...)* Ha faj és nép is rendelkezik kultúrával, mint ahogy mindig rendelkezik vele, ez a kultúra sohasem az övék, hanem a bennük szunnyadó, vagy alakuló nemzet kultúrája. A nemzet

*bennük a kultúra.*¹⁶ Tehát, a nép (csakúgy, mint a faj) a nemzet alatt elhelyezkedő, önállóan nem kultúraalkotó tényező.

Láthatjuk, hogy több ponton is eltért Újszászy Kálmán evangéliumi alapokon nyugvó, a népiséggel kétségkívül érintkező, ám filozófiai alapvetésű kultúra-felfogása¹⁷ és a népi-ség néhány (sarkalatos, vagy csak egyes népiek által vallott) tézise. Ettől azonban természetesen még ugyanúgy a feszítő szociális-kulturális kérdések foglalkoztatták a népi és egyházi reformereket, kérdéseikre pedig egymás szellemi impulzusai által is keresték a megoldásokat.

A szeminárium helye a magyar falukutatásban

Arra a kérdésre keressük tehát mindenekelőtt a választ, hogy minek is tekinthető ez a felekezeti indíttatású, felsőoktatásbeli kereteken belül dolgozó munkacsoport, valamint; hogyan illeszkedett a faluszeminárium munkája a református egyház kebelébe, még szűkebben: hogyan viszonyult egymáshoz a belmissziós¹⁸ és a szeminarista tevékenység. Érdeklődésünk ezen a ponton a kollektívizmus fogalmához vezet. Újszászy egy lábjegyzetében külön megadja a fogalom általa használt értelmezését: *„Kollektívizmus nálunk nem olyan irányzat, amelyben a személyiség jelentősége s ezzel együtt természetesen felelőssége is elvész a tömegben, hanem olyan, amelyben a személyiség súlya, jelentősége mindenben megmarad, de kialakulását mindig csak a közben, a másra, a te-re vonatkoztatva találja meg.”*¹⁹

Definíciója tehát szinekdoché-szerűen tekint a problémára, minthogy az egészben a résznek saját jegyeivel együtt felfedezhetőnek kell maradnia – ám úgy, hogy közben mégiscsak az egész által válhat csupán teljessé a rész. Ahogyan az ember is közösségben tudja legjobban kibontakoztatni képességeit, sőt: ez a közösség határozza meg elsősorban az egyént. A falura szűkítve a kérdést, mindez azt jelenti, hogy: *„nem, vagy legalábbis nemcsak a falu egésze függvénye az egyesnek, hanem az egyes is függvénye a falunak abban az értelemben, hogy formái, törvényei nemcsak befolyásolják, hanem meghatározóan alakítják is életét.”*²⁰

Újszászy így nemcsak filozófiai síkon, de ebből eredő falumissziós elméleti alapvetésében is deduktív módon tekint a kérdésre, hiszen míg a korábbi falumissziókban *„arccal az ember és nem arccal a falu felé fordul az egyház”* – tehát az individuum kerül előtérbe a kollektív közösség helyett –, addig *„az utolsó hús esztendőben”* már a közösség, az *„organikus egész”* kerül a misszió homlokterébe. Vagyis: *„amott közvetlenül az egyes áll az egyház missziói gondoskodásának központjában. Ő a cél. Az, hogy a benne végzett munkán keresztül a falu, mint egész is nyer, gyarapodik, az csak egy további, és pedig az egyház előtt sokszor egészen mellékes következmény. Emitt viszont az egyház közvetlen irányultsága a falu felé fordul, de az egyes sem lesz közömbös, hanem megmarad tulajdonképpen célnak.”*²¹ –fejt ki a szerző.

Ugyanakkor a fiatal tudós elismeri és hirdeti az egyházi missziós tevékenység egyénekre koncentráló tradícióját (*„a misszió mindig az egyes emberi lélekre irányul”*), miszerint az egyházi misszió csak akkor lehet hiteles, *„amennyiben ezt szolgálja. Egyébként csak faluismeretté, falukutatássá, falusegíttéssé, vagy érdekes kultúrfilozófiává válik”,* amelynek semmi köze sincs az *„egyházi misszióhoz”*. Gondolatmenete mégis képes közös nevezőre hozni az eltérő indíttatású tevékenységek szellemi alapjait: *„Küldetés, misszió csak egy van: a tanítvánnyá tevés. Ennek az egyetlen misszióknak szolgálatában azonban*

sok munka elfér és az egyház falumunkája ennek az egyetlen lehetséges misszióknak a szolgálatában végzett szociális, nacionális, kulturális, sőt sokszor éppen tudományos munka. Csak munka egyszerűen és nem misszió.” Ezen ponton némiképp önmagának is ellentmondva – idézett művének címében is szerepel a „falumisszió” kifejezés – a szerző tehát a faluszemináriumi munkát „szolgáltatásként” fogja fel, hasonlóan a népi falukutatás fősodrához, melynek egyik legjelentősebb sorozata nevében is vállalta a falukutatás ezen aspektusát.²²

Ilyen összefüggésben tekint a professzor a lelkipásztor hungarológiai feladataira is. Ebben az éppen formálódó diszciplínában a két kultúrakomponens (város-falu) területén egyaránt művelhető lehetőséget látott, mely „összekötő kapocs elmélet és gyakorlat között”. A hungarológia nem egyfajta magyarkodó szemléletmód olvasatában, hanem épp fordítva: „objektív, tisztán tudományos szempontok által vezetett kutatása mindenben mindennek, ami magyar.” A lelkipásztor hungarológiája természetesen nem lehet öncélú, hanem „amit pásztori munkája érdekében kellett hungarológiai vonatkozásban is megtanulnia gyülekezetéről, azt kell a hungarológiai tudomány szolgálatába állítani.” Ugyanis „a lelkipásztor, amikor hungarológiai kutatásával a gyülekezetért dolgozik, olyan tapasztalatoknak is birtokába jut, amelyeket akár adalékokként, akár monografikus formában vagy egyéb módon feldolgozva magának a hungarológiának a szolgálatába kell állítania.” – azaz hasonló a koncepció, mint a faluszeminaristák esetében láthattunk.²³ A szemináriumi körlevelek tanúsága alapján volt is törekvés a végzett szeminaristák – tehát a gyakorló lelkészek – ilyen irányú munkába való bekapcsolásába, nem is eredménytelenül.²⁴

Arra a kérdésre, hogy az egyháznak miért kell vállalnia ezt a munkát, Újszászy az okokat a reformátusság sajátos felekezeti jegyeiben véli felismerni: „Egyházunk élő egyház. (...) az egyház magával az étellel is (...) szoros kapcsolatban van, azaz amellett, hogy élő egyház, az élet egyháza is”.²⁵ (Az életet „szolgálja” – fűzhetjük ezt a láncszemet is a fenti gondolatmenetbe.) Ugyanakkor a szerző hangsúlyozza, hogy az egyház nem kötelezheti el magát a közéletben aktuálpolitikai csatározások által (is) napirenden tartott „nemzeti sorskérdések” mellett közvetlenül, „azaz nem törekszik, hogy a falumunkát rendszeresen beépítse a maga missziói terveibe, hiszen egy ilyen vállalkozás súlyos kísértései az egyház számára nyilvánvalók, hanem azokat vállalja, akik ezt a munkát vállalták, valamint azokat a munkákat, amelyek ezek keze nyomán keletkeztek.”²⁶ Összefoglalva: az egyház nem a falumunkát magát, hanem a falumunkát folytató „fiai” és azok műveit vállalja, tehát esetünkben a faluszemináriumot – bár ez az elmélet inkább csupán a feladatok szétválasztását jelentette a gyakorlatban.²⁷

Történeti okokat is kapunk, „hogy hogyan jutott a református egyház összeköttetésbe ezzel a szemlélettel és az ezt hordozó, kezdetben főleg ifjúsági jellegű mozgalmakkal”. Mindenekelőtt a református egyház, mint „nemzeti” és gyakorta veszélyeztetett egyház volt „századokon át a nemzet élő lelkiismerete.” Emellett a református egyház a „magyar falu egyháza” is, bár a szerző ezen 1939-es könyvecskéjében – Kárpátaljára célozva – elismeri, hogy „a visszacsatolás folytán idegen elemekkel túltelített magyarhoni görög katolikus egyház” tagjainak nagyobb százaléka él falun. Az „idegen elemek” hangsúlyozása ebben az argumentációban nyilvánvaló: a református vallás a magyar falu vallása! Harmadik okként jegyzi meg a szerző, hogy a faluorientáció meghatározó alakjai reformátusok, vagy mögöttük református személy, illetve intézmény áll.²⁸

Újszászy mindazonáltal hozzáteszi, hogy nem szeretné „a magyarságnak ezt az egyete-

mes kérdését református kérdéssé” leszűkíteni, és utal más egyházak hasonló kezdeményezéseire is. „Arra mutat ez, hogy az ifjúságnak ez a nemzeti ügyé lett megmozdulása a gyökereiben evangéliumi forrásokból kell, hogy táplálkozzék. Ha másból táplálkoznék, már régen összeütközésbe kellett volna kerülnie az egyházzal.”²⁹ Tehát, egyfajta ökumenikus (keresztény-keresztény) gyökereket feltételez a harmincas évek általános falukutatási „lázánál”, amit azonban a valóban jelentősszámú egyházi kezdeményezés ellenére sem tarthatunk teljesen helytállóknak (mivel például sem a Turul Bajtársi Szövetség,³⁰ sem a marxista tájékozódású népiek esetében sem volt meghatározó a vallásos jelleg). Mindez azonban nem zárja ki, hogy az egyházi kötődésű falumunkát az egyház valóban jóváhagyta és segítette volna, ahogyan ez valóban így is történt.

A professzor mindazonáltal valóban nem szűkíti a falukutatást felekezeti kérdéssé. Figelemreméltó, hogy a már idézett szegedi jegyzeteiben kísérletet tesz az egész két világháború közti magyar falumunka korszakolására is, táblázatában négy periódust különítve el (1914 és 1939 között). Az első korszakot az eszmélés idejének nevezhetjük, melyet Kodály, Bartók, Ady, Móricz és Szabó Dezső munkássága határoz meg. Ezt követi a falujárók, cserkészek, faluszeminaristák és a felbukkanó „östehetségek” ideje, amikor az irodalom (első szociográfiák) és a politika (Gömbös) is felfigyel a jelenségre. Harmadik epochánk a falukutató perek ideje, amikor erősödik a népi írók tábora, ám mindezzel – és az egyre élesedő agrárpolitikai reformtörekvésekkel – szembe fordul a politika. Ekkor kezdődnek az egyházak intenzív nyomorenyhítő akciói, és nem utolsósorban kialakul a hungarológia mint önálló tudományág. A negyedik korszakban, a harmincas évek végén a falukutatás tudományos síkra helyeződik át (táj- és népkutatás), a közéletben pedig egyre hangsúlyosabbá válik az agrárpolitika és a közigazgatás reformja.³¹ Ma is nehezen lehetne jobban, tömörebben összefoglalni a korszak összefüggésekben gazdag és ellentmondásokban sem szűkölködő faluorientációját.

A sárospataki munka ebből az országos perspektívából (és történelmi távlatból) nézve is unikális. Mindenekelőtt, jellegükből adódóan őket „nem akasztotta meg a szervezetségből, hivatalos irányításból természetesen adódó merevség”, valamint mentesültek az uniformizáltság terhe alól is, tájanként érvényesítve más-más szempontrendszeret (melyre Hegyalja, Hegyköz és Bodrogeköz elkülönülő sajátosságai módot is adtak).³² Érdekes és egyben elgondolkodtató, hogy ez a szabadság épp a szerkezetileg egyik legjobban kifomált és elméletileg legkonceptiózusabb falukutató csoportnál valósult meg – és pedig sikerrel. Valószínűleg nem járunk messze az igazságtól, ha a siker gyökereit a református hagyomány kissé paradoxnak tűnő, ám meghatározó fontosságú jellegében keressük: egyrészt a szabályos szervezeti formák iránti ragaszkodásban, másrészt az új szellemi behatások iránti nyitottságban és a történelmi múltból is gyökerező alkalmazkodóképességben.³³

A munka jellegére vonatkozóan Újszászy a *Protestáns Szemlé*ben próbálta definiálni törekvéseiket (1939-ben). Érvéleése szerint a faluszeminárium „nevelői beállítottsága” következtében „nem faluvezető kurzus és nem is falukutatás. Akik ebben látják célját, azok éppúgy tévednek, mint azok, akik a falu-szociális munka egy érdekes eszközének tekintik, aminthogy azok is helytelen nyomon járnak, akik a hungarológiai, közelebbről a néprajzi kutatás szolgálatában álló munkát várják tőle.” A szeminárium nem köti le magát „egyetlen részletprobléma, vagy munkafajta mellett sem”, ugyanakkor mivel „mágában hordja a lehetőségét valamennyinek”, felhasználja őket nevelő célja elérésére. Ez

a biztosítéka annak, hogy a sárospataki faluszeminárium az „*egyik legszínesebb, legtöbb irányba kitekintést nyújtó ilyen természetű munka legyen az országban, anélkül, hogy a dilettantizmus hibájába esnék.*”³⁴

A sokrétűség azonban nemcsak a különböző tájak, vagy diszciplínák között nyilvánult meg, így időnként a „korhangulatnak” megfelelően is tudott váltani a szeminárium. Volt idő, amikor a falu kultúrája állott az érdeklődés középpontjában, és volt, „*amikor (...) a falu egészségügyi állapotától, a földbirtokmegosztástól, a földmunkáviszonyoktól, a falukutatástól, vagy mint legutóbb is, a táj kutatástól volt hangos az ország.*” A kor faludivatját egyébként igen lenézően kezelő faluszeminárium ugyanakkor mindig az aktuális, „felkapott” problémára igyekezett koncentrálni „*és a többieket a peremen helyezte el.*”³⁵ Mivel tulajdonképpen egy önképzőkörrel beszélünk, ez érthető is; a szeminárium így tehetett szert folyamatos érdeklődésre, utánpótlásra a világra nyitott hallgatóság köréből.

Mindemellett, országos kitekintésben az egyházi kötődésű csoportoknak megvolt a maguk jellegzetes „falukutató profilja”, melyek Újszászy szerint hozzárendelhetőek a faluhoz köthető magyar sorskérdések négy fő feladatához. „*Ezek: a szociális kérdés, a földbirtok-reformmal kapcsolatos telepítés kérdése, az egyke és a falu kulturális helyzetének (...) a kérdése.*” Nyilvánvalóan önkényes választások a felsoroltak – főként a földreform telepítési kérdéssé „szelídítése” – ám kétségtelenül neuralgikus pontoknak tekinthetjük őket a kortárs magyar falupolitikában. Kezdjük mindjárt a szociális kérdéssel. Mivel a „három millió koldus” egyháza egyrészt nem a református – utal a szerző egyrészt a katolikus egyházra, másrészt Oláh György elhíresült könyvére³⁶ –, másrészt a nyomorenyhítés leginkább állami „privilegium, így „*a falumunkának ez az ága mindinkább fővárosi vagy fővárosi hatásnak kitett vidéki ifjúsági munkák körében népszerűsödik*” (budapesti teológusok szociális munkája, gyermekcsere programja, stb).³⁷

A földbirtokreformban ezzel szemben egyrészt „*nemzetmentést*”, másrészt „*a kiscgazda elem megerősítését*”, és ebből kifolyólag a református „*egyházi érdek védelmét is meg kell látnunk*” (főként, hogy a református egyház kezén nem voltak olyan méretű egyházi birtokok, mint a katolikus klérus esetében). A telepítés kérdését azonban nem Patak, hanem Debrecen tartja napirenden, „*a debreceni református ifjúság országszerte egyedülálló telepítési akciójában.*” (Ez az ifjúsági akció valóban a bentlakásos kollégista diákok önkéntes adománygyűjtéséből kinőve vált magánemberek, testületek, városok, minisztériumok, sőt a kormányzó – 10.000 pengős – patronálásával az alulról jövő kezdeményezések sikeres példájává.³⁸) Az egyikét általános jelenségként jellemzi Újszászy, bár leszögezi, hogy „*református lakta vidékeken végzi a legnagyobb pusztítást*”. Mivel azonban ezek a területek többnyire Dunántúlon találhatóak, ezért a pápai ifjúság tekinthető a kérdéskör legilletékesebb (református) tanulmányozójának, ahol a szerző információi szerint „*újból és újból megmutatkozott már a hajlam egy az egyke kérdésével tudományosan foglalkozó szemináriumi munka megindítására.*”³⁹

A pataki református ifjúság – „*a magyar református falumunka negyedik szellemi központja*” – ezzel szemben „*a falu kulturális színvonalának nevelésével jegyezte el magát, amint azt több éve működő népfőiskolai tanfolyama, regőscserkész munkája a legszebben illusztrálja.*”⁴⁰ Ugyanekkor és ugyanennek a célnak szolgálatában ez a munka az, amely főképp faluszemináriumában tervszerűen törekszik a magyar falu helyzetrajzának tudományos szempontok szerinti elkészítésére.” Vagyis, a pataki falumunkának csupán egy – bár alighanem legfontosabb – része a faluszeminárium mint a falumegismerés olyan

adekvát helye, mely kétszeresen nevel; hiszen leendő falunevelő lelkészeket képez.⁴¹ Ugyanakkor a szerző rámutat az ugyanezt a célt, vagyis a falu kulturális emelkedését szolgáló egyéb helyi kezdeményezésekre is, melyek erősen kötődnek a szeminárium munkájához is, mivel a faluszeminárium gyökerei a cserkészethez vezetnek, a népfőiskolának pedig éppen egyik fontos előzménye volt a szeminárium.

*

A faluszeminárium elsődleges célkitűzése a kettős célzatú nevelés volt. Formája is ezt segítette elő, a lelkész növendékeket elméletben kiképező szerda estéssel, az őket gyakorlatban próbára tevő kiszállásokkal, valamint a falvak különböző formában megnyilvánuló (vándorkönyvtár, előadások, falunapok stb.) támogatásával. A tevékenység formája – a helyi cserkész hagyományokon túl – kissé a szegedi agrársettlemet mozgalomhoz közelíti a munkaközösséget,⁴² ugyanakkor markáns (és nem minden elvi problémától mentes) egyházi kötődésük egyrészt saját szint ad a munkának, másrészt jellemzően (de nem mindig, mindenhol!) más tartalmat is előfeltételez: a falu kulturális segítségét. Ezáltal tehát nemzetnevelési célt is szolgált a szeminárium.⁴³

A különböző ideológiai csoportokkal való kapcsolatok sajátos. Egyrészt a szeminárium vezető több komoly elméleti kérdésben is polemizál a népiekkel, azonban műveiket hétről-hétre tanulmányozza hallgatóságával, a konzervatív szerzőkkel egyetemben, akikkel szintén jó kapcsolatot ápolnak (például Teleki Pállal). Láthattuk ugyanakkor, hogy a faluszeminárium vezetője nem győzi hangsúlyozni törekvéseik nevelési aspektusát és egyben saját munkásságuk elhatárolását más, hasonló jellegű tevékenységektől. Ennek a „nyitott állandóságnak” valószínűleg épp a magyar léptékkal mérve egyedülálló időtartamát köszönheti a faluszeminárium, hiszen keretet adott az ifjúság lelkes, ám gyakorta változó érdeklődésének. Konceptiózus rugalmasság – talán így lehetne legtömörebben összefoglalni a szeminárium ars poeticáját.

Jegyzetek

¹ Gombos Gyula: *A harmadik út*. Püski Kiadó, Budapest, 1990. 89. o.

² A nagyszámú sajtóanyagokon túl lásd mindenekelőtt: Újszászy Kálmán emlékkönyv. (szerk.: Balassa Iván, Kováts Dániel, Szentimrei Mihály), Szabad Tér Kiadó, Budapest–Sárospatak, 1996; Újszászy Kálmán. (a kísérő tanulmányt írta, a szövegeket válogatta: Nagy Antal Mihály), Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, Budapest, 2003; Orosz István: *A debreceni és a sárospataki falukutatás = Zempléni Múzsza*, 2004/2. szám. A fő levéltári forráscsoport: Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei, Adattár, Faluszemináriumi Kéziratok (a továbbiakban: SRKTGYA, Fsz. Kt.). Gombos idézett munkáján túl, ugyanakkor a népieket tárgyaló alapmunkák eléggé szűkszavúak Sárospatakot illetően. Borbándi Gyula (*Borbándi Gyula: A magyar népi mozgalom. A harmadik reformnemzedék*, Püski Kiadó, Budapest, 1989) meg sem említi, Némedi Dénes sematizáló véleménye szerint „a romantikus parasztorientáció és a konzervatív patriarchizmus keveréke jellemezte” (Némedi Dénes: *A népi szociográfia 1930–1938*,

Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1985. 61. o.), míg Salamon Konrád a legeredményesebb falukutató csoportok egyikének nevezi (Salamon Konrád: *Utak a Márciusi Front felé*, Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1982. 54. o.).

³ A falumunka alatt a falu érdekében kifejtett mindennemű tevékenységet értem; ilyen értelemben a faluszeminárium, a falukutatás, a cserkészek regölése, a tehetségmentés, a népfőiskola, de a falunapokon, vagy épp a seminaristáknak tartott irodalmi estek is ide vehetőek. Szűkebb témánkat illetően tehát szemantikailag rokon értelmű, de nem szinonim fogalmakat takar a falumunka, a falukutatás és a falumisszió; pontos jelentésüket az alábbiakban igyekszem tisztázni. Előjáróban annyit, hogy Újszászy Kálmán több helyütt elhatárolódik a falukutatás kifejezéstől, ezzel igyekező a pataki törekvéseket megkülönböztetni mind a korban divatos riportszintű, mind a szépirodalmi, mind pedig a tudományos igényű (esetenként öncélú) falukutatástól, illetve ezek politikai áthallásaitól. Személye azonban mégiscsak összeforr ezzel a fogalommal (a Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtárának cédulás katalógusában is a „falukutatás” szó szerepel egyedül neve mellett), kiadványok ismertetik e címszó alatt a sárospataki munkásságát, és mi is e tárgykörön belül értelmezzük a jelenséget. Ezzel nem összemosni szeretnénk különböző hátterű, célú, ám közös gyökerű tendenciákat, hanem közös értelmezési keretbe igyekszünk helyezni ezen összefüggő jelenségeket.

⁴ Mindezek mellett Az elsodort falu (amely a két világháború közti politikai diskurzus egyik alapműve volt) Farczady lelkészének sorsa eszméltetően hathatott az SDG alapításánál is. Gergely Jenő: *Egyházak és népi mozgalom*. In: *A népi mozgalom és a magyar társadalom. Tudományos tanácskozás a szárszói találkozó 50. évfordulója alkalmából.* (szerk.: Sipos Levente, Tóth Pál Péter) Napvilág Kiadó, Budapest, 1997. 387. o. A szépirodalmi lelkészshősök társadalomtörténeti motívumait értelmezi: Győri L. János: *Reformátusság és magyar irodalom: különös tekintettel Móricz Zsigmond irodalmi munkásságára* = *Sárospataki Füzetek*, 2010/4. szám, 53–59. o.

⁵ Weis István: *Hazánk társadalomrajza*. Országos Közoktatási Tanács, Budapest, 1942. 34. o. Erre egyébként a híres 1931-es pápai körlevél (Quadrogesimo Anno...) is felhívja a katolikus világ figyelmét. „Bizony igen nehéz munkaterület jelentkezik itt (a térítés terén – B.Á.) a papok számára. Azért a papnövendékek alapos társadalomtudományi képzésben kellően felkészüljenek rá.” *Politikai és szociális enciklikák, XIX–XX. század*, (összeáll. és szerk.: Zsigmond László), ELTE BTK Új- és Legújabbkori Egyetemes Történeti Tanszék, Budapest, 1970. 113. o.

⁶ Kováts Dániel: *Újszászy Kálmán és a magyar falunevelés problematikája*. In: *Újszászy Kálmán emlékkönyv*, i. m. 506. o. Az előzményekhez (Sárospataki Széchenyi Szövetség, Sárospataki Néphagyomány-kutató Szövetség, cserkészet) lásd: Szentimrei Mihály: *A sárospataki Református Kollégium 20. századi virágzása, felszámolása és újraindulása*. In: *Széphalom 7. A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve. Tanulmányok Újszászy Kálmán tiszteletére.* (szerk. Kováts Dániel), Sátoraljaújhely, 183–185. o.

⁷ A munkatáborokhoz: Bartha Ákos: *Magyarország első Nemzeti Munkatábor – a sárospataki diákok útépitése* = *Sárospataki Füzetek*, 2010/4. szám, 59–81. o.

⁸ Annál is inkább hangsúlyos Szabó professzor termékenyítő szelleme, mivel a pataki kollégium Trianon utáni fő „profilját”, az „arccal a falu felé” hitvallását ő alakította ki, vagyis, hogy a városhiányos „csonka régióban” a törpe- és kőfalvakra kell a főiskolának koncentrálnia. (Kilenc évtized. Benda Kálmán beszélgetése Újszászy Kálmánnal. In: *Újszászy*

Kálmán emlékkönyv, i. m. 32. o.) E felismerés nélkül valószínűleg a faluszeminárium sem jött volna létre. S bár Szabó később, Teleki Pál köréhez kapcsolódva, 1938–1945 között kormánypárti országgyűlési képviselő volt, nem riadt meg a társadalomkritikus hangoktól sem. Az ő patronálásával, előszavával jelent meg 1932-ben a főiskola négy hallgatójának – köztük egy grófi származású fiatalnak – gyűjteményes kötete „Korán sötétedik” címmel, amely merész hangvétele miatt nagy hullámokat vert a kommunista behatásokat vizionáló és az állami források elapadásától tartó egyházi vezetésben. (Nagy István, gróf Haller Gábor, Stéphan László, Kárász József: *Korán sötétedik: elbeszélés, karc, vers*. Kisfaludy, Sárospatak, 1932.) Az ügy következménye egy hallgató távozása és Szabó fegyelmije lett. Dienes Dénes: *Viharfelhők a pataki teológia egén az 1930-as években* = Sárospataki Füzetek, 2002/2. szám, 77–81. o. és Újszászy Kálmán. i. m. 13–14. o. Ez utóbbi Újszászy szerepét is sejteti az antológia megjelentetésében.

⁹ A dolgozat Hegel hatását (és a szöveg náciellenességét) kimutató összefoglalóját adja (jó néhány pontatlansággal): *Kézi Erzsébet: Egy pataki professzor, dr. Újszászy Kálmán világszemlélete* = Sárospataki Pedagógiai Füzetek, 21. szám, 2002. 39–51. o.

¹⁰ A városok kialakulását úgy magyarázza, hogy azok mindig „halott falvakból” keletkeznek, amelyeket optimális esetben újan keletkezett falvak pótolnak. Újszászy Kálmán: *A falunevelés szellemi alapjai*. Kisfaludy, Sárospatak, 1938. 58. o.

¹¹ Újszászy Kálmán: *A falunevelés...*, i. m. 51–52. o. (Ezt egyébként a neokonzervatív, Weis-féle koncepció épp fordítva magyarázza: „Az alapjaiban racionalista falusi lakosságban ritka tünemény a mély vallásosság; a magyar parasztnak a változhatatlanba való megnyugvását tévesztik sokan össze a vallásossággal.” Weis István: *A falu. Magyar Szemle Társaság, Budapest, 1931. 55. o.*)

¹² Újszászy Kálmán: *A falu. Útmutatás a falu tanulmányozásához*. Kisfaludy, Sárospatak, 1936. 3. o.

¹³ A népiek koncepcióihoz: Bartha Ákos: *Az érem két oldala. Hivatalos falukutatók – népi szociográfusok* = Jászok, 2008/3–4. szám, 136–161. o. (különösen: 158 o.). A professzor két világháború közt született szövegeiből egyértelműen kirajzolódik a „paraszt-polgárosodás” elvetése, bár ő visszaemlékezésében épp ellenkezőleg vallott: „Politikai, vagy társadalmi stratégiában gondolkodva tulajdonképpen a polgárosodó paraszt volt az a legprogresszívebb figura, akire orientálódtak (a faluszeminaristák – B.Á.). A polgárosodó paraszt, Magyarország polgárosodása, modernizálása: ez volt a fő út, amivel lelkileg azonosulni tudtak.” „A szociográfiai szemlélettel el lehet jutni a legmesszebb, csak a csúcsra nem!” Huszár Tibor beszélgetése Újszászy Kálmánnal. In: Újszászy Kálmán emlékkönyv..., i. m. 41. o.

¹⁴ „Van egy robosztus, egészséges nyelvet beszélő, de a XVIII. században megkövesült és azóta mozdulatlan népi kultúránk, s van egy tagadhatatlanul értékes modern, haladó felső néposztálybeli kultúránk, de ez nem életképes, mert nincsen közege: tartalmában és formájában idegen, nem is termékenyíti meg, nem építi, nem fejleszti a népi kultúrát.” Karácsony a különálló, ám egyenrangú falunevelést oly módon tartotta megvalósíthatónak, ha a falvaknak – a városi struktúra mintájára – külön létesítenének teljes oktatási rendszert; az elemitől az egyetemmel bezárólag. Ezt a bizarr ötletet (az osztrák modell mellett) Újszászy Kálmán is tanulmányozta, mint Kováts Dániel jelzi Újszászy négy szemeszterre tervezett szegedi (cédulás, szakirodalmi háttér és olvasmánylistát is tartalmazó) óratematikája alapján írt dolgozatában. Kováts: i. m. 511. o. Megjegyzendő, hogy

alighanem ez az anyag lehet a kiindulási pont Újszászy Kálmán falunivelői-pedagógiai munkásságának elmélyült, nemzetközi viszonyokra is koncentrált tanulmányozásához.

¹⁵ A jelenségre felfigyelt már Kézi Erzsébet is. Kézi: i. m. 48. o.

¹⁶ Továbbá „nincsen kultúrája egy földrésznek, nincs nemzetek közötti, vagy egyetemes emberi kultúra, mint ahogy nincsen kultúrája egy társadalmi képződménynek, pl. egy osztálynak, vagy rendnek sem.” Újszászy Kálmán: *Kultúra, nemzet, falu*. Debrecen, 1937. 16–17, 5–6. o.

¹⁷ Az egzisztencialista filozófia, a dialektikai teológia és Karl Barth hatását, illetve összefüggéseit a professzor nézetrendszerében elemzi: Takács Ádám: Újszászy Kálmán és a filozófia = *Zempléni Múzsza*, 2003/1. szám, 5–24. o.

¹⁸ A belmisszióhoz: Bolyki János – Ladányi Sándor: *A református egyház*. In: *A magyar protestantizmus 1918–1948. Tanulmányok*, (szerk.: Lendvai L. Ferenc), Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1987. 52–54. o., továbbá: *uo.*, 72–82. o. Részletes és adatokban gazdag összefoglalása: Dobos László Gábor: *Belmissziói és szociális irányzatok a protestáns egyházakban és vallásos szervezetekben* = *uo.* 263–314. o.

¹⁹ Újszászy Kálmán: *A szellem életének modern megnyilvánulásai és igehirdetés*. Kisfaludy, Sárospatak, 1934. 14. o. A professzor a kollektívizmusban látta kora fő (szellemi, ideológiai, művészeti és politikai) jelenségeinek magyarázatát, amelyet egyfajta történet-filozófiai gondolatmenetbe ágyazva, mindenekelőtt a szabad versenyes kapitalizmusnak – hazánkban (értelmezése szerint) a dualizmus korának – egészségtelen individualizmusával állított szembe. *uo.* 7–10. o.

²⁰ Újszászy Kálmán: *A falumisszió és a református egyházi falumunka*. Kisfaludy, Sárospatak, 1939. 5. o.

²¹ *Uo.* 4–6. o.

²² *A Szolgálat és Írás Munkatársaságra gondolunk itt, ahol többek között Szabó Zoltán: A tardi helyzet és Kovács Imre: A néma forradalom című munkája is megjelent. Borbándi: i. m. 226. o.*

²³ Újszászy Kálmán: *A lelkipásztor mint hungarológus (1938)*. In: Újszászy Kálmán emlékkönyv, i. m. 219–221. o.

²⁴ Például: SRKTGyA, Fsz. Kt. 1946. (A sárospataki református főiskola faluszemináriumának 1940–41. évi I. számú körlevele)

²⁵ Újszászy: *A falumisszió és a református...*, i. m. 7–8. o.

²⁶ A „súlyos kísértés” itt jelentheti a belmisszió vallásos céljainak csorbulását, de jelenthet politikai érdeklődést is. Újszászy: *A falumisszió és a református...*, i. m. 14. o.

²⁷ Többek között abban nyilvánult ez meg, hogy a faluszeminárium kiszállásait nem vonták össze a legációkkal és a kiszálló faluszeminarista lelkészek sem a templomban folytattak falumunkát (ahol a kiszállások ideje alatt istentiszteletet azonban tartottak). Mindazonáltal, maga a faluszeminárium egyértelműen a Sárospataki Református Főiskola berkein belül működött és így is tekintettek rá intézményen belül és kívül egyaránt. Rájuk is vonatkozik tehát, hogy „a református ifjúsági mozgalmak a saját egyházukban megtalálták a természetes medrüket, éltetőjüket és védelmezőjüket.” Gergely: i. m. 383–400. o.

²⁸ Ez a meglátása nem teljesen alaptalan, bár a falukutatás meghatározó alakjai között más felekezetűeket is bőven találunk. Lásd: Gergely: i. m. 384. o.

²⁹ Újszászy: *A falumisszió és a református...*, i. m. 11–13. o.

³⁰ A debreceni Turul kapcsolatához és a falukutatással (és a népi kezdeményezésekkel) lásd: Bartha Ákos: Egyetemi falukutatás a két világháború között Debrecenben = *Gerundium. Egyetemtörténeti Közlemények*, 2010/1. szám, 43–58. o.

³¹ Kováts: i. m. 511–512. o.

³² Újszászy: A falumisszió és a református..., i. m. 15. o.

³³ A népi mozgalom és a magyar társadalom (Különösen: IV. szekció: Az egyházak és a népi mozgalom), i. m. 383–447. o.

³⁴ Újszászy Kálmán: A sárospataki főiskola faluszemináriuma = *Protestáns Szemle*, 1939. 147–148. o.

³⁵ Uo. 150. o. A Teleki Pálhoz kötődő tájkuatáshoz lásd: Torkos Veronika: A hivatalos falukutatás intézményei a két világháború között = *Társadalomismeret*, 1989/3. szám, 95–96. o.

³⁶ Oláh György: *Három millió koldus. Magyar Jövő Nyomdaüzem és Lapkiadóváll. Rt, Miskolc, 1928.*

³⁷ Újszászy: A falumisszió és a református..., i. m. 16–17. o.

³⁸ Gesztelyi Nagy Zoltán: A debreceni Kollégium telepítési akciója = *Protestáns Szemle*, 1939. 233–237. o.

³⁹ Újszászy: A falumisszió és a református..., i. m. 17–20. o.

⁴⁰ A sárospataki regőscserkész munkához: A Sárospataki Református Tanítóképző Intézet 234. sz. II. Rákóczi Ferenc cserkészcapatának öt éves munkarendje. In: Újszászy Kálmán: A tanítóképzős cserkészmunka. Sárospatak, 1933, 1–30. o. (különösen 20. o.), a népfőiskolához: A Sárospataki Népfőiskola 1936–1986, (szerk.: Jakab Sándor – Varga Csaba), Országos Közművelődési Központ – Tudományos Ismeretterjesztő Társulat, Budapest, 1986.

⁴¹ Újszászy: A falumisszió és a református..., i. m. 20–21. o.

⁴² A szegedi agrársettlement-hez: Csaplár Ferenc: A Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967. 20–31. o.

⁴³ Újszászy nemzetnevelési elképzeléseihez: Újszászy: A falunevelés szellemi..., i. m. 120. o. A professzor nemzetnevelési koncepciójához valószínűleg mindenekelőtt Imre Sándortól és Weszely Ödöntől kaphatott inspiráló gondolatokat. Kováts: i. m. 518–519. o.

Vozdvizenszkij Vagyim

Comenius első keleti követője: Grigorij Szkovoroda

Grigorij Szkovoroda minden szempontból Janus Amos Comenius első keleti követőjének tekinthető. Az 1740-es évek közepén személyesen is felkereste a Sárospataki Református Kollégiumot, amikor tolmácsként és kántorként szolgálatot teljesített az orosz Cári Borvásárló Bizottság kötelékében Tokaj-Hegyalján. A patinás kálvinista iskola könyvtárában közvetlenül ismerkedett meg a magyar-cseh edukátor pedagógiai műveivel, amelyek ihlető hatására később nekilátott saját tananyagának összeállításához. Miután véget ért cári szolgálata, 1750-ben visszatért Kis-Oroszországba a Perejaszlavi Kollégiumba (alapítva 1738-ban), illetve kilenc év múlva a Harkovi Kollégiumba (alapítva 1721-ben), ahol poétikát, görög nyelvet és teológiát oktatott a nagy pataki tanár haladó módszerei szerint. 1751-ben a megyéspüspökkel való heves szakmai vitája miatt távoznia kellett az intézményből, mondván: „Alia res sceptrum, alia plectrum” („Más dolog a jogar és más a lant”). A tanári módszertani szabadsághoz való effajta ragaszkodás az akkori viszonyok között teljes mértékben újszerű volt, és nagyfokú bátorságra vallott, emiatt például szolgálhatott a jövő pedagógusok generációi számára. A nevelő és diák közötti szellemi összhang végig jelen volt az óráin és szabadidős foglalkozásain is. Comeniushoz hasonlóan előre megtervezett párbeszédet alkalmazott, amellyel segítette a logikus gondolkodás és a beszédképesség kialakításában és fejlesztésében. 1759 és 1769 között tanított Harkovban, Szlobozsanscsinában (történelmi nevén: Szabad Ukrajna), ahol szintén nem támogatták innovatív ötleteit. A körülmények ellenére minden erejével igyekezett megértetni a növendékeivel az idegen nyelvek tanulását és tudásának nélkülözhetetlenségét, ugyanakkor szükségesnek tartotta az anyanyelv közvetítő szerepét, ami a kezdetekben létfontosságúnak bizonyult. Az órák közti szünetek alatt mesélt azokról az egész életre szóló élményeiről, amelyeket Tokajban, Ofenben (Buda), Wienben (Bécs), Pressburgban (Pozsony), Észak-Olaszországban, Rzeszówban, Krosznóban, Krakóban, valamint Torunban és Gdanskban szerzett. Görög, latin, héber, német, olasz, lengyel és magyar nyelvismeretének köszönhetően egyenlőnek érezte magát az általa meglátogatott európai országok tudósaival (köztük jeles sárospataki professzorok: ifj. Csécsi János, II. Szatmári Paksi Mihály, Sárkány Dávid, F. Bányai István).

Comenius hatására több filozófiai értekezését és dialógusát megfogalmazta, a legfontosabbak: a *Bevezető ajtó a keresztény erkölcsökhöz*, az *Ábécének nevezett beszélgetés* vagy a *világ olvasókönyve*, *Hálás Erodiosz*, *Szegény Pacsirta*. Comenius Sárospatakon és a korábban írt könyveire (*Vestibulum*, *Janua*, *Atrium*, *Orbis Sensualium Pictus*, *Schola Ludus*, *Die Mutterschüle*) való utalásai gyakran megtalálhatóak Szkovoroda említett alkotásaiban. A gondolat, a nyelv és a cselekvés hármassága végigkíséri elmélkedéseiben. A lelkes keleti pedagógus leginkább a vizuális módszer iránt érdeklődött, amely

nagymértékben befolyásolta szakmai nézeteit. Az egyik művében a következő olvasható az akkori magyar református oktatásról: „Az én szeretett Ungáriamban szimbólumokkal tanítanak...”. A képes világ elvei véglegesen meghatározták a mindennapi eszmefuttatásait és fáradhatatlan pedagógusi munkáját. Az ábra mögötti üzenet felfedezésére buzdította a tanítványait – például Vaszilij Tamarát, aki tekintélyes katonai diplomátává vált, és mert egyenesen ellentmondani Napóleonnak. Megemlíthetjük Mihail Kovanlenszkijt, a Moszkvai Egyetem kurátorát is, aki felkarolta Keresztúry Ferenc anatómia és fiziológia professzort, volt pataki árva diákot és egész Oroszország legelismertebb orvosát. Γνωθι σεαυτόν! Nosce te ipsum! – «Узнай себе!» (Ismerd ki önmagad!) – ekképpen ösztönözte növendégeit Szókratész szavaival kötetlen, hosszú baráti beszélgetéseik során. Ez megalapozta a további életpályájukat, illetve a 19. és 20. századi ukrán és orosz írók, költők, festők egész sorát (Kvitka-Osznovjanenko, Kotljarevszkij, Puskin, Tyutcsev, Ivanov, Gogol, Sevcsenko, Lermontov, Turgenev, Dosztojevszkij, Tolsztoj, Szolovjov, Vrubel, Bulgakov stb.). Két olyan művészeti irányzatot fontos kiemelni, amelyek döntő szerepet játszottak a világ művelődéstörténetében: az orosz szimbolizmus és formalizmus. A szimbólum vagy a forma mögötti tartalom gondolatisága egyenesen visszavezethető Comeniushoz, aki a vizuális világ útvesztőit már az 1650-es években tanította a pataki iskolában.

Szkovoroda nyomán Dmitrij Csizsevszkij, a Magyarországon kevésbé ismert, bolsevisták által 1921-ben igazságtalanul halálra ítélt ukrán emigráns filozófus és filológus is eljutott Comeniushoz, akinek nagy összefoglaló munkáját, a *De rerum humanarum emendatione consultatio catholica*-t a németországi Hallében fedezte fel (a Bibliothek des Franckeschen Waisenhausesban), amelyet kétszáz évig eltűntnek tekintettek. A második világháború idején az állandó bombázások alatt Comenius kétezer oldalas *Pansophie* néven ismert szellemi örökségét ő mentette meg a barbár megsemmisüléstől. Mindig magánál hordta egy nagyméretű régi bőröndben a pedagógia világának felmérhetetlen hagyatékát. Ezen kívül három átfogó tanulmányt írt Comeniusról: *Comenius és a nyugati filozófia*, *Comenius és a német pietizmus*, *A világ labirintusa: tematikája és forrásai*. 1956-ban Guggenheim Ösztöndíjat nyert az amerikai Harvard Egyetemen és Heidelbergbe sietett, hogy legjobb barátjával, Hans-Georg Gadamerrel, a híres német filozófussal, a hermeneutika képviselőjével publikálja Comenius felbecsülhetetlen munkásságát. Ő volt az, aki elsőként az évszázadokat átívelő híd pilléreit lefektette Szkovoroda és Comenius között, amiről 1934-ben lengyelországi Varsóban megjelent *G. Sz. Szkovoroda filozófiája* című művében számolt be.

A 17. század végétől kezdve Oroszországban Comenius elméletei jelen voltak a pedagógus-társadalom tudatában, viszont nem kaptak olyan mértékű hangsúlyt és figyelmet, amelyet Szkovoroda minden egyházi akadályoztatás és ideológiai gát ellenére igyekezett elérni. Párhuzamosan az *Orbis Sensualium Pictus* című képes szótárával, a Daniel de la Feuille 1659-ben kiadott *Devises et Emblèmes Anciennes et Modernes* – 708 ősi és modern szimbólumot és emblémát tartalmazó gyűjteménye – terjedt el a reformer Péter cár 1697–98-as amszterdami tartózkodása után. 1705-ben a lengyel Ilja Kopjevskitől orosz nyelvű fordítást is kapott a latin, francia, olasz, spanyol, holland, angol és német képleírások mellett, valamint 132 további képet Giuseppe Pallavicini 1696-os *Devises et Emblèmes d'Amour* című könyvéből. A *Symbola et Emblemata Selecta*-t – új névvel – elsősorban elit diákok oktatására használták, viszont a comeniusi megközelítés szélesebb körben csak Szkovoroda által vált egyre ismertebbé és – ezáltal – igazán

1 tudomány és társadalom

eredményessé. 1768-ban és 1788-ban II. Katalin cárnő utasítására kétszer is kiadták öt nyelven a Moszkvai Egyetem nyomdájában, Karl Kutella nürnbergi professzor szerkesztése alapján, az *Orbis Sensualium Pictus*-t *Видимый миръ* címmel, ellenben az eredeti formájától eltérően a metszetek – a szigorú pravoszláv egyházi cenzúra miatt – már nem kerülhettek be a 151 fejezetből álló kötetbe. 1805-ben, tizenegy évvel a kisorosz humanista halála után, hűséges tanítványainak köszönhetően szorgalmazták a szabad-ukrajnai Harkovi Egyetem létrehozását, ahol több, az Osztrák-Magyar Monarchia területéről származó tehetséges diák és tanár is megfordult. Kiemelhető Hess de Calve Gusztáv, pesti születésű filozófia professzor, Szkovoroda első magyar biográfusa. Korábbi pályafutása alatt Nagycenken Széchenyi István gróf testvéreinek zenetanáraként dolgozott együtt olyan magyar értelmiségiekkel, mint Lebenberg János, Révay Miklós, Kazinczy Ferenc, akik szintén tanítottak a főnemesi családban. 1812-ben adta elő disszertációját *Dissertatio inauguralis de genuino philosophiae caractere* címmel, amelyben Immanuel Kant filozófiai nézeteit kritizálta. 1817-ben publikálta Szkovoroda életrajzát, ami egyben Európa távlataiban úttörő munkának számított. Ebben szimbolikusan Diogenes Cynicushoz hasonlította a filozófust, emlékeztetve Comenius azonos című 1638-ban írt színdarabjára.

A panszofikus tanítás szelleme érezhető Szkovoroda több irodalmi és pedagógiai alkotásában, amelyekben nyíltan elhangzik a bátor lengyel csillagász, Nicolaus Copernicus neve is, akinek 1543-ban megfogalmazott heliocentrikus teóriája a katolikus egyház szemében 1616-tól egészen 1828-ig elfogadhatatlannak számított. Poétika óráin volt mersze példázni az eretneknek nyilvánított francia protestáns költő és beszédíró Marc-Antoine Muret *Hymni Sacra* című gyűjteményéből (*In Natali Domini, In Festo Ambrosii, Ad Beatissimam Virginem Dei Matrem..., Ad Petrum Gerardium* stb.). A *Bevezető ajtó a keresztény erkölcshez* című értekezésében magyarul mondja ki Isten nevét: „Igen, most is némely földön *Istennek* nevezik az Urat...”. A *Beszélgetés két személyre arról, milyen könnyű boldognak lenni* című dialógusában jelképesen ezt írja: „Az őrlő ökörnek a száját ne zárd el”, amit nemzetközi felhívásnak szánt a politikailag elnyomott kisorosz, magyar, lengyel, olasz stb. európai népeknek. Az *Ábécének nevezett beszélgetés vagy a világ olvasókönyve* című művében tizenöt szimbólumot értelmez a már említett *Symbola et Emblemata Selecta* című képes gyűjteményből, amelyeken keresztül a nagy keresztény értékeket is tanítja. A comeniusi természetszerűség, illetve a természettel való összhang a *Hálás Erodiosz* című példabeszédben végig jelen van. A címevel is a nagyra becsült pedagógusra utal, hiszen a görög *Ερόδιος* és a latin *Amos* is azt jelenti, hogy „Isten szerető”, és ezzel egyben háláját is kifejezi iránta mint tanítvány. *Szegény Pacsirta* című prédikációjában több nyelven definiálja az ismeretlen szavakat az *Orbis Sensualium Pictus*-ra emlékeztetve a mindenre kíváncsi nebulóknak.

Mind Comenius, mind Szkovoroda „új bort” öntöttek a nyugati és keleti iskolák „szellemi hordóiba”. Mindketten életük végéig szerelmesek voltak az Isten által kiválasztott és megáldott Tokaj-Hegyalja elfelejthetetlen látható világába.

Felhasznált irodalom

Сковорода Г., Повне зібрання творів: У 2-х т. Київ: Наукова думка, 1973.

Чижевський Д., Фільософія Г.С.Сковороди. Праці українського наукового інституту. Варшава, 1934.

La Feuille, Daniel de. Devises et emblèmes anciennes et modernes; Mulder, Joseph, b. 1659; Wetstein, Henricus.

Symbola et Emblemata Jussu Atque Auspiciis Sacerrimae Suae Majestatis...Imperatoris Moschoviae...Petri Alexidis...Supremi Monarchae, Excusa Amstelaedami Apud Henricum Wetstenium Anno 1705.

Ю.Амос Коменія Orbis Visibilis. Іоанна Амоса Коменія Видимый мірЪ. Москва, вЪ Университетской типографіи, у Н.Новикова, 1788.

Гесс де Кальве Г., Сковорода, український філософ (Українській вЪстникЪ. 1817. ч.6. Апрель. с.106-119). Брокгауз-Ефрон, «Новый Энциклопедический Словарь», Т. XIII.

Marci Antonii Mureti, Presbyteri, Icti, et Civis Romani, Orationes, epistolae & poemata, cum praefatione & insignibus augmentis M.Iacobi Thomasii. Sub calcem adjectae sunt Nuptiae Parisinae M.D. LXXII....Cura Ioannis Ehrhardi Kappii...Lipsiae, In Officina Grossiana, MDCCL.

Vincze Pál (1907–1994), 1961; átm. 57 mm, kétoldalas, vert ezüstérem

Ötvös László

Kálvinizmus és a magyar irodalom

A hazai református egyházi irodalom és szépirodalom – Kálvin János biblikus kifejezésével szólva Isten páratlan gondviselésének ajándékai – szorosan összekapcsolódnak. Tanulmányunkban a teljesség igénye nélkül áttekintjük egymáshoz való viszonyukat, előtérbe helyezve a bibliafordítókat és fordításaikat.

Károli Gáspár munkásságával kapcsolatban Vargha Balázs arra hívta fel a figyelmet, hogy bibliafordításával a kálvinizmus terjesztője volt. Erre vonatkozóan bizonyosággal szolgálhat az, hogy Károli – két esperes társával együtt – 1568-ban Bézának írt levelében ezeket fogalmazta meg: „*Kálvinnak tulajdonítjuk az Isten gondviseléséről, a predestinációról, a szabad akaratról, a szentségekről, vagyis a keresztségről és az úrvacsoráról szóló tanok megtisztítását. Az ő írásait ugyanis, ha valahol másutt igen, a mi királyságunkban bizony kimondhatatlan, mily nagyra értékeli, és mennyire olvassák és olvassák újra meg újra.*” Farkasdy Dezső kutatásából ismeretes, hogy Vatablus, akinek ószövetségi munkásságát Károli és Méliusz felhasználta, valójában fedőnév, amely mögött Robert Estienne, latinosan Stefanus húzódik meg, akire Kálvin is, Béza is hivatkoznak. Vatablus-Stefanus több bibliakiadást jelentetett meg Genfben, mindegyik magyarázatos volt. Az említett bibliakiadás Genfi Biblia /Geneva Bible/ néven lett ismert. Kálvin közreműködésével jelent meg a Biblia – az angol fordításhoz pedig maga Kálvin írt előszót –, amelynek egy példánya a Ráday Könyvtárban is megtalálható. Károli Gáspár a bibliafordításának előszavában megnevezi Vatablust, akinek bibliakiadását forrásként felhasználta.

Nem túlzás tehát azt állítani, hogy a gönci vastag falú paplak ablakmélyedését, ahol a Vizsolyi Biblia – az említett Genfi Biblia testvére – készült, Kálvin evangéliumi szelleme lengte körül. Ráadásul Károli Gáspár *Két könyv* c. munkája és Kálvin János főműve, az *Institutio* oly közel állnak egymáshoz, hogy a fő témák – hit, megigazulás, kiválasztás, halál, feltámadás – a művekben egyformán megtalálhatók.¹

Akik tehát Károli műveit olvassák, tanulmányozzák, azok az evangéliumi kálvinizmust terjesztik. Témánkra tekintve ez azt jelenti, hogy a magyar írók egész sora, köztük a költők, akik a Vizsolyi Bibliát olvasták, az említett módon a kálvinizmussal kerültek kapcsolatba. E kérdéskörrel a *Biblia évében* részletesen is foglalkoztunk.²

Szenci Molnár Albert zsoldárfordítása, bibliakiadásai, nyelvészeti munkái mellett Kálvin János *Institutiójának* fordítása és kiadása (1624) témánk szempontjából igen jelentős, hiszen ahogy Károli az értekező prózában, ahhoz hasonlóan Szenci is műfajt teremtett a magyar költészetben zsoldáraival. Így a nagy reformátornak – Kálvin Jánosnak – az egész életre kiterjedő tanítását közvetíti a hazai szellemi és irodalmi életben.³

Fontosnak tarthatjuk, és meg kell említenünk, hogy Kálvin *Institutióját* Thuri Farkas Pál (1574) híres méltató latin distichonjának magyar fordításával együtt közölte Szenci Mol-

nár Albert, 1624-ben. Íme, a vers: „Az szent könyvek után, kiket a nagy apostolok írtak, / Ennél jobb könyvet még soha senki nem írt.”⁴

Károli Gáspár bibliafordítása, és annak további megjelenései az evangéliumi kálvinizmus szellemiségét terjesztették. Szólhatnánk a kálvinizmus néhány további képviselőjéről, így Balogh Ferenc evangéliumi, Móricz Zsigmond bibliás, Ravasz László egyházas, Sebestyén Jenő történelmi, Révész Imre lelki, Makkai Sándor öntudatos, Simándy Pál magyar, Czine Mihály vonzó, Csanádi Imre megtartó kálvinizmusáról.⁵

A Kálvin-kutatás története és a reformátor tanításának irodalmi vonatkozásai szempontjából nevezetes Balogh Ferenc debreceni hitvalló professzor, a Brit és Külföldi Bibliatársulat magyarországi tiszteletbeli tagja evangéliumi veretű teológiai munkássága. Külföldi tanulmányútja során nagy érdeklődéssel forgatta Révész Imre *Kálvin élete* c. művének első (Debrecen, 1864. április 15.) és második (uo. 1864. július 12.) kiadását, majd hazatérése után – teológiai professzorként – tanításában és kutatásában felhasználta. A könyv Kálvin születésének négyszáz éves évfordulójára (Debrecen, 1909. január 25.) Balogh Ferenc bevezetésével és kísérő tanulmányával jelent meg. Az egyháztörténeti kutatás Kálvin életének egyes mozzanatát azóta tisztábban látja, de a nagy reformátor jelentőségéről írtak azóta is helytállóak: „A Révész által mesterileg vázolt 'Kálvinizmus' – a mű befejező része – alapos és magasztos jelentőségét az újabb támadásokkal szemben éppen nem veszítette el, sőt e rész, mint a magyar kálvinizmus megnyilatkozása a nagy reformátor koporsójánál, és új kiadásban a bölcsőjénél a legszebb emlékdarab marad úgy hazánk, mint a külföld kálvinista irodalmában.”⁶

Balogh Ferenc bibliás, Krisztus istenségét valló teológiája és kálvini-reformatori gondolkozása összetartozott, szerves egységet alkotott. Még árnyaltabbá, teljesebbé válik a tanítása, ha felidézzük az általa alapított, és éveken át szerkesztett folyóirat címét: *Evangéliumi Protestáns Lap*. Az „evangéliumi” elnevezés az egész életműve lényegét meghatározta.

Balogh professzor evangéliumi kálvinizmusával tanítómestere lett a 20. század egyházi és szépirodalmi alkotói egész sorának. Tanítványai – Ady Endre, Móricz Zsigmond, Erdős Károly – munkásságukkal hozzájárultak ahhoz, hogy Kálvin János ismert legyen a magyar irodalomban. Az említett három tanítvány szépirodalmi hatását irodalmi montázzsal szemléltetjük: „Mikor elhagytak, Mikor a lelkem roskadozva vittem? Csöndesen és váratlanul átölelt az Isten!” (Ady); „A kereszténység abban különbözik minden filozófiától, hogy általa erőt nyerünk a kegyelem Urától!” (Erdős); „Újjászületésre van szükség (...) és ennek az újjászületésnek újra csak a Biblia lesz a forrása és keresztvize. Ha lesz, aki fel tudja olvasni a világnak az igazság tiszta fölfogásával: akkor megszületik az új eleven, éltető hit, mely lélekben és igazságban megtalálja a mindent megmagyarázó és harmóniába hozó világfölfogást.” (Móricz).⁷ De évtizedeken át jelentek meg versek más költők tollából is: Áprily Lajos: *Kálvin, 1535*,⁸ Ürögdi Ferenc: *Köszönöm (Hálaadás a reformációért)*,⁹ Sinka József: *Kálvin*,¹⁰ Szénási Sándor: *Kálvin imádsága, Genf, 1536*,¹¹ Bódás János: *Maradj magyar és kálvinista (Ünnepi vers a külföldi magyar reformátusok debreceni világgyűlésére)*.¹² Kiss Tamás versei és prózai művei közül megemlítjük a kálvinista szellemű *Hitvalló egyház modern államban* c. tanulmányát,¹³ Csanádi Imre: *Egy hajdani templomra* c. versét.¹⁴ Vele részletesebben foglalkozunk még az alábbiakban.

Csanádi 1965-ben részt vett a debreceni Teológiai Akadémián végzett lelkészek tíz éves találkozáján, a Református Kollégiumban. Török István, a dogmatika professzora – a szo-

kásától eltérően – nem bibliai veretű köszöntőt tartott, hanem felolvasta Csanádi Imre: *Egy hajdani templomra* c. költeményét. Kommentárt nem fűzött hozzá, csak annyit jegyzett meg, hogy a magyar református igehirdetők életre szóló üzenetet kapnak ebben a versben, és kiemelte a következő versszakot: „*Mégis megtartódat benne becsüld magyarság / Ország lappangott itt, mikor nem vala ország: / Ó árváit Isten Vezérelvén hitben, / Lett Bástyá és Bátorság.*”

A pártállam időszakában szolgáló gyülekezeti lelkészekre mély hatást gyakorolt a verses köszöntő, e sorok írójára különösen is. Én ugyanis az igehirdetésre kapott elhívással együtt a szépirodalom iránti érdeklődést is megkaptam. Ez segítette a Szentírás költői részleteinek értelmezésében, üzenetének hirdetésében. Az evangéliumi keresztyénség 16. századi, történelmi jelentőségű szolgálata és ennek minden korszakra érvényes, sugallatosan értelmezhető hatása – megvallom – bennem a bibliai kijelentés és a költői alkotás élményét egyszerre nyújtotta. Nem részletezem az élmény hatását, csak kiemelem, hogy attól kezdve mindent számba vettem, amit addig a költőről – Csanádi Imréről – tudtam, majd elkezdtem a reá vonatkozó adatok gyűjtését. Ennek eredményeként sikerült számba vennem önálló és gyűjteményes köteteit, valamint különböző írásait – összesen mintegy százat. Mindehhez jött a levelezésünk és a személyes találkozás. A költő bekövetkezett halála a vele való foglalkozást nem zárta le, hanem további munkálkodásra indított.¹⁵

Ezek tették – teszik – a lelket érzékenyvé az evangéliumi – megtartó – kálvinizmus számoltartására, felbecsülhetetlen ajándékként való hirdetésére. Lelkileg és intellektuálisan egyszerre döbbenetek meg a költő szavai: „*Taposott jobbágyok, német elől szököttek, / Török sarcát sínylők, „e szent helyre feljöttek”; / Bocskorban mezítláb; szomjuhozva itták / Próféták mit hirdettek. – Testben szakadozva, szabadulva gályákról, szólt hatalmas szóval toprongyos prédikátor: / Gátakat sodort már, / Válaszul a zsoldár Zúgták, mint erős tábor. – Idáig lopózdott, itt talált lakozásra / Napnyugati Kálvin tilalmas tanítása; kert alatt toportyán / Harsant égő portán Tatárló vonítása.*”¹⁶

Csanádi Imre több bibliai szellemű költővel került kapcsolatba. Katonai bevonulása – a második világháború – előtt Weöres Sándornak jelentős kötetet adott át véleményezés céljából, aki megjelenésre érett alkotásnak tartotta azt, a publikálást azonban a háborús események megakadályozták. Ismerte és tisztelte Illyés Gyula költészetét is, s bár az említett két költő között korszakbeli eltérés volt, Kálvin tanítása felismerésében, a megtartó kálvinizmus költői megfogalmazásában, elfogadásában egylényegű az írásuk. Megerősítik a fenti gondolatokat Illyés Gyula: *A reformáció genfi emlékműve előtt* c. költeményének következő szavai: „*Hiszed, hogy volna olyan-amilyen Magyarország, ha nincs – Kálvin? Nem hiszem!*”¹⁷

Az említett köteteken túl, amelyek külön-külön és együttesen feltárják az evangéliumi kálvinizmus jelenlétét és hatását irodalmunkban, gyűjtöttem az istenes gondolatokat tartalmazó – kálvinista szellemű – kiadványokat, kiegészítve mindezekhez a Kálvin Jánosról szóló műveket.¹⁸

Témánk szempontjából meg kell említenünk, hogy a *Confessio* c. folyóirat megindítása előtt Bartha Tibor püspök az író-lelkipásztorok egy csoportját összehívta a debreceni Református Kollégiumba, hogy a tervezett lap címére vonatkozóan kikérje véleményüket. Kedvező fogadtatásban részesült e sorok írójának az a javaslata, hogy legyen a lap címe *Evangéliumi Kálvinizmus*. Végül nem ez lett a folyóirat címe, ugyanakkor

a *Confessio* mindvégig az evangéliumi kálvinizmus szellemiségét ápolta. E tekintetben elegendő, ha a benne publikálók közül kiemeljük Vargha Balázs, Szilágyi Ferenc, Czine Mihály, Bottyán János nevét. Utóbbi, az általa szerkesztett *Református Egyház* c. lapban szintén az evangéliumi kálvinizmust ápolta. Hasonló a helyzet a *Theológiai Szemle* indulása (Csikesz Sándor), újraindulása (Pákozdy László Márton) és legújabb szakasza (Bóna Zoltán) idején.¹⁹ Számon tarthatjuk még, hogy a magyar református és irodalmi folyóiratok és újságok a történelem során és napjainkban – evangéliumi veretük mértéke szerint – járultak hozzá a kálvini, evangéliumi gondolkozásmód és életvitel népszerűsítéséhez.

Kálvin János reformátor bibliás tanítása jelen volt a református egyházban, és hatott az elkötelezett magyar írók munkásságában. Ezt a tanítást, gondolkozásmódot és életformát nevezzük kálvinizmusnak, amelyről meg kell jegyeznünk, hogy Révész Imre Kálvinról szóló könyve megjelenéséig, 1864-ig, fenntartással fogadták a református egyházban. Ezzel azt juttatták kifejezésre, hogy az igaz hit nem emberre alapoz. A teológiai racionalizmuson és liberalizmuson azonban Kálvin János tanítása – annak evangéliumi tartalma – győzedelmeskedett Isten lelke által. Ezért a kálvinista névhasználatnál – egyházi és irodalmi téren egyaránt – mindig hozzá kell gondolnunk az „evangéliumi” jelzőt. Ezzel megtiszteljük Kálvin János személyét, de kifejezésre juttatjuk, hogy nem ember, hanem a Biblia a hitünk egyedüli alapja.²⁰

Jegyzetek

¹ Békési Andor: Károlyi Gáspár kálvinizmusa. = Református Egyház, 1988. 74–75. o. Az adatok e tanulmányból valók.

² Ötvös László: Bibliái hatás irodalmunkban. In: Széphalom. A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve, 18. kötet, Sátoraljaújhely, 2008. 179–184. o. – Vö. Nánási Kalendárium, 2009. 77-84. o. Az utóbbi részletesebb tanulmány.

³ Szenci Molnár Albert zsoltárfordítása (1607) többször is megjelent: kétszáz éven át a bibliakiadásokkal, négyszáz éven át a református énekeskönyvekben. Emeljük még ki Misztófalusi Kis Miklós (1686, hasonlóan 1985), Molnár Szabolcs (1996), Karácsony Sándor (1948) munkáit. A témára vonatkozó adatok és irodalom található Ötvös László: Szenci Molnár Albert és Debrecen (2007) c. kötetében.

⁴ Kálvin időszerűsége (szerk.: Fazakas Sándor), Budapest, 2009. 250. o. A kötet és a benne olvasható fejezet (Győri L. János: *Kálvin János alakja a magyar irodalomban*) a fent említett kötetek közül többel foglalkozik, a közös témára tekintettel azonban a különböző megközelítések és gondolatok együtt mélyítik ismereteinket Kálvin János és a magyar irodalom kapcsolatáról.

⁵ Fontos művek Simándytól A magyar kálvinizmus útja (1927), Czine Mihálytól A kálvinizmus vonzásában (1999). – Móricz Zsigmond: Magvető (1940, 1999) c. kötete témánk szempontjából fontos munka, megjelent még a verseskötete (1958) és bibliai-egyházi tárgyú írásai, A kálvinista kereszt címen (szerk.: Reisinger János, 1999). – A többi író kálvinista munkásságára vonatkozóan lásd: Zoványi Jenő: Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon (szerk.: Ladányi Sándor, 1977).

⁶ Révész Imre: Kálvin élete és a kálvinizmus. (3. kiadás) Balogh F. bevezetőjével és tanulmányával. Debrecen, 1909. – Lásd még: Ötvös László: Balogh Ferenc (1836–1913) élete és művei. Debrecen, 1997.

⁷ Balogh Ferenc tanítványai. Irodalmi montázs. Elhangzott: Királyhelmece, 2008. március 16.

⁸ Reformátusok Lapja, 1985. október 27.

⁹ Uo. 1985. november 3.

¹⁰ Uo. 1986. április 6.

¹¹ In: Áldjad lelkem az Urat. Mai Református Költők Antológiája. (szerk.: Gyökössi Endre), Budapest, 1978. 163. o.

¹² Bódás János: Összes versei. Budapest, 2005. 187. o. Elmondta 1938. augusztus 23-án, rádió közvetítéssel.

¹³ Kiss Tamás: Hitvalló egyház modern államban. Nagyvárad, 1945. – lásd még Ötvös László: Kiss Tamás Bibliája. Könyvek, köszöntők, emlékek. Kiadják a Biblia Évében, Debrecen, 2008.

¹⁴ Csanádi Imre: Összegyűjtött versek. Budapest, 1975. 619–620. o.

¹⁵ Kulimár János /szerk./: Életjelek, tollal és ecsettel. Antológia, 2009. – lásd Ötvös L. ajánlását, benne az évszám helyesen: 1965.

¹⁶ Csanádi Imre, 1975. 619–620. o.

¹⁷ Új Aranyhárfa (szerk.: Tenke Sándor), Budapest, 1987. 369–371. o.

¹⁸ A témához lásd még a következő műveket: Templomablak. (szerk.: Fűkő Dezső). Budapest, két kiadása volt. – Kádár Géza: Vallásos költemények. Karcag, 1906.; Innen és túl. (szerk.: Lukács László), Budapest, 1984. – Az Úr érkezése. Klasszikus költőink istenes versei. (szerk.: Borbély Sándor), Budapest, 1991. – A magyarokhoz – Magyarország – és istenes versek az Ómagyar Mária-siralomtól Trianonig és napjainkig. (szerk.: Medvigy Endre), Budapest, 2003. – Hegedűs Lóránt: Nyitás a végtelelre. Irodalmi tanulmányok. Budapest, 2003. – Magyar Zsoltár. (szerk.: Alexa Károly), Kortárs Kiadó, 1994. – Nagy Gáspár: Összegyűjtött versek. (szerk.: Görömbei András), Budapest 2007. – Madár János: Arcok és énekek, 2007, 2008. – Maczó János: NAP Antológia, 2003, 2004. – Kulimár János: 2000 Éves Út, 2001.; Hétköznapi Igézetek, 2002; Szellemi Végrendelet, 2004; Mint a gyöngyhalász, 2008; Életjelek, tollal és ecsettel, 2009. – Ötvös László: A második mérföldút. Debrecen, 1989.; Új Magvető. Biblia és irodalom. Megjelent a „Biblia Évében”. Kiadó: Maczó János, NAP Alapítvány, 2008.

¹⁹ A Confessió 1977-ben, a Református Egyház, 1949-ben, a Theológiai Szemle 1925-ben indult.

²⁰ Csohány János: A történelmi kálvinizmus Magyarországon. = Keskeny út, 2006. (III). 15:3. o.

Soltész Márton

Liszt Ferenc és a mitológia találkozása az éremművészetben

Liszt Ferenc, az ördögi tehetségű zongorista életéről mérhetetlenül sokat írtak a halála óta eltelt közel 125 év során, de magáról a „Liszt-titokról” már a művész életében tetemes anyag gyűlt össze. Szerény származása – miként Robert Schneider világhírű regényének (*Schlafes Bruder*) hőiséé – csak újabb okot szolgáltatott a személyét körülvevő konfabulációra és mitizálásra. Miként László Zsigmond megjegyzi *Az ifjú Liszt* című monográfiájában: „a romantika fényzomja és múltkultusza nem nyugodott bele, hogy legfényesebb képviselője egyszerűen – szegény emberek köréből emelkedett fel. A Liszt-család mögé ragyogó múltat konstruált.”¹

Lényegében e „balladai homály” eloszlatására született Békefi Ernő részletes családfa-kutatása a hetvenes évek elején, amely végre eredeti anyakönyvi dokumentumok alapján rajzolja fel a kiváló zenei fenomen felmenőit.² Gál György Sándor Liszt-regényében azután a Békefinél megismert családtagok jelennek meg – köztük Liszt György Ádám, az apai nagyapa.³ S ha már a huszadik században oly divatos életregényeknél tartunk – gondolok itt Barabás Tibor Mozart-, Zsigrai Júlia Erkel-, Barát Endre Donizetti- és Keszi Imre Wagner-regényére –, a legsikerültebb história talán Harsányi Zsolt *Magyar rapszódia*-ja, amely a Liszt-művek keletkezésének történetével is megismerteti az olvasót.⁴

A későbbiekben – noha külföldön kissé korábban, míg Magyarországon inkább csak a hetvenes évektől kezdődően – megjelentek a tudományos igényű tanulmányok, a hiteles biográfiák, az életmű elemzésére vállalkozó kis- és nagymonográfiák is. A nemzetközileg elfogadott alapmű – voltaképpen az első kötet (*The virtuoso years*) 1986-os (első) hazai megjelenése óta – egyértelműen Alan Walker háromkötetes munkája⁵; de nem télenkedett ezalatt a magyar Liszt-kutatás sem, hiszen szintén a '86-os évben látott napvilágot Legány Dezső *Liszt Ferenc Magyarországon* című mérvadó munkája, valamint Hamburger Klára *Liszt kalauza*. Eckhardt Mária – a Liszt-levelek jeles kutatója – már a hetvenes években információgazdag tanulmányt publikált *A Zeneakadémia Liszt Ferenc leveleiben* címmel,⁶ majd 1989-ben gondosan szerkesztett válogatásban adta közre a művész 1824 és 1861 közötti levelezését.⁷ Végül két képes kiadványt szükséges említünk: Werner Füssmann és Mátéka Béla 1936-os,⁸ illetve Ernst Burger 1986-os⁹ dokumentum- és fotóköteteit.

Robert Schneider imént említett orgonavirtuóz hőiséé, Eliast nem csak a zenei tehetség köti össze Liszt Ferencel, hiszen sorsuk is hasonlóan alakult. A korán jött világhír után a bayreuthi Wagner-ünnepségek árnyékában megtörtén tántorgó Franz, s a szerelmével álmát is elvesztő ifjú Elias ugyanúgy – magányosan és visszavonultan – végzik be életüket. Titkuk ettől még édes-keserűbb, még fenségesebb; életük regénnyé – végtelen dallammá – válik, titkos és szép, szomorú mesévé.

A jelen tanulmányban tárgyalt tizenegy éremkép méltó folytatója a magyar- és világkultúra Liszt-misztikájának, s ehhez eszközeit honnan is meríthetné máshonnan, mint az antik mitológiából. Liszt géniusszá nemesülése, egyéniségének szimbólummá válása, s egész életpályájának orfeikus-odüsszeikus, helyenként krisztikus allegorézise vélhetően két dologra vezethető vissza. Az egyik személyes sorsa, amely életművében is kifejezésre jut, az a tény tehát, hogy – Pándi Marianne szavaival – „személyisége csaknem érdekesebb, mint műve.”¹⁰ A másik a visszatérés örök motívuma, amely a kezdetektől fogva átítatja az egyes mitológiák, vallások és irodalmak – s így a legkülönbébb kultúrák – képzetköreit. Erről a visszatérés-toposzról a weimari Liszt-emlékházban járva Sütő András a következőket írja: „a gyermek, aki zongorázás közben mindig fölfele nézett, a dicsőség aranyáporában ugyanazzal a fejtartással egy távoli hangra kezd figyelni; Doborján, a bölcsőringató esztendők színhelye küldi minduntalan szeme elé az otthon képét. »Hirtelen a múltba képelem magam, s a szívemben tisztán és érintetlenül megtaláltam a gyermekkori emlékek kincseit.« Szinte vezeklésszerű a vágya, hogy batyúval a hátán járja be szülőföldje legelhagyatottabb vidékeit.”¹¹

*

Soltész Ferenc Gábor numizmatikus, a téma jó ismerője és többszörös előadója,¹² adatlapjain mintegy 330 különféle típusú érmet, plakettet tart nyilván. Ezek áttekintése után azt mondhatjuk: a művek körülbelül 90%-án a zeneszerző egymagában szerepel. Nem túl számottevő (31 darab) azon művek száma, amelyekben más alakokat is megmintáztak. Ez utóbbiakból tematikusan három csoport alakítható ki: az első érmein valós (valaha élt) személyek képét találjuk, a második és harmadik csoport érmein pedig mitológiai alakok, illetve anonim muzsikálók ábrázolásait.

A Liszt-érmek itt bemutatásra kerülő mintázoínál az antik mitológia hatását figyelhetjük meg, mégpedig két szellemcsoport (génuszok és múzsák), illetve egy kultuszteremtő félisten (Orfeusz) képzetköréhez kapcsolódóan. Soltész 2008-as előadásaiban ezek részletgazdag bemutatására vállalkozott – a mitologikus szimbólumok elemzésétől és értelmezésétől, az így fellelt jelentéseknek a Liszt-életművön történő kontextualizálásáig. A következőkben saját gyűjteményének tizenegy érmét mutatom be.

I.

Zseni, lángész, táalentum, géniusz – e fogalmakon nagyjából ugyanazt értjük mindannyian: különleges szellemi képességekkel megáldott személyt. Társadalmunk génállományát és intelligencia-adatait vizsgálva – e témakörrel a legtöbbit talán Czeizel Endre foglalkozott. Írásaiban (*Genetika és társadalom*, 1977; *Sors és tehetség*, 1997) és előadásaiban olyan zeneszerzőket, költőket, festőket és tudósokat jelölt meg géniuszként, mint Bach, Madách, Liszt, Petőfi, Bartók, Michelangelo és Einstein.

Ha nagy tömegű, válogatás nélküli alapsokaságon végzünk intelligencia-teszteket, akkor az értelmi képességeikről születő eredményeket – koordináta-rendszerben – egy Gauss-féle normális vagy harang alakú eloszláshoz közelítő görbével ábrázolhatjuk – mutatott rá Czeizel egy 1998-as kecskeméti előadásában.¹³ 85 és 115 IQ között vannak az átlagos képességűek, 70 IQ alatt az értelmi fogyatékosok. 130 IQ felett már magas értelmi képességről beszélünk, 175 IQ fölött pedig már géniusról. Beszédes adat, hogy ez 10.000.000 főből mindössze 3 főt jelent.

A géniusz az antik római mitológiában¹⁴ védőszellem, nemtő, illetve az itáliai népeknél olyan hatalom, mely az élet teremtésén és fenntartásán túl a nemzésnél és születésnél is jelen van. A géniusz határozza meg az újszülött majdani humán karakterét – jellemét, tehetségeit és sorsát. Miként a keresztény kultúrkörben az őrangyal, a pravoszláv kultúrkörben pedig a Damavoj (házi szellem), úgy a római hitvilágban a géniusz védelmezi az ember életét, otthonát egészen haláláig.¹⁵ Külön védőszellemet kaptak az egyes emberek, s külön a tárgyak, a kisebb-nagyobb földrajzi egységek.

A géniuszok elődei az antik görög kultúra daimon- (démon) nevű szellemei.¹⁶ S amint azt Platon *Lakomájából* – Diotima szavai nyomán: „mert minden démon isten és halandó között áll”¹⁷ – jól tudjuk, a daimonok kezdetben az istenek kísérői voltak. Később amolyan alsóbb istenségek lettek, s hatalmukban állott természetfeletti erő ajándékozásával és megvonásával segíteni, illetve sújtani az embereket. Státuszuk ily módon köztes és átmeneti volt – istenek és emberek közt lett a helyük. Attribútumaik, s a legfelsőbb isteni szférával való viszonyuk alapján vélhetően az angyalok, arkangyalok és fejedelemségek rendje (a harmadik a háromszor hármass rendben) felel majd meg a daimonok csoportjának Pszeudo-Dionüsziosz Areopagitész, a görög egyházatya híres munkájában.¹⁸ Ficino már – *Lakoma*-kommentárjában – arról is beszámol, hogy bizonyos körülmények között a szellemek jóból gonosszá válhattak, és fordítva.¹⁹

Az asszíroknak szárnyas géniuszai voltak; vélhetően innen ered a művészet jelképrendszerében máig használatos szárnyasember-ábrázolás, hiszen e korai segítség-szellemek ábrázolásai fennmaradtak az asszír paloták falain. A kabbala hetvenkét nevesített géniuszt tart számon; az iszlámban ugyanezeket a fenoméneket dzsinnek nevezik. Hamvas Béla *Az öt géniusz* című munkájának tanúsága szerint magyar géniuszok is vannak, szám szerint öt – délnyugati, nyugati, északi, alföldi és erdélyi – amelyek meghatározzák az adott területen születettek karakterét.²⁰

Liszt Ferenc a nyugati géniusz hatókörében született; Hamvas hipotézise szerint az itt születettek civilizáltság, fejlődéseszme, hétköznapi munkaétosz, szociális tagozottság, intenzív önművelés, ráció, folytonos tanulás, tevékenység, valamint praktikum és lojalitás jellemző. Liszt kalandos, feszültséggel teli életét ismerve sok ponton igazat adhatunk a jeles gondolkodónak.

*

1. Wittig, Hermann (1845–1882), 1880; átm. 21 mm, kétoldalas, vert bronzérem. A kiváló zeneszerző pályafutása során számos érmet kapott tisztelőitől, ám az 1880-as Hermann Wittig-remeket ő maga ajándékozta.²¹ Életrajzaiból tudjuk, hogy már 1865-ben, Rómában letett fogadalmával a kisebb papi rendek jogosultja lett. S amikor barátja, Hohenlohe herceg – albanoi püspök – javaslatára az albanoi káptalan 1879. október 12-én beiktatta tagjai sorába – mint tiszteletbeli kanonokot –, a káptalan minden tagja kapott egy-egy Wittig-érmet (kanonokok ezüstöt, beneficiáriusok bronzot) a jeles esemény emlékére.

Ezt az érmet – kissé metaforikusan – személyes géniusznak is nevezhetnénk, amely – a megtiszteltetésen túl – az adott papi személy számára spirituális összeköttetést is jelent az isteni rendekkel. Ezt az olvasatot erősíti a hátlap ábrázolásainak szimbolikája. A kagylóhangszer utalás lehet Hermész teknőclírájára,²² s ezzel párhuzamosan arra is, hogy muzsikusról mintázták, muzsikos az ajándékozó. Az őrangyal baljában az olajág

a bölcsesség, az Istenbe vetett hit jele, jobbában a babér a szellemi dicsőségé. A fent ragyogó csillag a Mindenható folyamatos jelenlétére utal, s egyben az angyal attribútuma is.

2. Jauner, Heinrich (1833–1912), 1901; 66x49 mm, kétoldalas, vert ólomplakett. Előlapján a fiatal Lisztet ábrázolja – a felirat szerint éppen harminc éves korában. A hátlapon található metaforikus kompozíció a „zene erejét” jeleníti meg – forrástartományként az állati természetet használva föl. Lehetséges – hangsúlyozta előadásában Soltész –, hogy a zene géniuszának muzsikájától megszelídült oroszlán a félisten Orfeusz mondájából származik. A plakett feliratát – „Inter ejusdem musae heroes” – meglehetősen nehéz értelmezni; Szabó András interpretációja szerint a magyar jelentés: „ugyanazon múzsza hősei között az elsőnek”.²³

3. Mayer, Rudolf (1846–1916), 1903, átm. 60 mm, kétoldalas vert ezüstérem. A hátlapon egy tengerparti sziklán ülő szárnyas női géniusz kezét óvón terjeszti ki egy – a viharos tengeren hánykolódó – vitorlás hajó fölé. A Tóth Árpád *Elégia egy rekettyebokorhoz* című költeményéből ismert művész=hajó metafora alapján a hánykódó vitorlás Liszt viharos életére is utalhat. Erőteljesen érvényesül továbbá a művészi szabadság, a művész ugyanis nőalakjának ábrázolásakor vegyesen alkalmazza a múzsák és a géniuszok attribútumait. Ugyan a géniusz szárnyas, mezítelen emberi (nő)alak, a kithara²⁴ és a diadém viszont a múzsák szignifikáns kellékei közé tartoznak. A vizeknek való parancsolás képessége szintén a múzsák sajátja, amely vízínimfa eredetükre mutat rá.

4. Reményi József (1887–1997), 1933; átm. 70 mm, kétoldalas, öntött bronzérem. Az 1932-ben alapított Liszt Ferenc Társaság – Dohnányi Ernő ötlete és áldozatos munkája nyomán – 1933 májusában rendezte meg az első Nemzetközi Liszt Zongoraversenyt. Nyertese, a Dohnányi-növendék, tizenkilenc éves Fischer Annie lett, akit ez a győzelem indított el a nemzetközi karrier útján.²⁵ A verseny körül meglehetősen hosszú sajtópolemia zajlott, amely megkérdőjelezte a zsűri döntését. Reményi József 1933-as bronz díjérme – térdelő, ég felé forduló, kinyújtott kezében a zene(iség)²⁶ szimbólumát, lírát tartó női géniusz-figurát ábrázol. Soltész Ferenc Gábor vélekedése szerint ezen aposztrofé gesztusával a géniusz a győztes művészt Isten kegyelmébe ajánlja.

5. Vincze Pál (1907–1994), 1961; átm. 57 mm, kétoldalas, vert ezüstérem. A géniusz-ábrázolások sorát Vincze Pál, az emigrációba kényszerült művész londoni érmével zárjuk. Az 1961-es ezüstérem Liszt születésének 150. évfordulójára jelent meg. A dinamikus ábrázolású géniusz már használja a szárnyait is, kitharával a kezében repül. Alatta két sorban hangjegykotta – vélhetően valamelyik Liszt-műből származó idézet.

II.

A mitologikus Liszt-ábrázolások második nagy csoportjába tartoznak a múzsza-képzetek különféle megjelenítései. A múzsák az antik mitológiában a költészet, a zene és a tánc ihlető szellemei voltak. Pontosabban kezdetben csak az ének védő istenasszonyai, akik dalra fakasztják a költőt – tehát elhintik lelkében a hősi ének magvát. Lakhelyük az Olympos volt, hiszen feladataik közé tartozott az is, hogy dalaikkal az isteneket szórakoztassák. Később a tánccal is kapcsolatba kerültek. Vezetőjük, a *Musagétész* Apollon volt. A mai múzsakép mögött feltételezhetően egy ősmúzsza áll, mely a hellén nép legrégebbi mondáiban és költeményeiben *mousa* néven szerepel. A szó e korai művekben dalt és zenét egyaránt jelent, ezen felül tudományt és művészetet általában, valamint az ezekre

való képességet, hajlamot és ihletet.²⁷ Ez az ősműzsa úgy fejlődik (sokasodik), miként a művészet ágai, kifejezőeszközei kialakulnak és gyarapodnak.²⁸

A műzsa alakja az idők folyamán egységesülni kezd, hivatása pedig mind inkább arra irányul, hogy védőn lebegjen a költői ihlet felett. Az egységes ősműzsa – mint tiszteletreméltó hagyomány – még sokáig tartja magát, különösen a vallásos poéták körében. Egyes írók azonban már három (Pausanias), négy (Cicero), hét (Tzetzes), nyolc (Platon), illetve kilenc (Hésiodos) műzsáról írnak. Pausanias *Görögország leírása*²⁹ című műve szerint a három titánműzsa Uranos (Ég isten) és Gaia (Föld istennő) nászából született (titánok és küklpszok mellett). Ezek sorrendben: Aoidé (dal, éneklés), Meleté (gyakorlás) és Mnémé (emlékezet); nevük a költői gyakorlat három *sine qua non*jára utalnak. A Zeus és Mnemosyne (az emlékezet istennője) nászából származó kilenc ifjabb műzsa (Clio, Euterpe, Thalia, Melpomene, Terpsichore, Erato, Polyhymnia, Urania, Kalliope) képzete – úgy, ahogy Giulio Romano *Apollon, a Musagétész és a műzsák* című tizenhatodik századi freskóján megörökítette³⁰ – Hésiodos *Theogoniájából* származik.³¹

A műzsák öltözéke az ábrázolások többségén *chiton* és *himation*. A chiton a görögöknél a mai ingnek megfelelő ruhadarab volt: hosszúkás, négyszögletű lepel, amelyet kétrét hajtva úgy tekertek a test köré, hogy míg egyik oldala egészen zárva volt, a másik oldalon nyitott maradt, legfelül kapcsok tartották össze a két szélét, a csípő táján pedig öv szorította a testhez. Színe rendszerint fehér volt. Az ábrázolások némelyikén előfordul a színház kellékeinek – oroslánbőr, cothurnus – kölcsönzése is.

A műzsák legfőbb szimbóluma – mint már utaltunk rá – a lírafélék³² családjába tartozó antik hangszer, a khitara. A görög lírák többnyire héthúrúak voltak, ami egyben szimbolikus is, hiszen a hetes szám az égi harmóniát jelképezi – amennyiben a hét bolygónak felel meg. Ám még ennél is többről lehet szó, ha tekintetbe vesszük, hogy a görög hangrendszer maga is hétfokú, vagyis diatonikus.³³ A lírák megszólaltatása pengetéssel vagy ütögetéssel (plektrum), hangolásuk pedig hangológyűrűvel vagy hangolólucscsal történt. Talán kijelenthetjük, hogy az utókor világnézetében és művészetében a műzsák hatása olyannyira jelentőssé lett, hogy azt egyetlen mitológiai lény sem szárnyalhatta túl. Az alkotóművészek az ókortól kezdve tisztelték és ápolták a műzsák hagyományát, vetélkedtek kegyeik elnyeréséért. A kultusz alakulástörténetének kétségtelenül egyik csúcspontja volt az alexandriai korszak, amely létrehozta a Ptolemaioszok szemé fényét, a *múzeumokat*, amelyek elnevezése azután az egész világon a művészi és tudós gyűjtemények sajátja lett. Az alábbi három érem szimbolikája ezt a nagy múltú hagyományt idézi meg.

6. Reményi József (1887–1977); 1956; átm. 90 mm; kétoldalas, öntött bronzérem. Ez volt az 1956-os Nemzetközi Liszt Ferenc Zongoraverseny díjérme (nyertese Bächer Mihály). A hátlapon látható műzsa-figura arcát az ég felé emelő, félig térdeplő nőalak – közbenjáró vázamuza. Lepelszerű ruházata melleit szabadon hagyja, támaszkodó jobbáiban babérkoszorú, lenyúló balkezeiben kitharát tart. A verseny győztesét a neki szánt babérkoszorút felmutatva ajánlja az égiek jóindulatába.

7. Deutsche Numismatik GmbH., Frankfurt am Main; 1963; átm. 30 mm; kétoldalas, vert ezüstérem. A darab egy éremsorozat része, amelynek mottója: 'Nagy Zenészek – Great Musicians'. A Német Numizmatikai Társaság 1963-as emlékérmén a körirat kisebb filológiai hibával („NAGY ZENESZEK” – lemaradt ékezet) Lisztet a világ halhatatlan klasszikusainak arcképcsarnokába helyezi. A hátlapon a zene műzsája, Euterpe – hosszú chitonban, himationban. A nőalak bal kezében *auloszt*³⁴ tart.

8. Csontos László (1925–); 1986; átm. 107 mm; kétoldalas, öntött bronzérem. Csontos László érmének gipsztervét az 1986-os Liszt-jubileum kapcsán kiírt pályázatra adta be, majd később egy példányban ki is öntette. A hátlapon kitharát tartó, ülő múzsza szembenéző alakja került megmintázásra; chitonja testére simulva jól kirajzolja dús bájait. Haja a megszokott konty helyett szabadon hull vállaira. Alakjából a muzsikálásban elmerült szellem koncentrált nyugalma árad.

III.

A mitologikus Liszt-kompozíciók harmadik csoportja egy kultuszteremtő félisten, Orpheus alakja köré rendeződik.

Ez a különleges – az antik szerelmi eszmény szerinti hűséges és hisztérikus – személyiség a thrákok törzséből származott, akik Thrákia déli partvidékein tanyáztak, s rajongva tisztelték Dionüoszt és a Múzsákat. A legenda szerint Orpheus Oiagrosz folyamisten és Calliopé múzsza nászából született – kiváló énekesi és zenési képességekkel megáldva. Nevének jelentése bizonytalan, egyes értelmezések szerint „szép hangú”, más vélekedések szerint „szélvihar”. Mindenesetre művészetét oly mértékben fejlesztette tökélyre, hogy nemcsak az emberekre gyakorolt varázslatos hatást, de az erdei vadak is megszelídülve követték, sőt a monda szerint a „kövek ugrándozni, a fák és a virágok hajladozni kezdtek” hangja hallatán.

Személye több mondai cselekményszálhoz kapcsolódik. Először is tagja volt az aranygyapút megszerző argonauták csapatának; művészetével többször is segítségére lehetett társainak – ő adta az evezés ritmusát, dalával lecsillapította a háborgó tengert, megállította az ugráló sziklát, valamint úgy megszelídítette az aranygyapút őrző sárkányt, hogy Medea könnyedén elaltathatta. A visszaúton szép hangjával elnyomta a szirének csábító énekét, lólkosba való visszatérésük után pedig megírta fogadalmi költeményét, mellyel Jászon hajóját Poszeidonnak ajánlotta fel.

A – Simon István kései költeményében (*Bocsáss meg Eurydiké*) is megelevenedő – második epikus szál méltán a legismertebb. Ebben Orpheus leszáll az alvilágba, hogy visszahozza halott szerelmét, Eurydikét. Siratóénekével ugyanis nem csak Kerberoszt, de Hádészt és Perszeponét is elbűvölte, s az alvilág urai megengedték, hogy a halott kedves visszatérjen az életvilágba. Csupán egyetlen kikötésük volt: a lány útközben Orpheus mögött haladjon, s a férfi ne nézzen vissza rá, míg az élők földjére nem érnek. A szerelmes azonban képtelen uralkodni magán, visszatekint – még mielőtt kiérnének –, s ezzel végleg elveszíti kedvesét. Trencsényi-Waldapfel Imre lírai tolmácsolásában: Eurydiké eltűnt Orpheus szeme elől, „mint a füst, mely szerteoszlik a levegőben, többé nem látták egymást”. Az ittmaradt szerelmes „hét álló hónapon át siránkozott egy szikla alatt, a Strymón folyó elhagyott partján, és szomorú sorsát újra meg újra elénekelte, s énekére meglágyultak a tigrisek, megindultak a kemény tölgyfák.”³⁵

A fergeteges hatású dalnok haláláról is különféle szóbeszédék maradtak fenn.³⁶ A legtöbbit idézett szóhagyomány szerint a thrák bacchánsnők haragjukban gyilkolták meg, amiért csak a férfiakat avatta be mindabba, amit az alvilágban látott. Egy másik történetváltozat szerint thrákiai asszonyok tépték darabokra, mert halott kedvese emlékéhez olyannyira ragaszkodott, hogy végleg megvetette a többi asszonyok báját, s ezzel női hiúságukban sértette meg őket. Testét ezért darabokra tépve a folyóba dobták, fejét és hangszerét pedig a tengerbe.

A részleges sors-hasonlóságon túl Liszt Ferenc 1854. február 16-án, egy – Maria Pavlova nagyhercegnő születésnapjára rendezett – ünnepségen színpadra állított világhírű, három felvonásos Gluck-opera, az Orfeusz³⁷ kapcsán került közel az antik hős figurájához. Őt kérték meg ugyanis, hogy elő- és utójátékkal foglalja keretbe a művet. Az előjáték később önállósult, s így megszületett Liszt későbbi tizenkét szimfonikus költeményének negyedik darabja. Ám „Lisztet az Orfeusz-témában – meglepő módon – nem az alvilágot meghódító pásztor-félisten tragédiája ragadta meg, hanem az Orfeusz alakjában testet öltött jelkép: a művészet eszméje” – írja Pándi Marianne.³⁸ S vélekedését éppen Liszt saját sorai támaszthatják alá a legvilágosabban: „Ma, akárcsak egykor és mindörökké, Orpheusz, azaz a Művész feladata, hogy szétterjessze dallamainak hullámain, vibráló akkordjait, mint valami édes és ellenállhatatlan fényt, hogy bevonja vele az egymásnak ellentmondó elemeket, amelyek egymást tépik szét minden egyes ember és valamennyi társadalom kebelében.”³⁹

Orpheus művészi ábrázolásai több típusba sorolhatók. A vázaképek általában a görög héroszok jellegzetes öltözékében ábrázolták: chiton nélkül, köpenyben. Az 5. század második felében válik általánossá az a törekvés, hogy öltözéke (rókaprémes föveg, magas szárú csizma) tükrözze thrákiai származását. Az alsó-italiai vázaképeken ismét más Orfeusz jelenik meg: frígiai sapka, vállat takaró köpeny (melyet mellű kapcsol össze), a köpeny alatt talpig érő khiton, a derékon öv. Ami az egyes ábrázolásokban közös: Orfeusz mindig szép fiatal férfi; önállóan szinte soha nem látható, leggyakrabban vadállatok között, amint muzsikájával éppen szelídíti őket.

9. Beck Ö. Fülöp (1873–1945); 1925, átm. 74 mm, kétoldalas, öntött bronzérem. A (mai) Zeneakadémia alapításának 50 éves jubileumára készült érmén Liszt Ferencet, Erkel Ferencet és Mihalovich Ödönt – a Zeneművészeti Főiskola első három igazgatóját – mintázta meg.

10. Torff, Emil; 1911, átm. 60 mm, kétoldalas, vert bronzérem. Az érmén Orfeusz plektrummal pengeti kitharáját. Az előlapon – miként a legtöbb közös ábrázolást nyújtó kompozíción – az idős Liszt képe látható. Mindkét hátlap a vadaknak muzsikáló Orfeusz egy-egy újrafogalmazása. Csakhogy míg Beck törekedett az általánosan elfogadott „több vad” ábrázolására, addig Torffnál az egyetlen oroszán csupán a hagyomány megjelölésére szolgált. Mindkét alak arckifejezése az időn- és térenkívüliséget, az életvilágon túltra tekintést mutatja. Az ábrázolások eszközvilága lényegesen eltér az előzőekben leírt klaszszikus alaptípusoktól. A művészek az attribútumok közül csak a kitharát tartották meg, a ruházatra kevesebb gondot fordítottak. Beck például csupán egyetlen rövidke lepeldarabot helyez Orfeuszának ágyékára.

11. M. Grüber Leó (1911–1991); 1936, átm. 61 mm, kétoldalas, vert ezüstérem. Egy Liszt-dalosünnep alkalmából verték, a latin felirat által sugallt programhoz kapcsolódva – „Virulj Savaria!” – egy római öltözéket viselő Orfeuszt találunk. Az antik dalnok éppen kései utódjával, Tinódi Lantos Sebestyénnel fog kezét. Baljában líra helyett címeres botot tart, melyen – babér- és olajággal övezve – Szombathely város címerpajzsa látható.

*

A jelen munka elején idézett – *Az utolsó köntös* című – Sütő-esszéből származik a következő sor: „egy földrengésszerű dicsőség omlásai között kutatok valami otthoni jel után.”⁴⁰ Valami ilyesféle kutatás húzódik az éremművészi munka mögött is, ha az egy élő vagy

valaha élt személynek kíván felkérésre vagy saját, belső indíttatásra emléket állítani művével. Az itt felsorolt tizenegy érem mindegyike joggal nevezhető műalkotásnak – a kulturális hagyománnyal való teljes és bonyolult viszonyát tekintve, s a művészség, az intuíció értelmében egyaránt. „Művészi intuíció nélkül ugyanis – fogalmaz numizmatikai nagy-monográfiájában Káplár László – legfeljebb éremvésnök lehet egy ügyes kezű, igyekvő ember, de éremművésszé sohasem válhat.”⁴¹

Az irodalom Liszt-titka és a Liszt-érmek itt bemutatott csoportjának mitologizmusa oly módon fonódott össze, hogy egymás hagyománykészletére kölcsönösen utalva két (irodalmi és zenei) jelentéssík alkalmazásával egy harmadikat hoztak létre. Így emelték el Liszt Ferenc biográfiai-civil és alkotóművészi személyét egyaránt a magyar történelmi kultúra talajáról – személyét szimbólummá, életét allegóriává nemesítve, s tették azt a nagybetűs művészet immanens elemévé, toposszá lett figuráját pedig (a vadállatoknak éneklő) Orpheus, (a madaraknak muzsikáló, farkas szelídítő) Szent Ferenc, (az oroszán szelídítő) Dániel próféta, valamint Odüsszeusz és Krisztus alakjához hasonlatossá.

Liszt világban-való-léte tehát már csak művészetben-való-létként érhető tetten – éppen úgy, ahogy a mi Sütő Andrásunk meg is találta Weimarban –; személye pedig nem csak önsorsának, de a kultúra többi sorsképviseelőjéhez – a világirodalom örök karaktereihez – hasonlóan a kultúrafogyasztók lét-kulcsává lett. Hiszen a teljes és szép, vagy a feszült és tragikus végződésű életpálya egyaránt tanulságos és szórakoztató az olvasó, a néző, a hallgató számára; márpedig – Heideggerrel szólva – mi másért járulnánk a művészet asztalához, ha nem saját létezésünk (s így múltunk, jelenünk, jövőnk) teljesebb megértéséért, továbbá azért az élményért (Dilthey), örömért (Freud), vigaszért (Nietzsche), amelyet egyedül ez a különleges misztérium tesz lehetővé számunkra.

Soltész Ferenc Gábor 2008-as előadásait hallgatva, s később rendelkezésemre bocsátott jegyzeteit böngészve magam is megértettem valamit, amit pedig korábban (Káplár idézett művében) csupán szép, művészetelméletünkkel rokon gondolatnak találtam: „[a numizmatikában] testi kapcsolatban vagyunk a művel, érezzük és látjuk egyidejűleg anyagi mivoltát és eszmei mondanivalóját.”⁴² Innen nézve nem véletlen, hogy Soltész, az (eredeti szakmája szerint) alkotó-tervező mérnök, a történelem, az irodalom és az egyházi kultúra iránt kiapadhatatlan érdeklődéssel viseltető értelmiségi – ki ráadásul maga is gyűjtő –, a numizmatikában, az anyagság és formaiság, valamint a kulturális hagyomány e komplex szerveződésében talált rá szellemi hivatására.

*

Soltész Ferenc Gábor gyűjteménye közel 350 katalogizált, azaz filológiai apparátussal ellátott, digitális éremképből, illetve 32 – a numizmatikus saját tulajdonában lévő – Liszt-éremből áll. A tanulmányban megkezdett sorszámos leírási rendszert követve az alábbiakban bemutatjuk azt a további nyolc éremképet, amely a jelen lapszámban helyet kapott. Ezek mindegyike a gyűjtő tulajdonában van.

12. Sz. Egyed Emma, 1968, átm. 128 mm, kétoldalas, öntött bronzérem. A 25. Budapesti Nemzetközi Zenei Verseny – Liszt Ferenc Orgonaverseny díjérme. Az előoldali fiatal Liszt-portréhoz egy 1846-os Kriehuber metszet szolgált alapul.

13. Brunner, Willi Peter, 1985, átm. 50 mm, kétoldalas, vert, patinázott bronzérem. Az 1986-ös év kettős zenei ünnepet hozott a még megosztott Németországnak. Erre az évre esett a Nemzetközi Zenei Év mellett a Händel és J. S. Bach születésének 300 éves

évfordulója. A német Tecklenburger Numis-Contor érmének előlapján Dürer lanton játszó anygala, míg a hátlapra Liszt Ferenc, J. S. Bach, R. Schumann, C. M. v. Weber, Albert Lortzing, Georg F. Händel képmásai kerültek fel.

14. Józsa Bálint, 1981, átm. 100 mm, kétoldalas, öntött bronzérem. A Budapesti Nemzetközi Zenei Versenyek keretében öt évenként írják ki a Liszt–Bartók Nemzetközi Zongoraversenyt. Az 1981-es kiírásra készült vésetlen (biankó) díjérme a verseny névadóinak portréin kívül a zenei verseny emblémáját is megjeleníti.

15. Szódy Szilárd, 1936, átm. 93 mm, kétoldalas, öntött bronzérem. A Síklaki István alapította Ifjú Polgárok Lapja a diákság részére irodalmi, történelmi, matematikai, stb. pályázatokat írt ki, a nyerteseket neves szobrászművészek által mintázott érmeikkel jutalmazta. Az 1936-os díjérmet Szódy Szilárd készítette, két méretben, némileg eltérő megjelenéssel. A képen a nagyobbik díjérem látható.

16. Stiasny, Franz, 1911, 55x67 mm, egyoldalas, öntött bronzplakett. Az első, nemzetközileg is megünnepelt Liszt-jubileum 1911-ben volt, amikor a zeneszerző születésének századik, halálának huszonötödik évfordulóját ünnepelte a világ. Erre az alkalomra négy plakettet, érmet készített a neves bécsi éremművész, Franz Stiasny, közöttük ez az egyetlen magyar néviratú.

17. Gáti Gábor, 1986, átm. 100 mm, egyoldalas, öntött bronzérem. Gáti Gábor pályafutása során számos Liszt-témájú munkát készített. Az 1986-os Liszt-jubileumra több érmet is mintázott a Munkácsy-díjas művész, a közölt érem ezek egyike.

18. Herwig, Otto, 1986, átm. 38 mm, vert, patinázott bronzérem. A Numismatica Hungarica kiadványa, amely szintén az 1986-os Liszt-jubileumra jelent meg. A kiadót Kéthly Anna alapította 1956-ban New Yorkban; a műhely ma Németországban, Neulsenburgban működik. Kéthly elsődlegesen politikai indíttatású, főleg 1956-os témájú érmekeket adott ki, de kiemelkedő magyar személyek is bekerültek a programba. Az érem-sorozat tizenötödik érme a szóban forgó Liszt-érem.

19. Lebó Ferenc, 2003, átm. 42,5 mm, vert, tükrösített ezüstérem (31,1 g, 0.999 finomság). A Magyar Kereskedelmi Bank ezt az emlékérmét az általa támogatott Liszt Ferenc Kamarazenekar negyvenedik születésnapjára jelentette meg, immár a 21. szádban.

Utószó

Soltész Ferenc Gábor 1949-ben született Budapesten. Itt végezte alap- és középfokú iskoláit, majd 1971-ben gépgyártás-technológusi oklevelet szerzett a Bánki Donát Gépipari Műszaki Főiskolán. A numizmatikával való kapcsolata gyermekkoráig nyúlik vissza, hiszen már ekkor gyűjtögette a Horthy-filléreket, valamint a környező szocialista államok aprópénzeit. 1983-ban csatlakozott az Éremgyűjtők Egyesületéhez, elsősorban a gyűjtői társadalomba való beilleszkedés vágyával, majd 1985-től tagja a Magyar Numizmatikai Társulatnak is.

A nyolcvanas évek közepétől figyelme – a gyűjtés mellett – lassanként a filológiai aprómunka és a szintézisteremtő igényű katalógusszerkesztés felé fordult. Kezdetben azonban – megfelelő társak hiányában – egyedül kezdte vizsgálni előbb a 20., majd a 17. század magyar forgalmi pénzeit. 1986-tól – főként *Az Érem* című folyóirat hasábjain – rendszeresen jelennek meg kisebb-nagyobb közleményei (*Liszt Ferenc zsenijének adózó korabeli ajándékérmek*, 1991/1; *A pengőrendszer váltópénzeinek megteremtésére*

kiírt pályázat, 1996/2; *Liszt Ferenc érmek a nürnbergi Launer-verdeből*, 2006/2; „*Lelkeikkel visszaszálljanak*”: *Ajándék érem Liszt Ferenc 50 éves művészi jubileumára*, 2009/2;). 1988 – a találkozás Eckhardt Mária Liszt-kutatóval – meghozta a várva várt áttörést. Egy személyes hangvételű beszélgetés alkalmával Soltész Ferenc Gábor felajánlotta, hogy számba veszi és elrendezi a Liszt Ferenc Emlékmúzeum és Kutatóközpont Liszt-érmek múzeumi leíró-kartonjait. A világhírű zeneszerző és muzsikus éremábrázolásainak kutatásából végül több jelentős, sokat hivatkozott publikáció, valamint három előadás (Budapest, Szolnok, Szekszárd) anyaga született meg.

1991-ben, II. János Pál pápa magyarországi látogatása kapcsán fogant meg a szerzőben az elhatározás a látogatási érmek és adataik gyűjtésére, s kilenc évvel később ebből a vállalkozásból nőtt ki a numizmatikus első katalógus-kötete is (*II. János Pál pápa magyarországi látogatásainak érmei és plakettjei*. Magyar Éremgyűjtők Egyesülete, Budapest, 2010). Jelenlegi kutatási témáját – amelytől a magyar királykoronázások érmeinek részletes és átfogó katalógusát remélhetjük –, a kétezres évek közepén a Romanovok, illetve IV. Károly koronázási ünnepségeiről és ezek éremábrázolásairól tartott előadások előzték meg.

Jegyzetek

¹ László Zsigmond: *Az ifjú Liszt (1811–1839)*. Zeneműkiadó, Budapest, 1962. 15. o.

² Békefi Ernő: *Liszt Ferenc származása és családja*. Zeneműkiadó, Budapest, 1973.

³ Gál György Sándor: *Liszt Ferenc életének regénye*. Zeneműkiadó, Budapest, 1979.

⁴ Harsányi Zsolt: *Magyar rapszódia*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1986.

⁵ Alan Walker: *Liszt Ferenc I–III. [1. A virtuóz évek; 2. A weimari évek; 3. Az utolsó évek]* (ford.: Rác Judit, Fejérvári Balázs), Zeneműkiadó, Budapest, 1986–2003.

⁶ Eckhardt Mária: *A Zeneakadémia Liszt Ferenc leveleiben*. In: *A Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola 100 éve*. (szerk.: Újfalussy József), Zeneműkiadó, Budapest, 1977. 18–68. o.

⁷ *Liszt Ferenc Válogatott levelei*. (vál., ford., jegyz.: Eckhardt Mária), Zeneműkiadó, Budapest, 1986.

⁸ Werner Füssmann – Béla Mátéka: *Franz Liszt*. Verlag von Julius Velß in Langensalza, Berlin, Leipzig, 1936.

⁹ Ernst Burger: *Eine Lebenschronik in Bildern und Dokumenten*. Hirmer Verlag, München, 1986.

¹⁰ Pándi Marianne: *Hangversenykalauz IV. Zongoraművek*. Zeneműkiadó, Budapest, 1980. 235. o.

¹¹ Sütő András: *Az utolsó köntös*. In: *uő: Nagyenyedi fügevirág*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1978. 270. o.

¹² Soltész Ferenc Gábor a témában 2008-ban három előadást is tartott, kettőt a Liszt Ferenc Társaság budapesti, illetve szekszárdi, egyet pedig a Magyar Numizmatikai Társaság budapesti összejevetelén.

¹³ Czeizel Endre: *A művészi tehetség korai felismerése és fejlesztésének pedagógiai kérdései*. Elhangzott a IV. Művészeti Nevelési Kongresszuson, Kecskeméten, 1998. november 13-án.

¹⁴ A mitológiát érintő kérdésekben alapvetően a következő munkára támaszkodtam: Trencsényi-Waldapfel Imre: *Mitológia*. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1983.

¹⁵ Onnantól a házi Larokban élnek tovább a géniuszok. A Larok a halálban őrzik tovább a (halhatatlan) lelket.

¹⁶ Ismerjük a görög kultúra római adaptációját, tehát tudjuk, miként írta be a történelembe a – görögök elé – a római népet Vergilius, a kiváló ecloga-költő.

¹⁷ Platon: A lakoma. In: *Platon Összes művei*. (ford.: Magyaryné Techert Margit), Magyar Filozófiai Társaság, Budapest, 1943. I. 636. o.

¹⁸ Pseudo-Dionüsziosz Areopagitész: A Mennyei hierarchiáról. (ford.: Erdő Péter), In: *Az isteni és az emberi természetről*. (szerk.: Vidrányi Katalin), Atlantisz Kiadó, Budapest, 1994. II. 213–258. o.

¹⁹ Marsilio Ficino: A szerelemről. (ford.: Imregh Mónika), Arcticus Kiadó, Budapest, 2001.

²⁰ Hamvas Béla: *Az öt géniusz*. Európai Protestáns Szabadegyetem kiadása, Bern, 1985.

²¹ Vö.: Soltész Ferenc: *Az albanoi kanonok ajándékérme = Éremtani Lapok*, 1990. 3. szám, 10–12. o.

²² Hermész, az isteni követ neve és a hermeneutika, mint értelmező eljárás elnevezése közt szintén gyakran tételeznek fel etimológiai viszonyt.

²³ Az egyik kifejezést egy latin szótár szerint az „*inter eiusdem Musae aemulos*” formában eredetileg Gellius használta az ókorban. Csak persze a szavak sorrendje egy kicsit meg van kavarva. Az „*inter heroes*” jelenti azt, hogy a „hősök között”, az „*eiusdem Musae*” birtokos esetben van, s azt jelenti, hogy „ugyanannak a múzsának a”, a „*princeps*” sok mindent jelent (fejedelem, herceg stb), de itt egyszerűen csak azt, hogy „első”, „a legjobb” – írta kérdésemre Prof. Dr. Szabó András, a KRE-BTK Régi Magyar Irodalom Tanszékének vezetője egy 2008-as levelében. Segítségét ezúton is köszönöm.

²⁴ A múzsákat többnyire a lírafélék családjába tartozó hangszerrel, a kitharával ábrázolták. A hangszer megalkotója a pólyás Hermész isten, aki bátyjától lopott ökrök beléből hét húrt sodort és feszített egy általa megölt teknősbéka teknőjére. A hangszert azután a gyermek Hermész átengedte (fizetségképpen az ökrökért) erősöklű bátyjának, Apollonnak. Ez lehet a magyarázata annak, hogy miért lett az ókori görög zene kitharistikus ága Apollon isten kultuszának részévé. A kithara az eposz és az egyéni dal kísérőhangszere lett. (Rekonstrukciók alapján később jelentéktelen hangerősségű és hangtartamú hangszerek minősítették.)

²⁵ Részletesebben lásd: Bónis Ferenc: *Dohnányi. Életrajzi vázlatok halálának 50. évfordulójára = Hitel*, 2010. 3. szám, 58. o.; valamint: Fischer Annie. (szerk.: Batta András et al.), *Klasszikus és Jazz Kiadó*, Budapest, 2002. 40–58. o.

²⁶ Lásd a költészetben fellelhető zeneiséget az irodalomtörténet, illetve -elmélet líra-fogalmában. Ehhez ajánlom: Kulcsár-Szabó Zoltán: *Metapoétika. Önprezentáció és nyelv-szemlélet a modern költészetben*. Kalligram Kiadó, Budapest – Pozsony, 2007.

²⁷ Az európai kultúrában a művészi kompetenciának a romantika zsenikultuszát megelőző legősibb formája ez.

²⁸ Vö.: Vojtech Zamarovsky: *Istenek és hősök a görög-római mondavilágban*. Háttér Kiadó, Budapest, é. n.

²⁹ Pausanias: *Görögország leírása*. (ford.: Muraközy Gyula), Pallas Stúdió, Attraktor Kft. közös kiadása, Budapest, 2000.

³⁰ Giulio Romano: Apollon, a Musagétész és a múzsák. Pitti palota, Firenze, 1534 után.

³¹ Hésiodos: Theogonia. Istenek születése. (ford.: Trencsényi-Waldapfel Imre), Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967.

³² Líraféle hangszereken elsősorban az egy hangtestből, két karból és egy kereszttrúdból álló, keretes-húros hangszereket értjük, amelyeknek húrjai a hangtest és a kereszttrúd között feszülnek, mégpedig oly módon, hogy a hangtest rezgőlapja közel párhuzamos legyen a húrozat síkjával. A líra típusai: kithara, chelys (teknőclíra), barbiton, keret-hárfa.

³³ Ezen kívül léteznek 3, 4, 8, 10, 11 húros kitharák is.

³⁴ Az aulosz a legtöbb fordításban fuvolát jelent, hangszer-történetileg azonban sokkal közelebb áll a mai nádnyelvs fafúvósokhoz, például az oboához vagy a klarinéthoz.

³⁵ Trencsényi-Waldapfel: i. m. 70. o.

³⁶ Az antik mitológia az antikvitás emberének szájhagyományra épülő folklorisztikája. Ma már nyilvánvaló számunkra, hogy a lejegyzések csupán egyes változatok és értelmezések kanonizációját végezték.

³⁷ Gluck Orfeuszához lásd: Gál György Sándor: Új operakalauz. Zeneműkiadó, Budapest, 1978. I. 82–86. o.

³⁸ Pándi Marianne: Hangversenykalauz I. Zenekari művek. Zeneműkiadó, Budapest, 1980. 164. o.

³⁹ Liszt írását idézi, és felkéréséről is tudósít: Kelemen Judit: Liszt Ferenc szimfonikus költeményeinek irodalmi vonatkozásai = Zempléni Múzsza, 2006. 2. szám, 52–57. o.

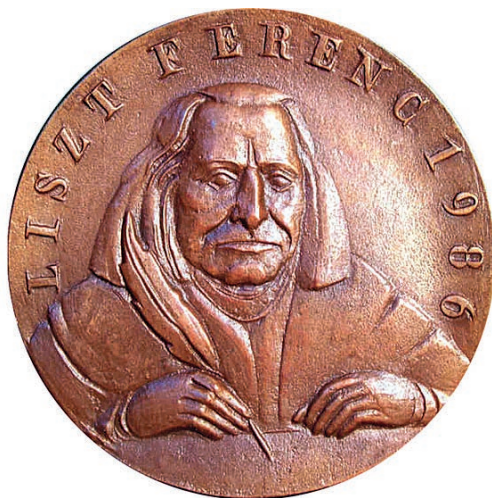
⁴⁰ Sütő: i. m. 269. o.

⁴¹ Káplár László: Ismerjük meg a numizmatikát! Pénzek – érmek – gyűjtők. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1984. 195. o.

⁴² Uo.

Reményi József (1887–1997), 1933;
átm. 70 mm, kétoldalas, öntött bronzérem

Csontos László (1925–); 1986;
átm. 107 mm; kétoldalas, öntött bronzérem

Reményi József (1887–1977); 1956;
átm. 90 mm; kétoldalas, öntött bronzérem

Torff, Emil; 1911;
átm. 60 mm, kétoldalas, vert bronzérem

Brunner, Willi Peter, 1985;
átm. 50 mm, kétoldalas, vert, patinázott bronzérem

*Mayer, Rudolf (1846–1916), 1903,
átm. 60 mm, kétoldalas vert ezüstérem*

*Józsa Bálint, 1981,
átm. 100 mm, kétoldalas, öntött bronzérem*

*Deutsche Numismatik GmbH., Frankfurt am Main; 1963;
átm. 30 mm; kétoldalas, vert ezüstérem*

*Herwig, Otto, 1986,
átm. 38 mm, vert, patinázott bronzérem*

Széll Rita

Thoinot Arbeau és a tánc mestersége

A különböző udvari társastáncformák a szórakozás alapvető részét képezték a 15–18. században. E tánc típusokat a sokrétű dokumentáltság is megkülönbözteti a néptánctól, amelyben gyökereznek. Az első, táncforrást is hátrahagyó táncmesterek a 15. századi Itáliában működtek. A lejegyzés módszere, mélysége időről időre változott. Mint ahogy a táncmesterek mindennapi tennivalói is a különböző korszakokban.

Nehéz elképzelni, hogy mit jelentett a reneszánszban vagy a barokk korban táncmesternek lenni. Manapság ahhoz vagyunk szokva, hogy a zenész muzsikál, a táncos pedig táncol. Ez azonban nem mindig volt így, s ez a kétféle tudás megfért, sőt kívánatos volt egy személyben.

A táncmester – arisztokraták, később polgárok táncoktatásával foglalkozó szakember – a bálók, udvari ünnepek, idővel színpadi előadások megálmodója és rendezője. Egy személyben koreográfus és zeneszerző, ceremóniamester és illemtanár. Ért a hangszeres játékhoz, víváshoz, lovagláshoz, tanult a költészetben, filozófiában, esztétikában, matematikában. Összegezve: nagyra becsült, sokoldalú művész, s olykor táncelméleti munkák szerzője. A táncforrások nyelvi sokszínűsége, archaizáló stílusa viszont gyakran jelent akadályt a megfejtésben.

A *Táncmesterek* című sorozattal reneszánsz és barokk szerzők korszakos jelentőségű műveit kívánjuk magyar nyelven elérhetővé tenni. Ezeknek a kezdetben kéziratos, később nyomtatott formában fennmaradt tánckönyveknek, valamint egyéb publikációknak és ikonográfiai anyagoknak köszönhetően ma is újrateregethetjük Európa különböző országainak udvari-, társas- és színpadi táncait.

Valamennyi tánclejegyző megegyezik abban, hogy a tánc örömforrás, a tánc gyönyörködtet, de egyben komoly testedzés is, s az egészség megtartásának, csakúgy, mint a jólneveltségnek, szerves része. A *Táncmesterek* sorozat első kötetének szerzőjét, bár hivatását tekintve nem volt táncmester, tánckedvelő laikusként hátrahagyott, méltán híressé vált műve egyértelműen a táncmesterek sorába emeli.

Jehan Tabourot (1520, Dijon – 1595, Langres) francia egyházi méltóság, zene- és tánckézikönyv író. Neves burgundi családból származott, jogot tanul Dijonban, Poitiers-ban és valószínűleg Párizsban is. Egyházi karrierjét kinevezéseiből ismerjük. Álnevek mögé rejtőzve több világi művet publikált. Leghíresebb ezek közül az *Orchesographia* című zene- és tánckézikönyv, amely 1588-ban kapott kiadási privilégiumot és 1589-ben jelent meg. Langres kanonokja a tánc mesterségéről írott művét a Thoinot Arbeau anagrammatikus írói álnév mögé bújva adta ki. A könyv fedőlapján ez áll: „*Orchésographie et traité en forme de dialogue par lequel toutes personnes peuvent facilement apprendre et pratiquer l'honnête exercice des dances*”, azaz: „*Értekezés dialógus formájában, mely által bárki könnyű szer-*

rel megtanulhatja és gyakorolhatja a tánc tisztas mesteriségét.” A mű posztumusz kiadására változtatlan tartalommal, de meghosszabbított címmel (*Orchesographie, methode, et teorie en forme de discours et tabulature pour apprendre a dancier, battre le Tambour en toute sorte & diversité de batteries, louëdu fifre & arigot, tirer des armes & escrimer, avec autres honnestes exercices fort convenables a la ieunesse*) 1596-ban kerül sor.

A humoros hangvételű írásban a 69 éves Mester a reneszánsz legdivatosabb, többségükben Európa-szerte elterjedt tánc típusait nemcsak felsorakoztatja, hanem meg is tanítja. A traktátus szól a báli szokásokról, a zenéről, az előadói gyakorlat kérdéseiről és a használatos hangszerekről is. A művelt társaság mindennapi táncgyakorlatát rögzítő könyv tartalmaz csoportos, páros, valamint színpadias és egzotikus táncokat is. A lejegyzett repertoár mutatja, hogy Arbeau jól ismerte a korszak táncnyelvét. A reneszánsz táncok alapformáikban legvilágosabban, és nem egy típus tekintetében kizárólagosan, csak nála jelennek meg Franciaországban. „Végigkomponált” koreográfiát Arbeau nem minden esetben közöl, viszont sok lépést és kombinációt megad, utalva azok fűzés módjára, koreográfiai szerkesztési elveire és jellegzetes térformáira.

Arbeau a táncok rögzítésére – a reneszánszban szokásos szöveges leírás mellett – különleges tabulációt alkalmaz. Módszere, a vertikálisan elhelyezett vonalrendszer, a táncmozdulatok szöveges hangonkénti hozzárendelésével, egyedülálló. Tabulatúrája a mozdulatok időbeliségét is megadja. A tabulatúrában minden lépés, illetve mozdulat kezdete az a hang, amelyik mellé vagy alá írva van. A kiírt utasítás a következő lépésig, mozdulatig tart.

A lépés elnevezéseket csak ott fordítottuk magyarra, ahol a fordítás által nem csorbult a kifejezés tartalma, de ahol zavart keltő lett volna, ott megtartottuk az eredeti francia terminust. Néha a tabulatúrákban – a praktikum és a jobb érthetőség kedvéért – a két külön sorban megjelölt utasítást egy sorban szerepeltetjük. Ezeket a helyeket lábjegyzetben szintén feltüntetjük.

A lépés- és mozdulat-instrukciókkal kiegészített táncdallamok, a megrajzolt figurák, mind az értelmezés, a rekonstrukció segítői. Azok az Olvasók, akik az *Orchesographia* gyakorlati alkalmazásához, a könyv zenei kérdéseire szeretnének bővebb magyarázatot, illetve konkrét segítséget kapni, vagy éppen a tánc típusok története iránt érdeklődnek, forgassák a sorozat szerkesztőjének korábban megjelent kötetét, a *Régi táncok iskoláját* (Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2001).

Az *Orchesographia, avagy a tánc mesterisége* fontos kortörténeti dokumentum, minden régi táncsal és régi zenével foglalkozó ember bibliája. Anyaga sokféleképpen felhasználható. Kézenfekvő, hogy színpadra lehet állítani, de alkalmas a nagyközönség bevonására, tánc házak tartására is. A régi táncok által valóságosan is átélhetővé válik mindaz, amit a társművészetek találkozása jelent. Emellett a régi táncok ismeretének, a történelmi társastáncok korabeli forrásokon alapuló, a legújabb tánc tudományi kutatási eredményeket figyelembe vevő alkalmazásának fontos hatása lehet nemcsak a táncművészeti képzésre, de a zeneművészeti oktatásra is. A régi táncok gyakorlatának, a tánc karakterek ismeretének hangszeres játékot inspiráló és transzformáló hatása már bizonyított.

(*Thoinot Arbeau: Orchesographia, avagy a tánc mesterisége. Fordította: Jeney Zoltán. Szerkesztő: Széll Rita. Prae.Hu – Arbeau Art, Budapest, 2009. Táncmesterek sorozat, sorozatszerkesztő: Széll Rita*)

Kaán Zsuzsa

Életmű és pályakép

Kun Zsuzsa portréja

Kun Zsuzsa, a magyar klasszikus balettművészet emblematikus alakja 2009. december 9-én ünnepelte 75. születésnapját, és 2010. június 7-én operaházi tagságának 60. évfordulóját. Pályája főbb állomásaira, alakításaira, színpadi varázsára még sokan emlékezünk. Kun Zsuzsa generációk egész sora számára vált fogalomná, és a balettszerető közönség körében még ma is egyet jelent magával a balettművészettel!

Napjainkban a balettművészet külföldön – mondhatni, világszerte – fényesebben ragyog, mint bármikor. Kis hazánkban viszont – más művészeti divatok, áramlatok felerősödésével – halványulni kényszerül. Ezért különösen értékes és időszerű, hogy Kun Zsuzsát köszöntve, személyisége által – ha csak villanásra is –, visszaidézzük az elmúlt fél évszázad budapesti balettművészetét.

Kun Zsuzsa számára – szakmai állomásait tekintve – az operaházi balettkolától Nádasi Ferenc balettstúdióján át egyenes út vezetett az Operaházba. Technikai felkészültsége és muzikalitása már az operák balettbetéteiben és a repertoárbalettek epizód szerepeiben megmutatkozott. Csakhamar a főszerepek is megtalálták, elsőként Zaréma *A bahcsiszarjai szökökútban*, majd Mária hercegnő *a Diótörőben*. Zarémaként – 1952-es debütálásakor – éppúgy ráérezett a gyönyörű grúz asszony karakterére, mint később az elrabolt „hercegi lengyel leány”: a hamvas Mária lírai alkatára. Különleges adottságainak köszönhetően 1957-től folyamatosan táncolta mindkét eszményi nőalakot; és mindkét főszerepből megteremtette a puskinsi ideált. Harangozó *Keszkenőjében* mint Sári, a tüzes-eleven cigánylány szintén remekelt (1953), a *Coppélia* Swanildajaként pedig (1954) – a szerep kétarcúságánál fogva – felkészültségének akkori teljes skáláját bemutatta.

Előadóművészként ezt követően adatott meg számára, hogy technikáját és stílusát tovább csiszolhassa, s hogy a legapróbb finomságokat a legjobbaktól: a moszkvai Koreográfiai Intézetben és a Bolsojban, a klasszikus balett fellegvárában szerezhesse meg (1955/56). Első, csaknem egyéves moszkvai tanulmányújáról hazatérve találkozott a politikával. Számára is megcsillant az ismeretlen kihívások lehetősége, de Kun Zsuzsa úgy döntött, nem lesz hűtlen sem az édesanyjához, sem a hazájához, se az Operaházhoz.

Az 1960-as, premier-értékű felújításkor remekbe szabott alakítása lett a *Párizs lángjai* Színésznője: alakja, tartása a kisujja hegyéig olyan volt, mint egy Watteau-képé, vagy egy meissenai porcelánfiguráé.

A gyors felfutású balerinapálya állomásai között a címszerepek sem vártak magukra sokáig. A nagy áttörés a *Giselle* (1958), amelyben Kun Zsuzsa a fehértütös balerinaszerepkört a magyar balettszínpadon elődeinél sohasem tapasztalt módon jelenítette meg. *Giselle*-t táncolni – ez minden született balerina álma. Kun Zsuzsának sikerült, hogy ebben a szerepben, s hozzá ismét kétféle alakban – tehát szerelmes parasztlányként

és annak halott kísérteteként – minden mozdulatot, gesztust, arcjátékot egyéni módon kidolgozva, átgondoltan vigyen színpadra. Eközben a legrejtettebb lélektani húrokat is megpendítette: pajkos és üde volt az első felvonásban és éteri finomságú villi a másodikban. Így vált mai mércével is – a Magyar Állami Operaház balettegységese történetében elsőként színpadra állított romantikus balettből – e tradicionális címszerep ideális megformálójává. És megfordítva: pályáján így vált mérföldkövé maga a feladat.

A francia-orosz balettromantika e hazai ünnepe és a művésznő „kiugrása” után máris következett Harangozótól a *Seherezádé* (1959). A címszereplő és az ifjú mór alakjában úgy egygészt forrni, és annyi szenvedéllyel összeolvadni, mint Kun Zsuzsa és Fülöp Viktor, azóta még senki nem tudott. De jött a pálya újabb mérföldköve, az orosz klasszika prominens balettje: *A hatyúk tava*, amelyben – hosszas felkészülés után – végre ő is eltáncolja Odette-Odília szintén kettős szerepét (1960).

A sikeres beállást követően a művésznőt ismét premier szerepben láthattuk. Lavrovskij neki adta Júliát, a balett parádés budapesti betanításakor (1962). Rómeót Havas Ferencre, Mercutiót Sipeki Leventére, Tybaltot Fülöp Viktorra bízta. Tökéletes szereposztás, katartikus, szédítő, nagyformátumú előadás! Ott voltam, láttam. Ezt a verziót soha semmikor nem táncolták el négyüknél hitelesebben. Akkor is éreztem, ma is állítom.

Kun Zsuzsa számára a hazaiak mellett számtalan külföldi siker is megadatott – Moszkvától Leningrádig, Londontól Sydneyig és Párizsig. Korának ő volt a legkeresettebb, külföldön is „felkapott” és megbecsült magyar balerinája! De elkalandozott a koreográfia és a modern balett világába is – a Fülöp Viktorral közösen komponált *Mario és a varázslóban*, illetve Eck Imre *Tavaszi áldozat* című táncdrámájának főszerepében (1963). Miközben még mindig sorjázta a fontosabbnál fontosabb klasszikus és modern főszerepek: a *Tűzmadár* (1966), a *Csipkerózsika* (1967), a Seregi-féle *Spartacus* Flaviája (1968), *A rosszul őrzött lány* (1971), majd ismét egy páratlan Seregi-balett, a *Sylvia* (1973).

Ám a karrier kötelez! Még manapság is, nemhogy a 60-as, 70-es évek Magyarországon. Kun Zsuzsa tehát közéleti szerepet is vállalt: tisztséget a rendszerváltás előtti Táncszövetségben, zsűrizést és elnöki posztot rangos nemzetközi versenyeken, sőt, hivatásszerűen erősödő igazgatói pozíciót is az Állami Balett Intézetben, a jelenlegi Magyar Táncművészeti Főiskolán. Itt – időközben a színpadtól végleg visszavonulva – szakmai tudását, tapasztalatait és angol-orosz nyelvtudását évtizedek óta, jelenleg is kamatoztatja számos magyar és külföldi növendék balettmestereként.

Mindez milyen sok, és mégis mennyire kevés! Meggyőződésem ugyanis, hogyha Kun Zsuzsa nem Rákospalotára, hanem – mondjuk – Richmondba születik, nemcsak pályaképe alakult volna másként, de mindenképp több megbecsülésben lett volna része. Ám a népszerű Kun doktor úr lánya, aki minden külföldi útjáról szívesen tért haza, jelenleg is a szülői házban él, és nem elégedetlen. Büszke arra, hogy – Fülöp Viktorral megosztva – igen fiatalon, 28 évesen Kossuth-díjat kapott, hogy az Operaház Mesterművésze lett, s hogy főiskolai tanárként 2004-ben Professor Emerita lett. Ma is öröme telik a külföldi növendékek, különösen a szorgalmas japánok tanításában.

De ha olykor titkon mégis eszébe jut, hogy ez a zárt és belterjes szakma nem egészen „tartja őt a helyén”, úgy hiszem, igaza van: sőt, Kun Zsuzsa önértékelése tényszerű és hibátlan. Mert igaz ugyan, hogy amíg táncolt, addig úgy alakultak a dolgok, miként a magyar viszonyok között egy baletthírességgel szemben elvárható. Ám amikor a művészpályának vége lett, munkájára egyszeriben csak korlátozott mértékben tartottak igényt,

és kevesebb feladatot kapott, mint amennyire képes lett volna. Ez a kötet talán pótolhat valamit. Talán egy cseppnyi gyógyír lehet minden ki nem mondott gratulációra, minden el nem hangzott „Köszönöm”-re, minden le nem írt dicséretre, minden át nem nyújtott virágcsokorra. Bánatra és fájdalomra, ami ezzel a pályával járhat.

Néhány éve egy növendékvizsga után, két ifjú balerináról beszélgettünk. Képességeiket összehasonlítva, Zsuzsa ezt mondta: „Nézd, tudjuk, hogy X egy jó táncosnő, Y viszont egy nagy táncosnő!” Igen, ennél tömörebben nem is lehetett a köztük lévő döntő különbséget megfogalmazni. Ezért hát a róla szóló monográfiában, amellyel 75. születésnapja alkalmából és 60 éves operaházi tagsága alkalmából is köszönteném, hadd kölcsönöz-
zem saját szavait: kedves Zsuzsa, Isten éltesen sokáig! Téged, aki nem csak egy nagy táncosnő vagy, hanem – a magyar balett történetében, máig – a legnagyobb!

(Kun Zsuzsa, a balerina. Írta és szerkesztette: Kaán Zsuzsa. Nemzetközi Tánc- és Kultúra Alapítvány – Trionfo Kft., Budapest, 2010. A kötetre az előszó közlésével hívjuk fel olvasóink figyelmét.)

Beck Ö. Fülöp (1873–1945); 1925, átm. 74 mm, kétoldalas, öntött bronzérem

Nyerges Gábor Ádám

Magad helyett zümmögő

- zárlat tetszőleges nyitányhoz -

kelj föl és várj
két percet míg kellőképp
áthül a víz
bolyongj zsidbadt ajkaid között
billegő szenttelen fogkeféddel
ismeretlenné sötétült
nappalid mélyén
hajnali lump talpad alatt
mint a puha város
szisszen a szőnyeg
s örülj amint kit végül
valahogy megint nem
basztak meg vagy raboltak ki
árnyékaid halomba a matt bútorokon
mint keresztbetört éjsötét
órlángok pisszegnek belőlük rád
hogy nem lesz mindig még így se
hát e savanyú jéghideg hajnalokon
míg a víz kifolyja magát archidegre
mint lenned illenék fekve
önnön tested kulcsold
magad helyett zümmögő imádra:

Koch Imre

Az évszakok színeváltozása

elhalványulnak győzelmeink
a közeg melybe ütközünk ellenáll
kialszanak a fények
égzengés a távolban
ez egy másik este
az emlékezetet hívtuk segítségül
hogy igazolja történetünk

a papír melyre sorainkat róttuk
mások szavaitól visszhangzik

s mi egészen halk
neszekkel töltekezünk

Szerepek

kölcsönzi mozdulatait
az igazi táncos
játszik velük
visszaadja őket
minden gesztusa ecsetvonás

a tenger sós ízével a szánkban
jöttünk e világra
a nyelv
melyet anyánk kedvéért tanultunk
ugyanúgy beborít minket
mint a föld

Gyöngysor

ködöt gőzöl a föld
a szántók fölött

váratlanul ér célt Sziszüphosz
mozdulataiból újrateemtve
a hegyet

függ tőle immár a hegy
s a teher
mely újranemzi önmagát

Necz Dániel

Körhinta

Beszálsz minden hét elején;
mindenki megy körbe, de igazán
senki sem akarja, a napok
monotonitását a belenyugvás
összetartja. Nyakkendő t kötsz,
mintha fontos lennél, az egész
poroszos gyermekálmom, végtelen
tárgyalásokon vagy -
protokoll dodzsemcsatákon.
Műanyag asztalokon alszol,
a töltőtoll a kezében marad,
hétvégenként is bekérnek, ilyenkor
az engedelmisségért szégyelled magad.
Néha azt gondolod, újra kezdod,
egy-egy szombaton elutazol,
berúgsz, élni próbálsz, de legfőképpen unatkozol.
Hétfőn újra öltönyben ébredsz,
végül megint visszatérsz magadhoz - szürke bohóc
munka közben, a szerepedhez ragaszkodsz.

Novák Valentin

Maj Om Ce mester továbbképzésre megy, de magával hívja Su Shi mestert is, végül hármásban, Pro Li taoista sporthorgással érnek a partra, mert hármásban hallgatni jobb, mintha egyedül motyog az ember a saját orra elé, vagy kettesben örül annak, hogy jobb ketten hallgatni, mint egyedül motyogni az orrunk elé

Maj Om Ce mester elhatározta, továbbképzzi magát a folyónál. Ám előtte felkereste Su Shi mestert, s kérte, tartson vele, mondván két hallgatásban több az igazság, mint egyetlen orrunk elé motyogásban. Oda útkon találkoztak Pro Li taoista sporthorgással is, és elhatározták, hogy hárman képzik tovább magukat, mert három hallgatásban több az igazság, mint két hallgatásban, mely arról szól, hogy jobb ketten hallgatni, mint egyedül motyogni az orrunk alá.

Maj Om Ce mester, Su Shi mester és Pro Li taoista sporthorgász tehát leültek a folyóparton, hogy továbbképződjenek. Már napok óta nézték a víz tükrét, mikor melléjük szegődött egy medve. Gyanakvóan méregette a medve a két mestert és a sporthorgászt, nem különben gyanakvón méregette a két mester és a sporthorgász a medvét. Végül a medve, állat lévén, elunta a továbbképzést, és hazament. Nem tudta, hogy négy hallgatásban... Kisvártatva Maj Om Ce mester, Su Shi mester és Pro Li taoista sporthorgász is szede-lődzkődni kezdett.

Arcukon tagadhatatlan elégedettség...

Pro Li taoista sporthorgász és a vízfodrozó

Egyszer Pro Li taoista sporthorgász ráripakodott a folyóban láthatóan nem a kényszerűség keserűségével, hanem nagy élvezettel úszkáló férfira:

– Mit képzelsz magad, hogy felborzolja az idegeimet?!

Maj Om Ce mester eltűnt

Sokan keresték azokban a napokban Maj Om Ce mestert, mikor eltűnt. Hirtelen hiányozni kezdett... Hiánya érdeklődést keltett... Ezért Maj Om Ce mester döntött: ha nyugalmat akar, azonnal meg kell jelennie...

Maj Om Ce mester ketrec-léte

Maj Om Ce mester ketrecbe záratta magát, megtudja, miféle érzések hatják át a fogoly állapotokat. 13 napig bírta a rácsok lenyomatát a lényegén, majd kinyitotta a ketrec ajtaját. De nem mozdult... Még tizenhét napig ült így, nyitott ketrecajtóval, aztán arra kérte Pro Li taoista sporthorgászt, zárja vissza, mert most már mindegy, nyitva avagy csukva van-e a ketrecajtó. Maj Om Ce mester csak akkor fejezte be a ketreclétet, mikor a száznegyvenharmadik napon beszólt hozzá egy nyugatias vonású újságíró (keleten az effajta teteknek nincs hírértéke, még mínuszos se), akit válaszra sem méltatva faképnél hagyott, miután sértődötten bevágta a bambuszketrec ajtaját.

Maj Om Ce mester kiült Pro Li taoista sporthorgász barátjával a rég nem látott folyópartra. Hosszas hallgatás után mormolni kezdett, inkább csak magának:

– Folyó... Bambuszerdő... Ketrec... A létezés belül dől el... Sodródni, lépdelni vagy ülni... Létezésünk nem látható... Változatlanak maradni – ez a művészet, ez maga az önmagáért való létezés, Pro Li barátom....

De ekkor Pro Li taoista sporthorgász már nem volt ott...

Maj Om Ce mester egy japánkertben

Maj Om Ce mester egy időben mindent felgereblyézett maga után. Ezért a legnagyobb ínség idején, mikor a mester tisztelőinek arra se futotta, hogy saját szájukat betömjék étekkel, nemhogy Maj Om Ce mester zömmel folyóparti ücsörgését honorálják, kénytelenségből elszegődött egy kitaj zen-buddhista kolostor japánkertjébe kötenger gereblyezőnek. Két edényke rizsfizetségért. (Pro Li taoista sporthorgász hiába is kérlete, ne alacsonyodjon le idáig, inkább haljanak éhen kettesben...)

Maj Om Ce mestert csak akkor rúgták ki e fölöttébb bizalmi állásából, mikor egy reggel a daruszigetecske törpefenyője mellett horkolva, mit sem törődve a szellemek tiszteletével, tagjait a világ öt égtája felé ki-be facsarva találták a szerzetesek...

Bakonyi Péter

Az OMEGA ciklusból:

Ötös Ketteske

Fej-Nyak

Hatan – egy szűk, nem euklidészi térben:
mint hibridek lét és nemlét között,
mint messzi klónok, faltól falig fényes fehérben,
hat ártatlan, ítélet nélkül kiüldözött.
Homokékként peregnek a napok (mesében évek),
és nem hangzik el köztük emberi szó,
vizitkor is szinte csak amazok beszélnek,
s ha mégis szólna egyikük, a hangja
zörgő hörgés csupán, fojtott makogás,
feldadogva krákog a fájó torok,
és sisteregve sír rá tompa suttogás:
bénult, riadt, szemérmes férfi-fohász.

A csend meg a kirótt, kemoterápiás
ágynyugalom is valahogy más
itt, mint másutt, itt éteribb, és másként
némul el a kín: egy töltésnyi időre lemerül.
Persze sarcot szed majd e biztatásért,
mikor a felejtő éjjel majd rájuk terül,
s a katonás, gumikesztyűs kezek
ráoltják a lámpát gyorsan, szóltanul
a félájultan heverő hortyogókra
és a tárt szemmel, álmatlanul
álmodozókra, meg akiket a kérdés
kifeszít: Vajon mi bűnért vétkezem?

Mint a hideg, vak börtöncellák
s a testbüdös körletek totális terében, égnek
itt is a falakra szórt, némán figyelő fények.
Vajon, mert aki jókor néz, messze ellát?
Kérdés nemigen hangzik el (itt sose kérnek),
mikor éjjel az ajtót a hosszú folyosóra
tárják. Vajon, mert kint is, bent is félnek?
Így hát, bár egyikük se volt meghívva,
szűk, társas magányuk néhány óra

hosszára egy tág, öntudatlan kórház-kollektíva
áldatlanul áldott tagja lesz: Lám, a légtér,
közös lett, de benne te egyes-egyedül égtél!

De a percenként feljajongó
ettől aligha csendesül, nyögése
bénultan visszanyelt sikoly,
és gurgulázó ugatás a köhögése.
Fel-felhorkan a horkoló, mivel sipoly
nőtt légcsöve s nyelőcsöve között,
s nem bír enni, se inni azóta.
Vonyítana az ébredő, ha volna
hangja, hogy megint pirosat köpött,
de béna teste csak sípolva feldalol,
hosszan, üresen, esdően, szaggatottan,
ahogy az eb, ha levegő után csahol.

Az ágy fölött váladékleszívó készülék,
mellette kompresszoros inhalátor,
a falhoz csatlakoztatható oxigén
és vákuum: visszahozhatnak a halálból.
Ágytálnak tartó, fejrésznek emelő,
a technika majdnem automata már,
eldobható kacsa, ügyes kerékfékező,
ha kell, csőből készült gyors-paraván,
bár annak általában nem itt a helye,
hogy ne ijesztgessük szegény páriát:
ne lássa senki majd, ha annak jön ideje,
más szenvedéseinek legvégső fázisát.

Már mind tört, hiányos testűek itt
e felfoghatatlan türelmű lények.
Műtetre újabb műtétjük következik,
és mégis bíznak, felélednek a remények
hétről hétre megint, bár egynek a torka
dagad, a másikban már nincs garat,
vagy hiányzik fél gégéje, nyelve, porca,
fél arcát elborítja vadon nőtt szövetdarab.
Többnek nyakából műanyag mered előre,
s ahogy a levegő rajta elér a célhoz,
görcsös köhögéssel seper ki belőle
nyúlós, véres tudómálladékot.

Mikor odacsattan belül a csőhöz
a véres pörk, mert száraz és kemény,

leszakadván lentről, a hörgőről,
majd míg a tüdő szűkölve visszaszívja,
csak félig riadnak fel, pedig hiú a remény,
mert ez jön, és csattan újra, kéretlenül.
Talán most, most átjut rajta, gondolja mind,
talán másként bánik vele, mint velem,
a sors, s nem kell átélnünk tehetetlenül
megint, ahogy egyre mélyebbről hasít
fel a szívás-fújás zaklatott orgonasípja,
s a torkot továbbbszorítja a félelem.

Amannak orrán át, fél méter lágy pévécén
töltik a gyomrába a híg tápot meg a teát,
a levest meg a pépet, persze a TB pénzén,
nem is érzi mit, s csak sejti, hogy nem árt,
habár a bűze feltolul a szájba és az orrba,
mikor odalenn a mix rendben rohadni kezd.
Harminc kilót fogyott, csak bőr és borda,
tükörből idegenként néz rá az arca,
látványa apát s fiút is megijeszt.
Szemében megfakultak már mind a fények,
de azért nézz bele mélyen, ha hagyja,
s látod, tompán kicsillan, hogy: élek, mégis élek.

S ha vérpalack, katéter nem volna elég,
van még az arzenálban cső: a vénába szűrva
egy branülön át csöpögnek különféle lék
az erekbe, így indul itt a gyógy-tortúra,
(vegyszer vagy sós víz csak, testi kiszáradásra),
és csurog velük az új hit a gyógyulóknak,
végtelenek tűnő időkön át, ami egy óra,
vagy három, vagy huszonöt is lehet.
Az állványon tele üvegek, zacskók lógnak,
s ők azt nézik egyre, mennyi van még hátra,
meddig bírják még a meglyuggatott erek,
hamar jön-e a nővér a csengőszóra.

Aki rutinos infúziós, csatlakozhat
a huszonnégy órások csapatához
a folyosón, amely zörgeti, húzza, tolja,
félkézzel hozzáragadva az állványhoz,
csepegtetőjét, néha leül, majd továbbgörgeti.
Résnyire a vécéajtó is mindig nyitva marad,
mert lépcső van ott is, vagy a rúd túl magas,
s kilóg a cső mint egy zászló, míg végzi bent

a dolgát, s azzal törődik csak, mi jó neki,
szégyent, látványt, szemérmét feled.
Túl hosszú harc ez, Uram, penitenciának:
lassan asszony is, ember is belefárad.

Kétféle nép van itt: az egyik volt már,
a másik hamarosan átmehet
sugarterápiára, az minden bajra szolgál,
és nem fáj (eleinte), bár nincs benne élvezet.
Amilyen kíméletlen a tumorral
annyira kegyetlenül éget el ideget,
eret, ami csak útjába kerül, szigorral
gyógyít, ha tud, de senki senkit nem hiteget.
Néhány perc naponta, ám hónapokon át,
inkább többet szórní, mint kicsit is keveset,
milliméterre kimérve a nyaláb sugarát,
bár minden újabb lény ismeretlen eset.

Hogy értenék-e egymást félszavakból
ezek az élettől vert néma katonák,
nincs mód kitudni, de a gesztusokból,
az ujjak, kezek, karok és a süket tátozás
íratlan jelbeszédeiből sejteni lehet,
hogy itt még van sorstárs szolidaritás,
ha másutt kihalt is már, de csodák,
igazik, nem véletlenek, már itt sincsenek.
Hogy a vicc és a mosoly meg nem terem,
tudhatod: a gaz már minden bokrot benőtt,
és mégis, a reggel – mert nem euklidészi az értelem –
ott leli minket mind, szelíd, sorban a kötöző előtt...

Bereti Gábor

Vígasztalom P. Kleet

Miközben P. Kleet vigasztalom,
a Nap rostos, spórás árnyéka mögül
egy angyal bámul ránk –,
szemében az árvaság szomorú,
lemondó tekintete.

De P. Klee csak mondja, mondja:

Hej, be nagy kincs feketék közt
a szőke haj.

Én meg folyvást csak vigasztalgotok.

Mert hogy én, mondja,
a szőkék közt, fekete vagyok.

A relatív remény

Mikor a Hold lázhideg arca megrepedezett,
mert sündisznólabdák szurkálták a levegőt,
apró, borostás zajok bújtak ki a földből.
Majd az elapadt, mocsaras tenger
korhadó szikláin – akár a szél szaggatta
rongyos vitorlák –, fönnakadt néhány
színtelen, elvékonyodó kiáltás.
Fönnakadt néhány szédülős, fakó hang
még abból az időből,
amikor P. Klee,
szívében a kentaurusok lebegő reményével
megkérdezte:
Hát akkor most belevágunk, barátom . . . ?

Somoskői Beáta

A Nem Ismerthez (1.)

Kitalálsz vagy alkossalak újra?
Nincs játék, mely felülmúlná:
mondd a neved, tudom, ki vagy.
Határtalan ez a képzet,
mégis nehezen alakítható.
Álmodok rólad,
elvételek, új
vagy, gyönyörű alakú jelenés.
(Hívjanak átkos agyam
beteg tünetének!)

Ha nem beszélsz,
végül nem marad csupán,
kín, aprózódó kődarabok.
Szobor leszünk,
festmény,
irodalom,
leképezés.
Bennem leszel:
isten vagy ember.

A Nem Ismerthez (2.)

Engem átölel a
hiány, téged
elfátyoloz az est:
titkaim tudója lettem,
s magányomban élvezem
a semmit, a lényegtelen.
Az önmeghasonlás mozzanatai
kísérnek távoztod
után: hogy ki vagyok,
csak általad tudhatom meg.
(Önmagam akartam lenni –
szerepmeghatározni
nélküled nem lehet.)

Érintetlen voltam, a szerelem
ima volt csupán.
Most vágyat érzek,
gyötrődésem az anyagból
enyhül – a filozófia
kémiaiba szublimál.

Ujjaim között tartom arcod
drabjait: te sem
maradhattál változatlan,
bárhogy is őrzöd
halhatatlan poétikád.

A Nem Ismerthez (3.)

Az idézőjel
menthetővé teszi a vallomást:
majd kopott ajtók mögött,
száraz torokkal
azt mondd, az
idő rövidsége
szorongásból sarjadó
meggondolatlanságot okoz.
(A távolságban a másodlagos
jelentés felülírja az
egykor egyértelműt.)
Így maradok én /
magam, nem érte
honnan elég
az érzelem.

A belőlem induló
valóság megtöri
a lelked, míg
egymásba vetülve
csak romlani tudunk.

A Nem Ismerthez (4.)

Amit nem tudunk
egymásról,
javunkra válik. –
Ezt felismerve élek
nélkülözve veled,
feszülő
hallgatásban.
Neved sem árultad el,
arcod nem látható:
az érintés maradt első
és utolsó válaszként –
mindez ösztönös,
értelemről foszlott magyarázat.

Látom, kirajzolódik gerinced
vonala: hideg bőrön sötét
völgyhát. Táj
vagy: állandó elemek
változó összege csupán.

Nézem, meghasonlasz
önmagadban:
szép vagy,
áldatlan őszinteség
száll rád. És én boldog
leszek mulandóságom
eleven tudása által.

Zsirai László

Estétől hajnalig

A Nagytétényi úton este,
mikor az üzletek már zárva vannak,
s redőny mögött az összes ablak,
a csend sétál csak nyugalmat keresve.

A templomkertben áhítatos
szobrok imádkoznak ünnepi fényben,
tolvaj-szél oson kerítésen
át, ámde távozása nem viharos.

A kastélypark sötétje horkol,
libasültről álmodó hajléktalan
szuszog védtelen éjszakában
és olykor hideg csókot kap a Holdtól.

Itt a nép estétől hajnalig
a házak rendjét ölti fel magára,
s akárcsak a kutyák magánya,
bizonytalan, hogy miről is álmodik.

A Nagytétényi úton este,
míg hátat fordít a nagy Duna-partnak,
jövőjét derengi a dalnak
egy költő árnya magából kilesve.

Majd hullik a hó a sínekre,
szép emlék zongorázik a távolban,
dallama utolér bárhonnan
s kellemes jellemet ejt a szívedre.

Tusnádý László

A széphalmi Kazinczy emlékhely monográfiája

Kováts Dániel és Kazinczy Ferenc neve évtizedek óta összefonódik vidékünkön és a széphalmi mester szellemi örökségét őrző honfitársaink számára bárhol a nagyvilágban. Aki szűkebb pátriánk iránt érdeklődik, és a „hasonlíthatlan szépségű” Sátor-hegyek megérintik a szívét, elébb-utóbb kíváncsi lesz arra, hogy ez a táj hogyan ihlette meg az emberi lelket, és találkozik Kazinczy emlékeivel. Ezek tanulmányozása során Kováts Dániel munkásságával is megismerkedik. A szerző legújabb könyve méltán lesz nagy élmény a számára, hiszen gyönyörű összegezése mindannak, amit a tudós, lelkes hazafi Kazinczyról és Széphalomról át kíván adni nekünk.

Ebben az alapos munkában egyszerre van jelen a tudós, a költő, a nyelvújító Kazinczy Ferenc munkássága, múltja, saját kora, utóélete és jövője. A széphalmi költődés számai elevenen fonódnak össze: az ősök jó két évszázadon át Sátoraljaújrhelyben tevékenykedtek. Az érsemjéni világrajövetel, az ottani tartózkodás eleve tárgította azt a kört, amely folyamatosan jellemezte Kazinczy Ferencet: zártság és nyitottság oly bámulatos összhangban volt jelen ebben az emberben, hogy minden megközelítésben ez a legmeghatározóbb elem. A tudós, a művész végtelent hord a lelkében, de a megvalósulás bűvöletében zárt rendből indul ki, hiszen a parttalanság veszélye nagy – olyan, mint az árvíz: mindent igyekszik elsodorni.

Érsemjén így lesz olyan alap, amelyből és ahonnan már sehova sem lehet úgy tekinteni, hogy egy adott újabb hely csak az elzárkózás (avagy az elzárás) színtere legyen. Az élet további állomásai: Alsóregmec, Felsőregmec, Sárospatak, Kassa, Sátoraljaújrhely és Késmárk; a tanulás, a munka, a családi kapcsolatok bizonyos otthoniasságot sugallnak. Majd Buda: a halál szigorú és komor árnyéka. Kufstein a szenvedések helye, s a kínok útjának többi állomása is azt bizonyítja, hogy a szenvedés pokoli mélységei után öröm és vigasz a természet mosolygó arca. Ahogy a gólya több ezer kilométeres útja során számtalan veszélybe kerül, de boldogan kezd körözni ott, ahol végső otthonát sejtí, úgy repesett Kazinczy-nak a lelke az otthon, a béke, a nyugalom után. Életútját úgy járta végig, hogy bizonyos értelemben zárándoknak tekinthetjük, hiszen mindenütt a hely szellemét is kereste. Az életveszély, a számtalan gyötrelem után Munkács közelében így jelentek meg előtte a ragyogó csillagok – a természet örök rendje: az a csoda, amelynek az igazi meglátása elképzelhetetlen az Isten nélkül. Élet-zarándokútjának úgy lett a végső állomása Széphalom, hogy az adott hely szelleme vonzotta őt, és minőségileg többet, nagyobb lelki töltetet adott ő ennek a vidéknek az ittlétével, munkásságával. A kötet többszólamúsága abban áll, ahogy egyetlen település kapcsán szinte Kazinczy-monográfia tárul elénk, de a kis falu

nem válik zárt tartománnyá, szigetté. Leginkább a görög templomokat juttatja az eszünkbe: kultikus helyről van szó, a nap, a szél behatolhat oda – nem romboló erővel, hanem „visszafogottan”, fékezetten, úgy, ahogyan az emberi lélek derűjét leginkább biztosítani tudja. A széphalmi otthonból látni, érezni lehetett Patak, Borsi, Újhely fizikai közelségét, régi nagy királyainknak lelki sugárzását, a hozzájuk méltó nagyoknak, a Rákóczi- és a Zrínyi-családnak az egyedüli emlékeit.

Kováts Dániel elsősorban Kazinczy Ferenc széphalmi létéről beszél, arról a rendkívüli „beágyazódásról”, otthonba-lényegülésről, amely idők folyamán, az elidegenedés miatt egyre inkább kikopik a nemzet emlékezetéből. A többségből? Mindenképpen sokakéból, hiszen nem lehet tudni, hogy az a sok félreértés, amely a hatalmas Kazinczy-életművet kíséri, nem abból adódik-e elsősorban, hogy a támadók, az elutasítók épp ennek a létben túlságosan otthonosan mozgó embernek a lelkéig nem jutottak el. Egy-két rokonszenves mozzanatot a bírálók is elismernek (híres, ernyedetlen szorgalmú levélíró), de bizonyos területeken „ártó” jelenségnek tekintik a mestert. Ilyenkor buzgárszerűen tör elő az elutasítás. Pedig Széphalomból tekintve a világot, valóban el lehet jutni az igazi Kazinczyhoz.

A könyv nagy érdeme, hogy meggyőzően, természetes nyelven világítja meg, miért lett Széphalom a magyarság számára zarándokhely. Feltárja a körülményeket, amelyek közrejátszottak e kultusz kialakulásában. E folyamatban szervesen van jelen a múlt, a jelen és a jövő. Abaúj és Zemplén kapcsolata, a nagy emlékek tanúi, a történelmi nevezetességek által fémjelzett települések, a lenyűgöző táj vonzó hatása az a csoda, amely már a gyermek Kazinczy lelkét elbűvölte. Ezt a kötődést csak fokozta a halál árnyéka, a 2387 napos rabság. Kínok útja volt bent

a börtönben, és a kinti világban, a szabadulás után sem enyhültek igazán a bajok. Elég az anyagi nehézségekre gondolni, a perekre, a családtagok közötti meghasonlásra. Ennek épp az ellentéte volt a széphalmi otthon, még akkor is, ha nem lehetett folytonosan a derűnek, a nyugalomnak a hajléka. Időnként a nélkülözés, az éhség köszöntött be ide is, mégis kőszikla volt az életnek, a világnak háborgó tengerében. Onnan emelkedett ki egy rendkívüli szellemiség hallatlan magasra, nekünk is otthont adva nyelvünkben, művelődésünkben.

A szerző minden adatot tisztelettel, a tárgy iránti felelősséggel vizsgált meg. Kiderült, hogy lényeges adatok fontos kiadványokban is tévesen szerepelnek. A tévedés egyik oka lehetett a feszült lelkiállapot, amely a halált követte. 1831. augusztus 22. vagy 23. a széphalmi mester elhunytának az időpontja? Egyes dokumentumok szerint az utóbbi volt a szomorú nap. Szintén léteznek a Kazinczy-mauzóleumhoz kötődő hibás adatok. Egyesek arról írtak, hogy már jóval korábban létezett, holott egyértelmű, hogy 1873-ban lett kész.

Kazinczy példamutató jellem, mély, olykor vibráló érzelmek által vezérelt művész, kristálytisza gondolkodású tudós volt, aki a zord körülmények sújtotta magyarság lételemét biztosította. Nem egyedül művelte, alakította – újíttotta nyelvünket. Egy elszánt és erős közösségnek – a hasonlóképpen gondolkodóknak volt a vezéregyénisége. Akkor, most és mindörökké az a legfőbb érdeme, hogy felébresztette a nemzet lelkiismeretét. A szunnyadó nemzet kénytelen volt rádöbenni, nem mind-egy, hogyan használjuk nyelvünket: ezen a téren is óriási a felelősségünk. Ennek a meglátása, tisztázása életünk folytonosságának az alapja lett. Sorsunkat mi határozzuk meg, és épp a történelmi satuba szorított létünk bizonyítja, hogy ez a sors főképpen a nyelvünkben van.

Ennek a nyelvi hazának a földi, jelképes legfőbb hona így lett Széphalom. Nem véletlenül látta meg benne Petőfi Sándor a lényegét: zarándokhely. Jó elképzelni, hogy a szerves, a gondtalan fejlődés lett volna az üdvösebb a magyar nyelv számára, de a történelem „zavaróállomásait” senki se tudta lebontani. Létet, nyelvet csonkító hatását senki sem tudta a törvények erejével, szellemével megakadályoz-

ni. Egy lehetőség volt: a munkálkodás, az új körülmények számára alkalmas nyelv megteremtése. Így leltük meg szellemi otthonunkat, és ennek az új, nagyszerű honfoglalásnak a legfőbb alakja Kazinczy. Új fényben ragyogtatta fel anyanyelvünket. Ha azt szeretjük, akkor nem lehetünk közönyösek nemzetünk, népünk sorsa iránt: minden hívó hang befogadására képesek leszünk.

(Kováts Dániel: „Fény s nagyvilág énnékem Széphalom” A Kazinczy Ferenc emlékhely története és hatása. Kazinczy Ferenc Társaság, Sátoraljaújhely, 2009.)

M. Grúber Leó (1911–1991); 1936, átm. 61 mm, kétoldalas, vert ezüstérem

Máriás József

Árnyékoszlatás

Vasy Géza könyvei Illyés Gyuláról

A nyolcvanas–kilencvenes években bekövetkezett politikai–társadalmi fordulattal egyidejűleg megindult a kultúra, az irodalom szerepének az átértékelése is. A valóban szükségszerű folyamatban azonban torz és hamis hangok is teret nyernek. A magát posztmodernnek nevező irodalmi–művészeti irányzat tagadja mindazt a kánont, amely az elődök szerepét és munkásságát vállalta és hirdette. Ezt a folyamatot erősítették fel a nemzeti gondolatot és érzést halványítani, eltörölni kívánó, az irodalom társadalom–megújító és tudatformáló, nevelő szerepét tagadó globalizáció propagátorai. Ideológiájuk, az annak szolgálatába szegődött lapok mérhetetlen rombolást végeznek múltbeli értékeink megítélésében, befo gadásában.

Az „átértékelés” áldozatai közt találjuk múlt századi irodalmunk sok kiváló alkotóját és életművét, köztük Illyés Gyula személyiségét és munkásságát, azt az emberét, aki a Bethlen Gábor-i magatartásból erőt merítve „két pogány közt próbált az egyetlen hazáért dolgozni” úgy, ahogy lehetett. Érthető, hogy – az Adyért vívott múlt századi harc analógiájaképpen – megindult a küzdelem Illyés Gyuláért, aki csillagként ragyog nemzeti kultúránk égboltozatján, ott, ahova a pályakezdő költőt, a néhány évtized múltán ugyancsak klasszikussá magasodott Németh László helyezte. Ám manapság az őt rágalmazó, életművét korszerűtlennek

minősítő, jelentőségét megkérdőjelező áramlatok következtében osztoznia kell az általa oly nagyra tartott Ady Endre, a „magyar fa” sorsában. Elhallgatják, munkásságát lekicsinylik, vállalt szerepét korszerűtlennek, időszerűtlennek ítélik. De a mai kornak is megvannak a maga Makkai Sándorai, akik tollat ragadnak, az igaz értékek védelmére kelnek, azokat fölmutatva és tudatosítva lépnek a küzdőtérre, akik a rágalmazó, igaztalan, deheroizáló és hamis hangok keltette szélárnyék-helyzetből a fényre hozzák, rámutatnak az Illyés-életmű örök értékeire, cáfolják a személyiségére zúduló rágalmakat. Gondoljunk csak Tüskés Tibor, Izsák József, Béládi Miklós, Tamás Attila, Domokos Mátyás kiváló monográfiáira, tanulmányaira, és Vasy Gézának az elmúlt bő évtizedben könyveire.

Aki az Illyés Gyula életműsorozat kötetét elolvasta, a benne rejlő gondolatok és eszmék értékeit elfogadta, aki ismeri a nép szociális felemelkedéséért küzdő, a nemzeti sorskérdéseket bátran föl vállaló és hirdető író életútjának állomásait, nyilvánvaló értetlenséggel, megdöbbenéssel fogadja az évtizedek során vele szemben elhangzott hamis vádakokat: ravasz taktikus, ingadozó, kétkulacsos, kompromisszumokat kereső, magyarkodó, nacionalista, fajvédő, fasiszta, antiszemita, egyszer szélsőjobboldali, máskor szélsőbaloldali. Vasy Géza, az említett kötetekben, fölveszi az illyési magatartás és életmű ellen

odavetett kesztyűt, elmélyült elemzéseivel kellően felvértezve vívja csatáját az utolsó nemzeti költő tisztessége és tisztasága, alkotásai értékeinek védelmére.

A „nemzeti költő” megtisztelő cím váltja ki a legvehemensebb ellenérzést az 1983-ban elhunyt költővel szemben. Ez azonban távolról sem valamiféle *epitheton ornans*-ként tapadt Illyés nevéhez, hanem személyiségének és munkásságának lényegét minősíti. Vasy Géza szerint az „se többet, se kevesebbet nem jelent, mint azt, hogy a legnagyobbak közé tartozó alkotó életművében a korszak legfontosabb nemzeti sorskérdései meghatározó súllyal vannak jelen, s a művek sora és az írói szerep részben a szerző életében, részben halála után komoly társadalmi hatást vált ki”, illetve ennél is tömörebben meghatározva: „a nemzet sorskérdéseit egy adott időszakban a legteljesebb körűen szólaltatta meg”. Más megvilágításban: „a nemzeti költő nem egyetlen elemből, hanem sok részből alkot szintézist, feladatvállalása nem szegényít, hanem épp ellenkezőleg: gazdagít”. A költő születésének 85. évfordulója alkalmából rendezett ünnepi esten elhangzott beszédében szólt a kitüntetett elismerés lényegéről: „Utolsó-nak nevezett ünnepi költőnk volt már nem egy. Ady Endre is megkapta ezt a címet, s meg Illyés is, még életében. De megkaphatják mások is: ameddig nemzet él, ameddig anyanyelvén meg tud szólalni, addig lesznek költői s közülük kerül ki – kerülhet – ki mindenkor a nemzeti tudat igazi megszólaltatója is. [...] Illyés nem abban az értelemben utolsó nemzeti költőnk, hogy mások nem követhetik, hanem abban, hogy időben ő hozzánk a legközelebbi.” A törekvés, a szerep és a szolgálat illetén való értelmezése a globalizáció, az uralkodó korszaklelem, „a legújabb kori falanszter” korában sem avulhat el. „Az emberiség addig érezheti magát felnőtt-

nek, polgárnak, valamennyire szabadnak, ameddig anyanyelvi kultúrában, nemzeti keretek közt létezhet.”

Az időkeret, amelyben Illyés Gyulának élnie adatott, történelmünk legzaklatottabb korszaka volt: „a huszadik század az ő évszázada, s ő maga a huszadik századé”. Érzésben és tudatban egyaránt benne élt, azonosult mindazzal, amit népe, nemzete e viszontagságos korban elszenvedett, mindazzal az eszmével és törekvéssel, amely felemelkedését, kibontakozását, függetlenségét, sorsa jobbulását szolgálta. Népből, nemzetben gondolkodó költő volt. 1945 előtt a szociális gondok enyhítésére, az abból való kitörés lehetőségeit kereste, az azt követő közel negyven évben pedig a nemzeti sorskérdéseket helyezte közéleti szereplése, alkotásai tematikájának középpontjába. Ennek jegyében fogalmazta meg a maga *ars poeticá*-ját, hivatásának és szolgálatának lényegét. Vasy, kötetekben, ezt az elkötelezettséget példázza. Értelmezése szerint „az életmű elválaszthatatlan része az életút”, következésképp a közéletiség, a politikai szerepvállalás, illetve annak elutasítása ugyancsak teret kap a kötetek lapjain. Ennek tárgyalása megkerülhetetlen, hisz Illyés Gyula személyiségét támadók e téren keresték a legtöbb „fogást” támadásaik alátámasztására. A „művekben elbeszélte életrajz” meggyőző erővel cáfolja a vádak azzal az alkotóval szemben, aki „úgy emelkedik ki társadalmi rétegekből, ahonnan származik, hogy mindvégig köztük marad, vállalja a szellemi közösséget. Nem ő az egyetlen, aki ezt az utat így teszi meg, de egyike az elsőknek, s mindenképpen a legmaradandóbb művészi művel képviseli és szemlélteti ezt a magatartást és következményeit”. A római szekér példázatára vállalja azt a közéleti cselekvésben, vállalja az írásban, alkotásaiban: „a két kerék a politikai és a szelle-

mi élet, s a szekér csak akkor haladhat jól, helyes irányban, ha mindkét kerék megfelelően, azonos ütemben gördül”. Miként is lehetne ez másképp egy olyan alkotó esetében, aki azt vallja, hogy „áruló lennék, ha csak író akarok lenni”, aki számára az írás „nemcsak önkifejezés, önteremtés volt, hanem társadalmi feladatvállalás”, aki fennén hirdette, hogy „az alkotásnak közösségi feladata is van”.

A közösségi feladatra kora ifjúságában elszegődött. Világnézetét a párizsi évek szélesbítették, adtak annak tágabb, európaibb, egyetemesebb karaktert. Ez vezette őt a népi írók táborába, lett ő is – Móricz Zsigmond szavaival – magvető, azok sorában, akik társadalmi változásokért, egy új, igazságosabb világért, a nemzet függetlenségéért és felemelkedéséért küzdöttek. Aki közszereplést vállal, annak adott esetben taktikáznia is kell. „Illyés Gyula »taktikázása« – hangsúlyozza Vasy Géza – mindig a maga által mindhalálig vállalt stratégiai célkitűzésből következett: a magyar nép megmentésének feladatából, a hazateremtés szükségességének és lehetőségének kiölhetetlen hitéből.” Tette ezt nyílt kiállással vagy hallgatással, tette bátor fellépéssel vagy alkudozással, az „amint és ahogyan lehet” parancsa szerint, de mindvégig és mindenkor megőrizve személyiségének tisztaságát, a maga a belső szellemi függetlenségét. A hatalom csúcsán levő Aczél Györggyel tartott kapcsolat célja sem volt más, mint hogy „megteremtse azokat a reális csoportokat, amelyekben át közölheti nézeteit a magyarság gondjáról-bajáról”. „...taktikai érzéke elsősorban abban mutatkozott meg, hogy minden korban megtalálta azokat a témaköröket és műfajokat, amelyekben alapeszméit a leghatékonyabban lehetett kifejtetni.” Ez korántsem jelentett megalkuvást. „A célkitűzés mindig a diktatórikus, a nemzet számára káros tenden-

ciák visszaszorítása volt, soha nem azok helyeslése, még taktikai okokból sem.” A hatalmon levőket azonban ez nem akadályozta, tartotta vissza attól, hogy munkáit cenzúrázzák, megakadályozzák abban, hogy a kisebbségek védelméért és jogaiért történt bátor kiállása nyomán a román rágalmakra nyíltan válaszolhasson, hogy a *Szellem és erőszak* című kötetének terjesztését letiltásák. Joggal fogalmazhatta meg Vasy Géza: Illyés Gyula „soha nem vált a hatalom dédelgetett kedvencévé”. Tárgyaló partner volt, akit nem lehetett kiiktatni.

Az *Élet-kép* sorozatban megjelent monográfia, az Illyés Gyuláról írott tanulmánykötetek kifejezett szándéka, hogy az alkotót és az életművet kihozza a feledés és elhallgatás árnyékából, oszlassa a téveszméket, cáfolja az alkotóval és életművével kapcsolatos rágalmakat, visszaverje a lekicsinylő vélekedéseket. Műelemzései, a pálya egy-egy mozzanatának értelmezése, kortársaihoz fűződő kapcsolatainak feltárása, az Illyés-monográfiák bemutatása mind-mind ennek a szolgálatában állnak. Megannyi fénycsóva, amely oszlatja az árnyékot, amellyel emléket és nagyságát kisebbiteni szeretnék, segíti a mai olvasót az életmű értékeinek és időszerepének felismerésében, abban, hogy azt beépíthesse a maga érzés- és tudatvilágába. A *Puszták népe* írójának népi elkötelezettsége, nemzeti gondjaink számadója és számtartója ma is elévülhetetlen erkölcsi-etikai példaként áll előttünk. A „haza a magasban” metafora költői álma időtlen és áhított idea minden magyar számára. Illyés Gyula életútja és művei emberségben, magyarságban egyaránt erőforrás számunkra. „Ez az életmű nemcsak irodalomtörténeti érték, hanem olyan hagyomány is, amelynek elevennek kell maradnia, mert hozzánk, s utódainkhoz szól.” Küldetéses ember, küldetéses író volt,

aki „a kiegyenlítő, az összeegyeztethető, a szintetizálni törekvő szerepét vállalta magára”. Az utókor számára is vállalható alkotó egyéniség, kinek életműve aktualitása sosem halványulhat el: „amíg létezni fog magyar nyelv, addig nélkülözhetetlen érték a magyarság s azon keresztül az emberiség számára”.

Nemzeti költő volt. „A mindig is megosztott magyar szellemi életnek olyan egyénisége, aki alkatánál fogva is, célkitűzéseivel is az egységesítést próbálta elősegíteni, hogy ezzel is a magyarság megmaradását támogathassa, egy építőkövet legalább hozzátehesen a még mindig fel nem épített Ady-megénekelte Templomhoz”.

(Vasy Géza felhasznált, ismertetett művei: *Illyés Gyula évszázada (Felsőmagyarországi Kiadó, Miskolc, 1998)*; *Illyés Gyula (Elektra Kiadóház, Budapest, 2002)*; „*Haza a magasban*” (Nap Kiadó, Budapest, 2010)

Sz. Egyed Emma, 1968;
átm. 128 mm, kétoldalas, öntött bronzérem

Bolvári-Takács Gábor

Gazdasági folyamatok a közművelődésben

Koncz Gábor új könyvéről

A magyar művelődésügy fogalomrendszerének változásai a 20. század második felében szorosan követték a politikai folyamatok alakulását. 1945 után rövid időre a 'szabadművelődés' megvalósítása tűnt járható útnak, de a fordulat évétől az etimológiai értelemben egyértelmű felső akaratot tükröző 'népművelés' kifejezés vált uralkodóvá. Az 1949-ben létrehozott Népművelési Minisztérium világossá tette a párt művelődéspolitikát szabályozó igényét, s a kifejezés máshol is teret nyert (Népművelési Intézet; a tanácsok népművelési osztályai és előadói; a felsőoktatás népművelés szakjai stb.). Az aczéli kultúrpolitika a 60-as évek végétől a megengedőbb 'közművelődés' kategóriát szorgalmazta, s az erről szóló 1974-es párhátározat, majd az 1976-os közművelődési törvény nyomán a 'népművelés' kifejezés visszaszorult. El azonban nem tűnt, mert a Kádár-rendszerben a kontinuitáshoz való ragaszkodás mindig erősebb volt a diszkontinuitásra törekvésnél. Így pl. az egyetemi, főiskolai szakok – a kompromisszumok szellemében – a 80-as évek végéig 'népművelés' néven működtek, miközben a kiadott oklevélben a 'közművelődési előadó' szakképesítés szerepelt.

A fogalomváltásnak azonban mélyebb összefüggései is voltak. A művelődés szemlélete kibillent a hagyományos „felhasználói” nézőpontból, a tanítóképző és tanárképző főiskolák közművelődési tanzékeinek 1976-os létrehozása révén pe-

dig vidéken is előtérbe kerültek a tudományos igényű kutatások. Ekkor indult meg az ágazat gazdasági összefüggéseinek feltárása és a nemzetközi összehasonlító vizsgálatok sora is.

Dr. Koncz Gábor *A közművelődés gazdasági kutatásának kezdetei Magyarországon 1974 és 1989 között* című monográfiájának tárgya éppen ezt a folyamatot elemzi, több szempontból is figyelemre méltó módon. Az eredetileg 2005-ben, a Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Karának Kozma Tamás által vezetett Neveléstudományi Doktori Iskolájában – Éles Csaba témavezetésével – megvédett doktori értekezés közel három évtizedes kutatómunka összegzése, s ez feltétlenül tiszteletet érdemel, bár tudjuk, hogy a szerző e művét évekkorábban is megírhatta volna. A téma ugyanis kifejezetten a személyéhez kötődik. A 70-es években – kutatócsoport tagjaként – ő volt a hazai művelődésgazdaságtani kutatások elindítója és névadója. Teljesítménye e tekintetben éppúgy meghatározó, mint ahogy pl. a művészetszociológiában Józsa Péteré, vagy a nonprofit kutatásokban Harsányi Lászlóé, Kuti Éváié és Marschall Miklósié. A szerző és a téma kapcsolatának további jellemzője az elmélet és gyakorlat egyisége. Az ún. cirkuláris mobilitás (tehát a tényleges kulturális intézményvezetői tevékenység és az oktatás-kutatás egymást periodikusan váltó összhangja) Koncz Gábor munkásságában közvetlenül kimu-

tatható. Mindez azt jelenti, hogy nem csupán kutatta és statisztikai módszerekkel elemezte vizsgált témája tárgyát, hanem tapasztalatait vezetőként a gyakorlatban is alkalmazta, ráadásul a költségvetési, a vállalati és a nonprofit szektorban egyaránt. Ezt kiegészítette egyetemi, főiskolai oktatói tevékenysége, amelynek révén gondolatrendszerét tesztelhette és a hallgatói visszajelzéseket beépíthette.

Ez a kutatási felfogás a hazai közgazdaságtudományban nem ismeretlen, sőt – szerencsére – kifejezetten gyakorlat. Számos szakember párhuzamosan vagy felváltva futott be gazdasági-politikai vezetői és oktatói-kutatói pályát. Elegendő e helyütt csupán Angyal Ádám, Bod Péter Ákos, Bokros Lajos, Chikán Attila, Kádár Béla, Kemenes Ernő, Rabár Ferenc, Surányi György, vagy néhány évtizedről korábban Csizmadia Ernő, Friss István, Hetényi István, Huszár István, Stark Antal nevét említeni.

Rátérve immár a kötetre, elsőként a mű beosztását vettük szemügyre. A szerző négy fejezetben tárgyalja témáját, de ez nem kronológiai sorrendet jelent. Az első (*Megközelítések és a fogalmak értelmezése*) a kutatási probléma körvonalazásával, a közművelődés gazdasági összefüggései iránti érdeklődés okainak bemutatásával, a hazai kulturális fogalmi viták kezdeteivel, a fejlődés kulturális dimenziójával s végül a fogalmak mai értelmezésével foglalkozik. A második fejezet (*A közművelődés gazdasági kutatásának elméleti dimenziói*) a témakör hazai és külföldi elméletét tárgyalja, benne a művelődés-gazdaságtan kialakulásával, a közgazdasági elméletek és a kulturális szféra viszonyával, a szakirodalom nyugati (polgári), kelet-európai és hazai megközelítéseivel. A harmadik fejezet (*Hazai makrogazdaságtani finanszírozási tendenciák és a mai szerkezet*) a művelődés magyarországi finanszírozási

technikáit elemzi, heterogén és heteronóm statisztikai adatbázis alapján, tisztázva a módszertani szempontokat, bemutatva a mai szisztémát, külön is vizsgálva a civil és nonprofit tényezőt a négyeszetoros (profitorientált, költségvetési, nonprofit, háztartás) gazdaságban. Végül a negyedik fejezet, *Művelődési otthonok: komplex elemzés 1945–1985–2003* címmel, a közművelődés problémaköre legjellemzőbb és legnagyobb hatású intézményhálózatának gazdasági összefüggéseit tárgyalja.

A kötet érdemi részét szintetizáló igényű összefoglalás és a kapcsolódó további kutatási feladatok fejezetenkénti felvázolása zárja. A függelékben 32 statisztikai táblázat, terjedelmes (húsz oldal) irodalomjegyzék, továbbá rövid magyar és angol nyelvű rezümé található. A kötet olvasása során megállapíthattuk, hogy a vonatkozó szakirodalom áttekintése példaértékű, ezt a bibliográfia mennyiségi értelemben is alátámasztja. A szerző 1974–2004 között megjelent 23 saját (közte több angol nyelvű) publikációja pedig a kutatási téma folyamatos és alapos ismeretéről tanúskodik.

A kötet tartalmi áttekintése után néhány olyan, tézisszerű megállapítást rögzítünk, amelyek különösen megragadták figyelmünket.

1. A retrospektív jellegű témaválasztás ellenére kimutatható, hogy a szerző több évtizedes gyakorlati tapasztalatai nem erodáltak, hanem éppen ellenkezőleg, érlelték a tudományos elemzés alaposságát.
2. A kötet pozitívuma, hogy a művelődésgazdaságtani folyamatok ábrázolását párhuzamosan tárgyalja a közművelődés elméleti megközelítésének és történeti fejlődésének változásaival. A módszer a gazdaságtörténeti és -politikai jellegű elemzéseknél régóta ismert, gondoljunk Berend T. Iván, Kornai János, Liska Tibor munkáira.
3. A folyamatos önreflexió érvényesíté-

se, azaz az „akkor és ott” szempont és megközelítés következetes végig vitele biztosítja, hogy a szerző ne a mai tudását visszavetítve mutassa be a korabeli kutatási szempontokat és eredményeket. Ezt egyébként jóval nehezebb megvalósítani, mintha csupán kritikailag feldolgozta volna saját és mások munkásságát – elhagyva az értelmező kortörténeti párhuzamokat.

4. A statisztikai elemzésekből levont következtetések közül egyrészt a Baumol–Bowen effektusra hívom fel a figyelmet: a szerzőpáros nemzetközi tapasztalatok alapján felállított tézise, amely szerint a kulturális ráfordítások növelése önmagában nem eredményezi a kulturális termelékenység növekedését, Koncz kutatásai szerint Magyarországon is érvényesült. A másik megállapítás a kulturális szektor ráfordításainak 25%-os állami és 75%-os nem-állami (lakosság, nonprofit) forrásmegoszlására vonatkozik. Ez a jelenség – amely ellentmond a szocialista állam mindenhatóságáról szóló elvnek – a 20. század második felében, kisebb-nagyobb

ingadozásokkal bár, de folyamatosan érvényesült.

A pozitív megállapítások mellett, a szerzőnek fel nem róhatóan, de negatív tényezőként kell értékelnünk a forrásokban rejlő meghatározottságot. Az elemzéshez felhasznált statisztikai adatsorok különböző időszakok termékei, így többször visszatérő probléma az összehasonlíthatóság hiánya. Ezt részben a felmérések tárgyát képező életviszonyok folyamatos változása, részben a felmérések időben eltérő módszertani szerkezete és kategóriarendszere okozza. Így egyes közművelődés-történeti fordulópontoknál megbicsaklik az elemzési folyamat, jelezve a statisztikai adatokra épülő elemzések korlátait.

A kötet forrásanyagát azonban – amint a bibliográfiából kiderül – messze nem csupán számok alkotják: összességében nagy ívű és tartalmas áttekintést kapunk a 20. század utolsó harmada közművelődés-gazdaságtani folyamatairól és egy új tudományág megszületésének körülményeiről.

(Dr. Koncz Gábor: A közművelődés gazdasági kutatásának kezdetei Magyarországon 1974 és 1989 között. Napkút Kiadó, Budapest, 2010.)

Wittig, Hermann (1845–1882), 1880; átm. 21 mm, kétoldalas, vert bronzérem

Pecsuk Ottó

Könyv a Magyar Bibliatársulatról

Végigolvasva a Magyar Bibliatársulat hatvan évének összegyűjtött néhány jellemző dokumentumát és híradását, nem tudok szabadulni attól a gondolattól, amely teljesen nyilvánvaló: Isten, aki az ó- és újszövetségi Szentírásban magának egy kiválasztott népet gyűjtött egybe, és azt megőrizte minden buktatón, csalódáson, vereségen és a még sokkal veszélyesebb győzelmeken keresztül is, nem fejezte be a munkálkodását a Bibliában olvasható eseményekkel. Ugyanő munkálkodott 1949 előtt, 1949 után és remélhetően ő fog munkálkodni 2009 után is a magyarországi bibliamunkában, emberi szolgálai révén vagy éppen nélkülük. Hihetetlen, mennyi minden történt azóta, hogy a Brit és Külföldi Bibliatársulat elhagyni kényszerült hazánkat, és ráhagyta a magyar nyelvű Biblia iránti felelősséget a Magyarországi Református Egyházra s közvetve az együttműködni kész protestáns felekezetre. A világtörténelem átvonult Magyarországon, és nem volt hozzánk kegyes, ahogyan a korábbi évszázadokban sem. Felszabadulás-megszállás, ébredés, kommunista hatalomátvétel, kegyetlen-mámorító-csalódott ötvenes, eligazodást kereső hatvanas, szorgalmas hetvenes és olykor megelégedett, máskor határokat feszegető nyolcvanas évek. Azután a rendszerváltozás, amelyre nagyon kevesen számítottak, de amelyet utólag olyan sokan megjósoltak, majd az oly sokak által eltékoztottnak érzett elmúlt húsz év. E tör-

ténelmi díszletek között a Magyar Bibliatanács, majd a Magyar Bibliatársulat annak az előbb kényszerűnek induló, azután egyre hatékonyabbá kovácsolódo együttműködésnek a színterévé vált, amelyet a bibliamunka területén fejtettek ki atyáink. A politika, az ahhoz rendszerváltozás előtt és után egyformán alkalmazkodó egyházpolitika, a nagy formátumú és ezért később könnyen elemezhető-kritizálható személyiségek, a lángoló szívű igehirdetők és a csendes, hűséges, áldozatos életű bibliamunkások együtt formálták ezt a hatvan esztendő. Minden örömeért, eredményéért, a lefordított, kinyomtatott és terjesztett bibliák millióiért Istennek kell hálát adnunk; minden megalkuvásunkért, elszalasztott lehetőségünkért, kényelemszeretetünkért és önféltésünkért pedig csak tőle várhatunk bocsánatot, mégpedig úgy, hogy reméljük, még a hibáink sem történtek hiába: vagy még mi tanulhatunk belőlük, vagy majd csak az utódaink.

A Magyar Bibliatársulat akkor jött létre, amikor, először a magyar történelemben, rajtuk kívülálló okok miatt megadatott a protestáns és ortodox egyházaknak az a rendkívüli lehetőség, hogy végre felelősséget vállalhatnak a magyar nyelvű Biblia fordításának, kiadásának és terjesztésének hatalmas szolgálatáért. Mint az egyháztörténelemben annyiszor, itt is bebizonyosodott, hogy „teher alatt nő a pálma”. Miközben az egyházat látszólag megbénította az új helyzet, amelyben megfosztott

minden olyan anyagi eszközétől, amely emberileg nézve képessé tehetné volna egy ilyen feladat elhordozására, valójában lelkileg felnőtt hozzá, és példátlan lelkesedéssel fogott a megvalósításhoz. A fennmaradt dokumentumok alapján nyugodtan állíthatjuk, hogy nyugati szemmel nézve a magyarországi egyházi fejlemények a legizgalmasabbak közé tartoztak a világon. Hosszú évekig egyáltalán nem dőlt el, hogy helyt tud-e állni az egyház ilyen lehetetlen körülmények között is. Lesz-e Biblia a keresztyének számára, akik Biblia nélkül egészen biztosan nem maradhatnak meg ebben a hitvalló helyzetben. Lett Biblia és volt hitvalló helytállás is évtizedeken keresztül. És bár sokszor halljuk azt, hogy e két dolog nemcsak hogy egymástól függetlenül történt, de éppen hogy egymás ellenére, mintegy az egyház két szintjének, a „felsőnek” és az „alsónak” az egymástól elszigetelt életjelenségeként, némi – történelmi szempontból talán túl közeli – „távlatból” szemlélve azokat az éveket, talán kijelenthetjük, hogy a történelem és az egyház Urának kezében a kettő mégis szervesen együtt létezett.

A Magyar Bibliatanács és Bibliatársulat életét és „politikáját” a külső szemlélők (és itt általában a Bibliatársulatok Világszövetségének képviselőire gondolhatunk) mindig is némi értetlenséggel társuló csodálattal szemlélték. A magyarok ugyanis mindig „különutasok” voltak. Képesek voltak működtetni egy Bibliatanácsot a legkeményebb diktatúra éveiben, képesek voltak Bibliát fordítani külföldi pénz nélkül. Képesek voltak a fordításszakmai segítsé-

get intelligensen, kritikával kezelve és mérlegelve, a hazai viszonyokra alkalmazva, de mégis alázatosan elfogadni. Képesek voltak a biblianyomtatást itthon folytatni és mindvégig itthon tartani, és nem utolsó sorban képesek voltak megszervezni a United Bible Societies első európai világgyűlését – egy akkor még kommunista Magyarországon. Sőt, képesek voltak a kilencvenes évektől – amikor a posztkommunista országokban gombamód létrejövő bibliatársulatok a nyugati támogatásban még évtizedekig kimeríthetetlen forrásokat láttak – módszeresen arra készülni, hogy egyszer majd megszűnik Kelet-Közép-Európa „kuriózum” jellege, és akkor majd mindenkinek a saját lábára kell állni. Hogy mennyi kritikát kapott ezért a hálátlan pesszimizmusnak látszó előrelátásért a Magyar Bibliatársulat! Így néztek ránk külföldön, s talán még azt a jelzőt is megkaptuk néha-néha, amit az aranycsapat vívott ki Londonban a legendás meccsen: „the crazy Hungarians” („az őrült magyarok”). A 2008-as Biblia éve, amely legendásan a katolikus-protestáns szembenállás által meghatározott hazánkban a keresztyének teljes egyetértésével és együttműködésében ment végbe, csak folytatta ezt a hagyományt. Hogy itthon hogyan tekintettek a Magyar Bibliatársulatra, arról az idősebbeknek van fogalma, a fiatalabbakat pedig majd egészen biztosan eligazítja az egyháztörténelem. Az eltelt hatvan évben nincs mit ünnepelni. Hálát adni azonban annál több. A Magyar Bibliatársulat Kuratóriuma nevében azt remélem, hogy erre világosan rámutat majd ez a szerény kiadvány.

(A Magyar Bibliatársulat hatvan éve. Szerkesztette: Pecsuk Ottó. Kiadja a Magyar Bibliatársulat megbízásából a Magyarországi Református Egyház Kálvin János Kiadója, Budapest, 2009. A kötetre a szerkesztői utószó közlésével hívjuk fel a figyelmet.)

Koncz Péter

A környezettudatos tájgazdálkodás nyomában

Az alábbiakban két kiadványra hívom fel a figyelmet. Bár Magyarország különböző tájegységeiről szólnak, közös vonásuk a környezettudatos tájgazdálkodás szemléletének erősítése, a természet és az ember együttélésének felelős bemutatása.

*

Az utóbbi évek szélsőséges időjárási eseményei növelték az árhullámok gyakoriságát, már nemcsak tavasszal, hanem akár télen is. A klímaváltozáshoz, a mindenkori időjáráshoz, továbbá a megváltozott és változó területhasználat következményeihez pedig folyamatosan alkalmazkodni kell. Így megfontolandó bizonyos árterületek visszaállítása, a hullámterek növelése; meg kell fogni és tájgazdálkodással hasznosítani a Dunán, a Tiszán, a Bodrogon lezúduló vizeket. A korszerű vízgazdálkodás a szélsőséges időjárási események kiegyenlítésében, sőt a belvizek gyakoriságának csökkentésében is segít.

Az elmúlt századok vízrendezési és lecsapolási munkálataival nemcsak a víz, de egy sor gazdálkodási forma is más irányba terelődött. A folyók és a csapadék, jórészt magasodó gátak közt, hasznosulatlanul távoznak az országból. A gazdaság egyre inkább a nagyüzemi, monokultúrás, szántóföldi termelés arculatát vette fel. Az agrárkultúrában megjelenő víz sokszor már csak gondot – árvizet, belvizet – okoz. Egy hétre rá aztán, ugyanott, már az aszály jelenti a problémát. A múltban *ott volt a víz* a

tájban, s most is jelen kívánkozik lenni. A vizet hasznosító, a régi ártéri gazdálkodás módosított, a jelen körülményeknek megfelelő felélesztésére most egyre nagyobb szükség és talán lehetőség is van az Európai Unió Duna Stratégiáján belül. Az ártéri rendezések előtti árvízi és *fokgazdálkodás* komplex feladat volt. Egyszerre tette lehetővé egy kistájban belül a halászatot, a fakitermelést, a legeltetést, a méhészetet, a gyümölcsstermesztést. Vajon hogyan?

Hagyományos tudással. Ezt mutatja be Andrásfalvy Bertalan *A Duna mente népének ártéri gazdálkodása* című könyvében. Helynevek, történeti leírások, továbbá számos korabeli törvény, levéltári feljegyzés alapján részletesen rekonstruálta a Tolna és a Baranya menti árterületek használatának történetét, módját, viszonyrendszerét. Kiderül, hogy az ártéri, illetve fokgazdálkodás műveléséhez igen sok apróbb-nagyobb, finom szabályozásra, fortélyra volt szükség. A fokgazdálkodás alapját képző *fokok* olyan átvágások voltak az övzátányok legalacsonyabb pontjain, ahol a folyó szabályozottan kiléphetett az árterületre. Itt a víz elárasztott legelőt, rétet, kaszálót, erdőket, sőt csatornákon át befolyhatott a gyümölcsösökbe is. A vizeknek a fokokon való ki-be eresztésével szabályozták a rétet, az erdőt, a gyümölcsös és az állatok húsának minőségét. A fokgazdálkodással egyúttal ármentesítettek, illetve megtermékenyítették a talajt. Később, az ár levonultával, a víz ugyanazon

a fokokon visszatérhetett a folyóba. Fontos volt pontosan tudni, hogy mikor indul meg az apadás. Ezt a fokokban úszó égő tapló jelezte. Ha ez visszaindult a folyó felé, akkor már a halak is visszasiettek az ártérről. Ekkor kellett résen lenni és útjukat állni *rekesszekkel, vejszékkel*, amely a halakat a *balogfejbe* terelte, ahonnan már könnyen ki lehetett emelni őket.

Az ár elmúltával visszaengedték a lovakat, marhákat, disznókat a *legelőre*, pontosabban a keményfás, fűzfás erdőbe, nádasba, rétre, ugarra, tavalyi kaszálóra. A 19. század előtt ugyanis a *legelő* fogalma nem egyezett meg annak mai jelentésével. A mára kialakult nagyüzemi termelésben egy-egy területet rendszerint hasonló művelési ággal hasznosítanak, több éven át. Ma kevésbé váltakoznak, fonódnak össze az eltérő gazdálkodási formák. A különböző művelés alatt álló területek nem állnak kapcsolatban a környező más jellegű mezőgazdasági tevékenységekkel. Korábban azonban térben és időben változatos, mozaikos tájgazdálkodás volt jellemző, egy terület egy művelési ággal való hasznosítása nem volt kizárólagos. Így az is változott, hogy mikor mi volt éppen a *legelő*. A fokok által az ártéren, a különböző mélyedésekben, több ezer *halastó* képződött. A vízrendezések előtt a Duna mente halas nagyhatalom volt; „*ötték a sült halat a főtte*”. Akár a kenyér helyett is. A lecsapolásokkal a hagyományos tudás és a köré szerveződő társadalmi berendezkedés, műveltség is visszaszorult. Csökkent a hal mennyisége, az ártéri erdők és a gyümölcsösök kiterjedése. Pedig termelt itt vagy *60 féle alma, 20 féle szilva és 47 féle körte*. Sok fát beoltottak, kereszteztek egymással csak azért, hogy „*minek legyen ez vad, hadd teremjen*”. Olyan körtéről is olvashatunk, amelybe két fajtát oltottak; a *törökországi és a nagyasszonyi körtét*. Így mire az egyik leérett, addigra megérett a

másik. Hozzá kell tenni, hogy ezeket a fákat még csak nem is permetezték.

A hagyományos tudást a modern ökoszisztéma alapú, klímaváltozást is figyelembe vevő ártéri gazdálkodással ötvözve a táj többet képes nyújtani, mint a területek egycélú, nagyüzemi művelésével. Azonban csak akkor, ha a vízzel helyesen bánunk. Hiszen a vészártározók, mint amilyen pl. a Felső-Tiszavidéken a már megépült, de még nem hasznosult cigándi vagy a már tesztelt tiszaroffi, képesek ugyan megfogni és visszatartani a vizet, de egyelőre csak *árvízmentesítéssel* és nem *árvízgazdálkodással* szolgálnak. Ezért szükséges a hagyományos tudás tanulmányozása és hasznosítása.

*

A másik ismertett mű, *A Zempléni Tájvédelmi Körzet* című kötet a vadregényes Zemplén igaz tükre, amely az egész tájegység *természeti és kulturális értékeiről* alapos ismereteket közvetít. A 35 szerző tollából született 30 alfejezet a táj geológiai és kulturális történetét, állat- és növényvilágának, illetve élőhelyeinek változatosságát, a hegyvidéki és a hegyaljai táji gazdálkodás viszonyait és sokféleségét mutatja be a történelmi idők során. Egyúttal feladatokat jelöl ki a jövőre nézve is.

A könyvben feltárul a térség *kárpáti* jellege, hiszen arculata az Eperjes-Tokaji-hegységrendszer szlovákiai részével együtt egységes. Az itt élő népek jelentős mértékben hozzájárultak Zemplén fejlődéséhez. Így a mai tokaji szőlő- és borkultúra kialakulásában a 11–13. században betelepített *olaszok és vallonok* segítettek. (Innen ered Bodrogolaszi és Olaszliszka neve.) A kereskedés megindításáért a *görögök*, az iparosítás kezdeteiért pedig a *szlovákok és ruszinok* tettek sokat. A hutákban általuk terjedt el az üveggyártás, a faszénégetés és a bádognégyítés (Óhuta,

Nagyhuta, Vágáshuta). A 18. században Hercegekútra betelepített *svábok* a rendezett település- és pincerendszer kiépítéséhez mutattak jó példát.

Az olvasmányos mű nemcsak az egyes szakterületek képviselőinek kiváló útmutató, de az utazóknak és a helyi lakosság számára is, hiszen gyakran saját házunk táját ismerjük a legkevésbé. Jómagam otthon vagyok a Zemplénben, ám nem tudtam, hogy területünkön reliktum jellegű *erdőssztyepp-rét* folt található. Ez a gyakorlatilag kihalt növénytársulás olyan, mint egy erdei és egy réti közösség keveréke, nagyjából 30–70% arányban. Ma már csak foltokban fedezhető fel, hiszen helyét a szőlőültetvények vették át. Ebben a közösségben a tölgyek között ott virítanak az őszirózsák, a különböző peremizsek, benne illatozik a kakukkfű és ott hullámszik a pontusi-eurázsai sztyeppékkal rokonságot mutató árvalányhaj is. Azt sem firtattam korábban, vajon mi rejtőzhet a tanyánk alatt? Mint megtudtam, valahol a Botkő és a Círoka-nyak közötti geológiai próbafúrás során 225 méter mélyből, a mészkő karsztos üregéből, 40°C-os víz tört föl. Nem véletlen, hiszen itt *gejzír mezőn* járunk, amelyről a felszínen a Botkő gejzír kúpja, mint a posztvulkáni tevékenység hírnöke is tanúskodik. Ez ugyanaz a termálvíz készlet, amely a végardói strandnál hasznosul.

A kötet eligazít minket, merre lelhetünk *tűz-, nemes-* vagy éppen *mézopálra*. Választ ad arra, hogy vajon a regéci vagy a füzéri vár épült Magyarország legfiatalabb vulkánjára? Továbbá, hol vannak a pannon tenger maradványai, hol találhatóak a felszálló meleg vagy a leszálló hideg vizek forrásai, és vajon mi köze van a Thetys-óceánnak az erdőbényei obszidiánhoz?

Zemplént járva a jégkorszak fagyhatásai alapján a vulkáni kőzetből vájt *kőfallal, kőkapuval, kőtengerrel* vagy éppen *kőtorny-*

nyal is szembetalálhatjuk magunkat. Ezek az andezit és riolit lávatakaró felszabdalásával keletkeztek a jégkorszak periglaciális időszakában. A víz és a hó behatolt a sziklarepedésekbe s ott ciklikusan megfagyva, felengedve szétrepesztette a sziklafalat, utat törve a *kőpataknak, kőfolyónak*. Ilyen kifagyásos formák jól tanulmányozhatóak a fél kilométer hosszú és 32 méter magas Nagy-Péter mennykő sziklafalán. A kőtornyok a népi rege szerint nem krioplanációs (kifagyásos) képződmények, hanem kővé vált emberek, amelyre nevük is utal, így pl. *Kőasszony, Emberkő*.

A könyvből megérthetjük a vizek és a vadak járását, a völgyek irányát, a települések erővonalak menti elrendeződésének kialakulását és azok jelenlegi kapcsolatait. Tovább bővíülhet a tokaji borról alkotott képünk is. A talajerózió ellen korábban pl. kőgátakkal védekeztek, a lemosódott földet pedig a *liktorgödrökben* gyűjtötték össze, ahonnan azt puttonyokban visszashállították a szőlőtőkék takarására. A pincék levegőjét a '*lélek*' vagy *kalap kövek* fedték, így oldották meg azok szellőzését. A kőgátak, liktorgödrök és kövek kultúrtörténeti emlékké váltak, ám felhívják a figyelmet egy ma is követendő gazdálkodási módra.

A táj gazdag, kincsekkel teli. Ebben jelentős turisztikai és *szelíd* beruházás jellegű lehetőség van. Az ökológiai gazdálkodás sem akar mást, mint kielégíteni a *jelen és a jövő szükségleteit*. Természetet, kultúrát nem azért kell őrizni, védeni, hogy legyen egy hermetikusan elzárt múzeum, ahol 'még minden rendben van'. Ezeket az értékeket *azért védjük, mert használjuk*. Kell a víz, a levegő, amely ott az erdőben tisztul. Kell a talaj, a Föld külső termékeny rétege, amelyen *hosszú távon* lehet termelni. Hiszen a löszös talaj sok helyen már lemosódott a domboldalról, s tokajit néhol ma már az alapközeten termelnek. Kell a hagyományos gazdálkodásból származó gyümölcs,

amelynek van *íze, ellenáll a kórokozónak, és nem kell szállítani*. Kell a találkozás Kazinczy, Rákóczi szellemével éppúgy, mint a kemencepataki erdei vasút utasaival.

A könyv utat mutat a jövő gazdálkodási formáinak, amely összhangban van a terület ökológiai kapacitásával. Ötleteket ad a falusi turizmus számára. Rávilágít arra, hogy egyes szakterületeken, pl. az állattartás és a tejfeldolgozás vagy akár a várak, kastélyok történetét illetően még vannak homályos foltok, további kutatásra al-

kalmak témák. Ebben, illetve minden más témában az egyes fejezetek végén található irodalomjegyzékek nyújtanak további segítséget. A könyv fekete-fehér és színes képekkel illusztrált, továbbá talajtani, növényzeti és általános áttekintő térkép jár hozzá. A kötet végén rövid szlovák, illetve angol nyelvű összefoglaló olvasható.

A monográfia bizonyítéka annak, hogy természeti és kulturális erőforrások *fenntartható módon* felszabadíthatók. A térség kétszen áll a Zempléni Nemzeti Park rangra.

(Andrásfalvy Bertalan: *A Duna mente népének ártéri gazdálkodása. Ártéri gazdálkodás Tolna és Baranya megyében az ármentesítési munkák befejezése előtt*. Ekvilibrum Kiadó, Szekszárd, 2007; Baráz Csaba – Kiss Gábor (szerk.): *A Zempléni Tájvédelmi Körzet Abauj és Zemplén határán*. Bükk Nemzeti Park Igazgatóság, Miskolc, 2009.)

Lebó Ferenc, 2003;
átm. 42,5 mm, vert, tükrösített ezüstérem

Csávás Imre

Kalandok a kerék körül

Halmi Iván könyvének címe és a borítója ifjúsági témát sugall, de már az előszó felvilágosít: többről van itt szó. A keretjáték nyolc nap történetét öleli fel, december 24-től szilveszterig. A főszereplő, ifj. Kerekes István 12 éves tanuló, karácsony estéjén kapja meg a régóta vágyott laptopot, amelynek segítségével megkezdi bolyongásait a múltban.

Az olvasás során átélhetjük a Felsőbb Hatalom beavatkozását, amely a látszólag összefüggéstelen hét történetet összefűzi, biztosítva ezzel a kisregény folytonosságát. A főhős e hatalom segítségével tesz kalandos utazást a technikatörténetben. Kalauza ebben Misztikánia országának vezetője, Lapikarosztop, egy másik galaxis lakója. Az egymásra találás regényes módon, a véletlen folytán jön létre, majd a naponként tovább folytatódó kapcsolatuk révén feltáruznak a múltbeli események. Ezek az őskortól kezdődően, a kerék feltalálásának sorsdöntő eseményétől egészen 1862-ig, a dinamó feltalálásáig ívelnek. Az egyes fejezetekben megismerkedhetünk a Nílus-parti Egyiptomban kialakított vízáttemelő szerkezettel, a kínai léghajó alaptípusával, a nürnbergi zsebóra forradalmi újításán át a filmezés alapját adó forgómozgás feltalálásáig a párizsi képen. Ezt követi az ipari forradalom idején feltalált gőzgép angliai változata, s végül a pannonhalmi apátságban tevékenykedő fizikus-paptanár, Jedlik Ányos villamos laboratóriuma tárul elénk.

A szerencsésen megválasztott és megfelelő időhatárok közé szorított keretjáték a történetek folyamatosságának biztosításán túlmenően a mai ifjúság érdeklődési körét is kitűnően jellemzi. Ez pedig – a korszellem meghatározása szerint – a számítógép iránti vonzalom. E vonzóerőt használja fel a szerző, hogy elmesélje történeteit, s emléket állítson az emberi tudásvágy, a felismerő képesség és a szorgalom számára, az egyes történetekben döntő szerepet játszó eszközök feltalálási pillanatainak megörökítésével. A múltba tekintő mágia segítségével elénk táruló események a helyszínekhez és az egyes történeti korokhoz való hűség mellett oly módon elevenednek meg, hogy a többé-kevésbé ismert momentumok némileg módosított változataival szembesülünk. Az események tehát a múltban akár így is *megtörténhettek*.

A mű további jellemzője az egyes feltalált szerkezetek alapvető gondolati formája: a kör, illetve a kör alapján kialakuló *kerék*. A technikatörténetből merített esetek Halmi egyéni választásait tükrözik, de az előbbieket szerint mégis egységes, *kerek* egészet alkotnak.

Feltétlenül elismerésre méltó az a szerzői igyekezet, amely az egyes történeti adatok és a tudományos háttér munka elvégzésében érhető tetten. Halmi ügyesen ötvözi az olvasó által talán már ismert valós szituációkat az írói fantázia lehetőségeivel, amely nemcsak a keretjátékot, hanem az

egyres történeteket is áthatja. Misztikánia képviselői bele-bele szólnak Kerekespisti tevékenységébe, ezzel is változatosabbá téve az előadásmódot. A történet során feltárul a párizsi és nürnbergi piacok sokszínűsége, a kínai kán udvartartása vagy az angol kisvárosi élet korabeli hangulata. Ugyanakkor nem tartom szerencsésnek a helyenként túl sűrű adathalmazt, amely a fiatalabb korosztályok számára a megértést nehezítő tényező lehet, bár kétségtelen, hogy az elsöre érthetetlen fogalmak újraolvashatók, utánanézhetőek. A legtöbb múltban használatos kifejezés a magyar faluban játszódó történetben fordul elő, itt talán magyarázó szótár is elkelt volna. A történeti hűség szempontjából viszont a fogalmak alkalmazása mindenképpen indokolt.

Az olvasóban az is felmerülhet, hogy az egyes történetek, a korszakváltások mint ha némi Madách-utánérzéssel lennének

megalkotva. De ez önmagában nem baj. A fejezetek mindegyike a tudás hatalmának ősi, varázslatos erejét próbálja ábrázolni. Azt, hogy milyen lépések segítették az emberiséget a mai számítógépes világhoz való eljutásban. Sok munka, kitartás és nem utolsó sorban szerencse is kellett hozzá. Áthallás-érzésünket tehát elnyomja a technikatörténeti háttér, amely más viszonyrendszerbe helyezi a mondanivalót. A mű zárása szintén véletlenszerű: a Misztikániát érő külső galaktikus hatás ad lehetőséget a szellemes befejezésre, amely Pistiek szilveszteri összejövetelekor történik meg. Az utolsó oldalra érve óhatatlanul is felmerül az olvasóban az *időkerék* tovább görgetésének lehetősége, hiszen a 19. század vége óta igencsak bővült a *kerék* alkalmazásában rejlő műszaki fejlesztések sora. Ha a szerző elegendő kedvet érez a történet folytatásához, a munkához további sok sikert kívánok!

(Halmi Iván: *Kerekespisti és a csodálatos laptop*. B.K.L. Kiadó, Szentgotthárd, 2009. Szerkesztőségünk a fenti közleménnyel a 2010-ben elhunyt Csávás Imrére is emlékezik.)

Sződy Szilárd, 1936,
átm. 93 mm, kétoldalas, öntött bronzérem

Számunk szerzői

Bakonyi Péter 1949-ben született Debrecenben. Író, újságíró, dramaturg. (bakonyi.p@t-online.hu)

Bartha Ákos 1982-ben született Budapesten. Történész, a Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Karának PhD-hallgatója. (akosbartha@yahoo.com)

Beretí Gábor 1948-ban született Miskolcon. Költő. (kberetig57@gmail.com)

Bodovics Éva 1985-ben született Miskolcon. A Környezeti Tanácsadó Irodák Hálózata projekt koordinátora. (bodovics.eva@gmail.com)

Bolvári-Takács Gábor PhD 1967-ben született Sárospatakon. Történész, művelődésszervező, jogász, a Magyar Táncművészeti Főiskola habilitált főiskolai tanára, lapunk főszerkesztője. (btg@zemplenimuzsa.hu)

Csávás Imre (1934–2010) agrármérnök, tudományos kutató, diplomata.

Kaán Zsuzsa 1946-ban született Újpesten. Tánc-történész, kritikus, a *Táncművészet* c. folyóirat főszerkesztője és kiadója. (danceart@t-online.hu)

Koch Imre 1954-ben született Somogyeggyesen. Költő.

Koncz Péter 1982-ben született Budapesten. Biológus, a St. John's Memorial University (Kanada) MSc hallgatója, a Szent István Egyetem (Gödöllő) PhD hallgatója. (pkoncz@gmail.com)

Máriás József 1940-ben született Felsőbányán (Románia). Ny. újságíró, a romániai *Szatmári Hírlap* volt főszerkesztője. (marias.jozsef@gmail.com)

Necz Dániel 1989-ben született Budapesten. Író, költő, az ELTE Állam- és Jogtudományi Karának hallgatója.

Novák Valentin 1969-ben született Budapesten. Tanár, költő. (www.novakvalentin.hu)

Nyerges Gábor Ádám 1989-ben született Budapesten. Költő, szerkesztő, egyetemi hallgató. (kisnyerkos@gmail.com)

Ötvös László PhD 1930-ban született Hajdúnánáson. Református teológus, bibliatörténész, irodalmár.

Pecsuk Ottó PhD 1974-ben született Budapesten. Református lelkész, a Magyar Bibliatársulat főtájkára, a Károlí Gáspár Református Egyetem Hittudományi Karának adjunktusa. (otto.pecsuk@bibliatarsulat.hu)

Soltész Márton 1987-ben született Budapesten. Irodalom- és helytörténész. (solteszmarton@gmail.com)

Somoskői Beáta 1986-ban született Salgótarjánban. Költő, egyetemi hallgató, a LÉK irodalmi kör (Debrecen) tagja. (besomko@gmail.com)

Széll Rita 1958-ban született Debrecenben. Zeneművész, zeneelmélet tanár, tánc-történész, a Magyar Táncművészeti Főiskola tanársegédje, a Kőbányai Zeneiskola igazgatója. (szellrita@arbeau.hu)

Szmodis Jenő PhD 1966-ban született Budapesten. Jogász, a Pénzügyi Szervezetek Állami Felügyelete felügyelője. (szmodisj@t-online.hu)

Tusnád László 1940-ben született Mátészalkán. Költő, műfordító, irodalomtörténész, az irodalomtudomány kandidátusa, a Miskolci Egyetem Comenius Tanítóképző Főiskolai Kar (Sárospatak) emeritus professzora. (tusylaci@freemail.hu)

Vozdvizsenszkij Vagyim 1956-ban született Bogotolban (Orosz Föderáció). A Sárospataki Református Kollégium Gimnáziumának nyelvtanára, a Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Karának PhD-hallgatója. (vadim_vozdvizhensky@mailbox.hu)

Zsirai László 1956-ban született Sopronban. Szellemi szabadfoglalkozású író, újságíró. (zsirai_laszlo@freemail.hu)

(Az e-mail címmel nem rendelkező szerzők a főszerkesztő révén érhetők el: btg@zemplenimuzsa.hu.)